

Univerzita Karlova

Katolická teologická fakulta

Rigorózní práce

Papežské konkláve roku 1903

PhDr. Drahomír Suchánek, PhD.

Vedoucí práce: Prof. JUDr. Ignác Antonín Hrdina, DrSc.

Studijní program: Teologie

Studijní obor: Katolická teologie

2008

Prohlašuji, že jsem rigorózní práci vypracoval samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Đobromir Grub

Obsah

1	Úvod	6
2	Papežská ustanovování v průběhu dějin do počátku novověku	12
3	<i>Ius exclusivae</i>	25
3.1	Přehled utváření práva exkluzivity	25
3.2	Podstata a právní rozbor problematiky	39
3.3	Pohled na <i>ius exclusivae</i> v 19. století	43
4	Vztahy katolické církve a státní moci v 2. polovině 19. století	50
4.1	Pontifikát Pia IX.	50
4.2	Pontifikát Lva XIII.	58
5	Papežské konkláve roku 1903	65
5.1	Poměr jednotlivých států k nadcházející volbě a přípravy na ní	65
5.2	Papežská kurie v předvečer volebního konkláve	74
5.3	Volební konkláve	84
5.3.1	Otázka užití <i>ius exclusivae</i>	84
5.3.2	Průběh konkláve a volba Pia X.	88
6	Důsledky užití <i>ius exclusivae</i> a další vývoj	98
6.1	Právní úpravy	98
6.2	Hodnocení <i>ius exclusivae</i>	102

7	Závěr	110
8	Použité prameny a literatura	112
9	Přílohy	122

1. Úvod

Papežské volby vždy patřily mezi nejvíce sledované momenty v dějinách katolické církve. Pozice římského biskupa, tak jak rostla jeho prestiž, autorita a právní jurisdikce uvnitř křesťanského světa, byla v mnoha ohledech výjimečná. Nástupce apoštola Petra díky univerzalistickým nárokům přesahoval lokální úroveň italské církevní správy a výrazně ovlivňoval i život církví národních. Držitelé světské moci se proto snažili vstupovat do procesů, které ke zvolení nových papežů vedly. Téma této rigorózní práce se soustřeďuje na jeden z aspektů státních intervencí na poli papežských voleb, který je obecně označován jako „právo vyloučení“ - *ius exclusivae*. Pokusil jsem se ho podat na příkladu papežského volebního konkláve z roku 1903, kdy došlo k poslednímu uplatnění státního zásahu vůči jednomu z kandidátů na papežský stolec.

Na institut *ius exclusivae* lze nahlížet z různých úhlů pohledu. Ve své práci jsem zohlednil především přístup historický, který se snaží zařadit právo vyloučení do širšího rámce obdobných procesů. Při zpracovávání tématu jsem proto postupoval v jednotlivých, logicky na sebe navazujících krocích. Nejdříve jsem se pokusil umístit *ius exclusivae* do celku papežských ustanovování, jakožto reakci na měnící se obraz evropské společnosti konce středověku a nástupu novověku. Panovnický absolutismus je v tomto ohledu základním předpokladem. Dále jsem se pokusil poukázat jednak na příklady využití tohoto nástroje v rámci jednotlivých konkláve, jednak jsem nastínil základní interpretační přístupy pro pochopení *ius exclusivae* jako pseudoprávního institutu.

Jelikož primárním tématem práce bylo volební konkláve z roku 1903, bylo třeba zaměřit pozornost na vykreslení politicko-církevní situace, která by osvětlila vazby jednotlivých interesentů v rámci příslušného časového úseku. Předmětem zájmu tak byly pontifikáty dvou klíčových papežů - Pia IX. a Lva XIII. Zvláštní pozornost byla soustředěna zejména na politiku vůči Rakouskému císařství, která je pro pochopení dalšího vývoje nezbytná. Hlavní část zpracování se ovšem týkala

samotného konkláve z roku 1903 a předpokladů pro pochopení procesů, které v rámci něho probíhaly. Pokusil jsem se nastínit přípravy hlavních partnerů, podobu římské kurie v předvečer volby a posléze i samotný průběh konkláve. Závěrečnou částí mojí práce tvoří jednak poukaz na reakci papežství na užití *ius exclusivae*, jednak zhodnocení a zařazení tohoto institutu na počátku 20. století.

Cíle, které jsem si při výběru tématu kladl, úzce souvisí s fenoménem *ius exclusivae* jakožto celku. Jelikož zpracovávám tuto oblast jako hlavní téma své disertační práce, bylo uplatnění práva vyloučení v jeho závěrečné fázi důležitým prvkem pro pochopení místa exklusivity v právním životě katolické církve. Důvody, které vedly k užití *ius exclusivae*, a reakce, které jeho uplatnění vyvolalo, nelze vnímat bez zohlednění předchozích souvislostí a umožňují rozšířit pole interpretací. Snažil jsem se proto primárně dosáhnout zdůvodnění použití exklusivity a poukázat na souvislost mezi církevně společenskou situací a přijatelností (či nepřijatelností) uplatnění tohoto nástroje. Dále jsem usiloval o podchycení všech relevantních vazeb uvnitř vatikánského prostředí a prokázat závislost pominutí kardinála Rampolly na aktuálních poměrech.

Postup zpracování mé práce je dán zvolenými cíli. Na základě dostupných podkladů jsem se pokusil o jejich důkladnou analýzu, a to s ohledem na předpoklady jejich vzniku i motivy jejich uplatnění. Výsledky jsem vzájemně porovnával a zařadil do širších souvislostí církevního vývoje v posledním půlstoletí 19. století. Metodika přístupu je popisně analytická a její volba je pevně vztažena na vytvoření předpokladů pro další práci na tématu *ius exclusivae* v kontextu jeho právní stránky. Konkláve z roku 1903 tak slouží mj. i jako sonda či vzorek, na jehož základě lze demonstrovat jak formální stránku procesů, tak měnící se obsahovou složku.

***

Papežské konkláve z roku 1903 se od dalších papežských voleb ve 20. století odlišuje solidními pramennými podklady od přímých účastníků událostí. Z nich je třeba upozornit především na obsáhlé svědectví francouzského kardinála François-Désirého Mathieua, které nedlouho po volbě uveřejnil jako „svědek“ (un témoin) v *Revue des deux mondes*.¹ Druhým významným pramenem, z kterého jsem mohl čerpat je sice krátký, ale informačně bohatý dopis německého kardinála Georga Koppa německému kancléři Bernardu von Bülowovi, který tento zařadil do svých pamětí.² Třetí pramen, popis událostí z pera baltimorského kardinála Jamese Gibbonse, jsem měl k dispozici jen zprostředkovaně, a to díky práci Friedricha Engel-Janosiho *L'Autriche au Conclave de 1903*.³ Čtvrtý pramen, publikovaný deník sekretáře kardinála Langénieuxe, dijonského biskupa Maurice Landrieuxe, *Le Conclave de 1903*,⁴ jsem bohužel rovněž neměl k dispozici a musel jsem se spolehnout na odkazy v sekundární literatuře.

Vedle těchto základních zdrojů jsem využil i dalších doplňkových materiálů, které přibližovaly situaci v době papežské volby z roku 1903. Jediným pramenem jsou popisy vatikánského prostředí německého klerika Paula M. Baumgartena, které nově uspořádal a vydal přední znalec vatikánské politiky konce 19. století Christoph Weber.⁵ Svoji mimořádnou hodnotu mají i deníky a poznámky Ludwiga Pastora, jehož obeznámenost s vnitřní strukturou papežského prostředí, encyklopedické znalosti z dějin papežství i přístup do většiny jinak nedostupných vatikánských archívů z něj činí jednu z nejkompetentnějších osob.⁶ Význam pro poznání rakouské diplomacie měly paměti rakouského vyslance u papežského dvora Friedricha Revertery,⁷ byť většinu depeší a zpráv pro a od vídeňského ministerstva zahraničí jsem musel čerpat spíše ze sekundární literatury.

---

¹ Mathieu (1904).

² Bülow (1930).

³ Engel-Janosi (1951). Samotná práce kardinála Gibbonse, nazvaná „*This is an exact account of the Cardinal's (Gibbons) visit to Woodstock, November 4 1903... Written the same night after reception*“, je v rukopise uložena v knihovně jezuitské koleje ve Woodstocku v americkém státě Maryland.

⁴ *Le Conclave de 1903. Journal d'un conclaviste. Etudes* 299 (listopad 1958): 157-183.

⁵ Baumgarten (1986).

⁶ Pastor (1950).

⁷ Revertera (1972).

Z pramenů, které se zabývají vztahem církve a státu, je zde nutné připomenout jednak Louisem Duchesnem editované papežské životopisy,⁸ jednak výnosy koncilů a synod, které se zabývaly problematikou ustanovování papežů.⁹ Další část materiálů se týká papežských výnosů (buly, konstituce), které reagovaly na měnící se církevní vývoj i podmínky výběru nositelů papežské tiáry.¹⁰ Stranou mého zájmu naopak zůstaly prameny, které se týkají samotného institutu *ius exclusivae*. Rozsah a zaměření této rigorózní práce neumožňovaly hlubší a preciznější rozbory, proto je v textu pouze odkazováno na některé základní práce.

***

Odborná literatura, která se k tématu této rigorózní práce váže, je značně objemná a je možno zde naznačit pouze základní a nejdůležitější práce. První rozsáhlou oblastí je otázka papežských ustanovování a jejich vývoj v průběhu dějin. Z důležitých prací k tomuto tématu lze vyzdvihnout datem již starší, ale precizností a přehledností jen obtížně překonatelné monografie L. Lectora,¹¹ L. Gaugusche¹² či H. J. Wurma.¹³ Z nepřeberné literatury k dějinám papežství a jednotlivých papežských konkláve jsem vedle jednotlivých studií využil na pramenech postavené práce L. Pastora¹⁴ a F. X. Seppelta,¹⁵ resp. přehledové publikace J. Hallera¹⁶ a C. Rendiny.¹⁷ Právní přehled této problematiky v základních souvislostech podávají H. E. Feine¹⁸ a W. Plöchl.¹⁹

Další samostatnou kapitolou je institut *ius exclusivae*. Ke zpracování základních nástinů a srovnání odlišných názorů na tuto otázku jsem využil fundamentálních

⁸ Liber Pontificalis I. (1886) a II. (1892).

⁹ Mansi (1960-); Hefele (1907-1908); Dekrete (2000).

¹⁰ Magnum Bullarium (1965); Bullarii Romani Continuatio (1964). Další papežské dokumenty lze nalézt na webové stránce www.documentacatholicaomnia.eu.

¹¹ Lector (1895).

¹² Gaugusch (1905).

¹³ Wurm (1902).

¹⁴ Pastor (1928-)

¹⁵ Seppelt (1957).

¹⁶ Haller I. (1934).

¹⁷ Rendina (2005).

¹⁸ Feine (1964).

¹⁹ Plöchl (1960).

prací Ludwiga Wahrunda²⁰ a Johanna Sägmüllera,²¹ jakož i precizní a ve stínu výše uvedených stojící monografii Alexandra Eislera.²² Právní stránky problému jsem se dotknul jen okrajově, přesto bylo třeba rozlišit jednotlivé interpretační polohy pohledu na řešené téma. Zde mi byly vodítkem např. práce Cochlovius²³ či Macka.²⁴

Třetí oblast zájmu se soustředila na vývoj a hlavní charakteristiky katolické církve v druhé polovině 19. století. Významnou část problematiky s ohledem na kontroverze pontifikátu Pia IX. jsem zpracovával ve své diplomní práci a dalších dílčích studiích. K samotnému pontifikátu tohoto papeže a obtížím evropské politiky s ohledem na vývoj katolické církve lze zde uvést vedle specializovaných studií především práce R. Auberta,²⁵ G. Penca,²⁶ K. Schatze²⁷ a K. S. Latouretta.²⁸ Mnohé z nich svým zájem přesahují i do pontifikátu Lva XIII. Politikou a činností tohoto papeže se posléze zabývají již práce, které se vztahují k čtvrtému tématu konkláve roku 1903 a o nichž bude řeč vzápětí. Zde pro doplnění pohledu na složitost zákulisních tlaků mohu poukázat i na další, více specifické práce, jako jsou např. publikace R. A. Grahama²⁹ či E. Wintera.³⁰ Základní vhled do vatikánské politiky v této době podává Ch. Weber.³¹

Klíčová kapitola, která směřuje k postižení problematiky papežského konkláve z roku 1903, tvoří poslední soubornou oblast bádání. Z použité odborné literatury mohu odkázat na soubornou práci F. Engel-Janosiho pro proniknutí do nuancí rakouské diplomacie,³² a množství dílčích studií, které se zabývají různými aspekty

²⁰ Wahrund (1888); Wahrund (1890); Wahrund (1892).

²¹ Sägmüller (1895); Sägmüller (1896); Sägmüller (1967).

²² Eisler (1907).

²³ Cochlovius (1910).

²⁴ Mack (1906).

²⁵ Aubert (1952).

²⁶ Penco (1978).

²⁷ Schatz (1992).

²⁸ Latourette (1959).

²⁹ Graham (1959).

³⁰ Winter (1961).

³¹ Weber (1973).

³² Engel-Janosi I. (1958); Engel-Janosi II. (1960).

problému (F. Engel-Janosi,³³ Ch. Weber,³⁴ R. Graber,³⁵ N. Miko,³⁶ Z. Obertyński³⁷ atd.). Svoji hodnotu má i přehledná disertace P. Freie, který doplnil bádání o přehled reakce dobového tisku.³⁸

---

³³ Engel-Janosi (1950).

³⁴ Weber (1977).

³⁵ Graber (1962).

³⁶ Miko (1953).

³⁷ Obertyński (1971).

³⁸ Frei (1977).

2 Papežská ustanovování v průběhu dějin

Úsilí světské moci mít možnost ovlivňovat, kdo bude stát v čele katolické církve, provází církevní dějiny minimálně od období pozdní antiky a tzv. Konstantinova obratu. Nic na tomto konstatování nemění ani skutečnost, že volební procedury byly formálně ukotveny církevními regulemi a jakýkoliv zásah z venčí ve své podstatě a priori vylučovaly. Ve světě, kde náboženské smýšlení hrálo jednu z nejdůležitějších rolí při formování a směřování člověka, nebylo jednoduše myslitelné, že by si světská moc mohla dovolit přehlížet, aby hlava katolické církve - papež - nebyla nakloněná či minimálně neutrální osoba. Téma této práce neumožňuje detailní rozbor a zohlednění všech nuancí procesů ustanovování a ovlivňování voleb papežů, a svůj zájem soustřeďuje primárně na specifickou část intervence světských autorit do obsazování Petrova stolce - *ius exclusivae*. Přesto je třeba podat na začátku alespoň jistý nástin, který umožní základní vhled do souvislostí.

Problematika nástupu římských biskupů na stolec sv. Petra byl komplikovaný a velmi proměnlivý již od svého počátku, což bylo přirozeně dáno skutečností, že Řím byl centrem a metropolí celé stejnojmenné říše. V době, kdy křesťanství nebylo ani uznaným náboženstvím a spíše bojovalo o svoji existenci, však zůstávalo ustanovování v rukou místní církevní obce a nemuselo se obávat výraznějších zásahů zvenčí. Jako v případě ostatních biskupských stolců platila osvědčená zásada, že biskupem se stává ten, koho k tomu vyberou společnou volbou buď zástupci či celá obec místních křesťanů; toto pravidlo bylo přirozeně závislé na jednotlivých obcích či době, přičemž jistou privilegovanější váhu hlasu měli klerici, popř. významné osoby daného místa.³⁹ Nebezpečí zásahů zvenjšku se objevilo až po legalizaci křesťanství (r. 313), kdy se díky přízni císaře Konstantina I. stali z biskupů významní činitelé říšské správy a začali disponovat mocí i majetkem. Vedle lobování místní šlechty a císařských úředníků to byl sám císař,

³⁹ Lector (1894): 9-14; Gaugusch (1905): 1-2; Feine I. (1964): 15; Boberski (1999): 56-58; Hülsebusch (2003): 15-16.

který chtěl mít kontrolu přinejmenším nad nejvýznamnějšími biskupskými stolci - žádné formální pravidlo však neexistovalo.

O tom, že růst světského zasahování musel strmě růst, svědčí mnoho dokladů. Důkazem je základní právní norma, zakazující světské moci působit na ustanovování biskupů, tzv. 31 apoštolský kánon, odvolávající se na nejstarší dobu rané církve, byť se ve skutečnosti jednalo o falsum ze 4. století. Tato norma přitom neztratila nic ze svého významu ani později a byla přejata do pseudoisidorských dekretálií.⁴⁰ Římský biskup nebyl výjimkou a nemusíme pochybovat o tom, že ani po přesídlení císařského dvora do Konstantinopole císař nepustil obsazení tak významného stolce ze zřetele.⁴¹ Přesto ale nelze míru vlivu srovnávat s dohledem na výběr konstantinopolských patriarchů. Do voleb zasahoval rovněž senát, bohatá senátorská šlechta, významné matrony a donátoři; stále ale byl rozhodující hlas samotného římského kléru.⁴²

Velice rychle zasáhla do této otázky změna politických poměrů v Římě; západní císařství nejen sláblo, ale posléze i zaniklo. Na scénu nastoupil germánský prvek a s ním i mocenské pojetí zásahů do papežských voleb. Germánský vůdce Odoaker, s nímž se tradičně spojuje odstranění císařské správy, velmi rychle pochopil, že za situace, kdy legitimní císař je nyní pouze na Východě, je o to důležitější mít pod kontrolou římského biskupa. Proto neváhal zasáhnout do papežské volby po smrti papeže Simplicia (+483) a ač arián převzal dohled a ochranu nad výběrem jeho nástupce. Tím si pojistil, že nebude zvolen někdo, kdo by prosazoval příliš procísařskou politiku (zvolen byl přijatelný Felix III.).⁴³ Nový trend záhy posílilo vypuknutí církevního rozkolu mezi Římem a Konstantinopolí, tzv. akakiánské schizma, což opět císařův vliv dosti omezilo. Tyto změny sice skýtaly římské

---

⁴⁰ „*Si quis episcopus saeculi potestatibus usus Ecclesiam per ipsos obtineat, deponatur, at segregentur omnes qui illi communicant*“. Dionysius Exiguus, *Codex canonum ecclesiasticorum*. Viz Dionysius Exiguus, *Codex canonum ecclesiasticorum*. In: *Patrologia Latina*. 67. díl, sl. 144D.

⁴¹ Wurm (1902): 9-10; Gaugusch (1905): 5-6; Boberski (1999): 58-59.

⁴² Fischer (1997): 18-21.

⁴³ *Liber Pontificalis I.* (1886): 252.

církvi možnost dosáhnout poněkud vyrovnanějšího poměru mezi světskými vlivy, vždy ale záleželo na schopnostech vyjednávačů či papežské kurie.

Na přelomu 5. a 6. století převzal moc na Apeninském poloostrově ostrogótský král Theodorich, který pochopil důležitost, jakou má papežský stolec pro stabilitu a vliv v říši. Do voleb Felixových nástupců Gelasia I. (492) a Anastasia II. (496) se nepletl, zasáhl ale do sporů, které nastaly po dvojí volbě v roce 498. Tehdy jedna skupina zastupující vysoký klérus (stoupenci nezávislosti na Východě) zvolila klerika Symmacha, proti němu byl vyvýšen kandidát procísařského senátu Vavřinec. Theodorich si oba povolal do Ravenny a zde se vyslovil pro Symmacha.⁴⁴ Mimo toho biskupská synoda v Římě roku 499 schválila první dekret stran papežských voleb, který stanovil, že pokud je naživu legitimní papež, nesmí se jednat o jeho nástupci. Papežem se měl stát ten kandidát, který objektivně shromáždil nejvíce hlasů.⁴⁵ Dále bylo připuštěno, že úřadující papež může určit, resp. doporučit, svého nástupce. Nakonec bylo jasně stanoveno, že pokud papež svého nástupce nestanoví, potom volba přísluší římskému kléru.⁴⁶

Spor tím neustal, neboť král musel respektovat vliv senátorů, a přece jen s nimi udržovat dobré styky. Hlava senátu Festus (mj. bývalý vyslanec v Konstantinopoli) totiž roku 501 obžaloval Symmacha z mnoha nepravostí (špatné stanovení velikonoce, mravní excesy) a král se rozhodl jmenovat jakéhosi vizitátora, který v podstatě převzal řízení římské církve. Situace byla kritická a Symmachus jen stěží hájil svoji pozici, přičemž došlo i k množství násilných střetů a vražd. Vše nakonec urovnal klerik Dioskoros z Alexandrie, který přesvědčil Theodoricha a jeho pravou ruku Cassiodora, aby podpořili Symmacha a vrátili římské církvi zabavené statky.⁴⁷

⁴⁴ Liber Pontificalis I. (1886): 260; Lector (1894): 19-20; Gaugusch (1905): 8-9; Boberski (1999): 59-60

⁴⁵ Především toto ustanovení bezpochyby reagovalo na skutečnost, že gótská panovníci v Ravenně začali aktivně vstupovat do podpory jednotlivých frakcí, a nepřímě si tak činili nárok na určování vhodného kandidáta.

⁴⁶ Synodální akta u Mansi VIII. (1960): 229. Srov. také Lector (1894): 20-21; Wurm (1902): 11-12; Gaugusch (1905): 9-10;

⁴⁷ Liber Pontificalis I. (1886): 260-261.

Z tohoto malého extempore vidíme, že pozice papeže se v tomto ohledu ocitla opět, obrazně řečeno, mezi dvěma mlýnskými kameny. Tlak krále i byzantského císaře se stupňoval. Theodorich si hlídal nové volby, známý je případ Felixe IV., o němž prameny dosvědčují, že byl roku 526 zvolen z přímé královny vůle.⁴⁸ Justinián se zase snažil prosadit své stoupence. Proto když Theodorichův papež Felix IV. určil za svého nástupce přímým předáním pallia Bonifáce, císařská skupina to odmítla a zvolila proti němu již výše zmiňovaného Dioskora. Situace dále neeskalovala jen proto, že tento muž již za tři týdny zemřel.⁴⁹ Rovněž Bonifác II. určil sám svého nástupce, a to klerika Vigilia. Ten měl ovšem již v této době dobré vztahy s Konstantinopolí, navíc římský senát přijal usnesení, že za života papeže není možné konat volbu jiného, čemuž se Bonifác podřídil a své jmenování odvolal.⁵⁰ Místo něj byl v roce 533 ustanoven kněz Mercurius (po změně jména, zřejmě první v papežských dějinách, známý jako Jan II.).⁵¹ Toto nařízení později opět zdůraznil papež Bonifác III. (607) s tím, že za života papeže se nesmí diskutovat o jeho nástupci a volba může přijít na pořad dne nejdříve tři dny po jeho úmrtí.⁵²

Vigilius se nakonec roku 537 papežem přesto stal, spoléhaje na podporu císařovny Theodory. Jako bývalý papežův vyslanec v Konstantinopoli si získal přízeň císařského dvora a mohl se prosadit proti stávajícímu papeži Silveriovi.⁵³ To vše ale již ilustrovalo opětovnou změnu politické situace. Začaly boje mezi Ostrogóty a Byzanci, bylo proto jasné, že obě strany budou mít eminentní zájem na „svém“ papeži. Je přitom třeba upozornit na jeden závažný obrat. Podle tradice platilo pravidlo, že nově zvolený papež jako výraz vděčnosti obdarovával významné senátory, čímž v podstatě docházelo k zajištění souhlasu onoho „lidu“, který měl teoreticky stále právo účastnit se voleb. Přímou se nabízelo využít tohoto institutu a formalizovat potvrzení v úřadu skrze pevně stanovený poplatek či dar, který

⁴⁸ Lector (1894): 25-26; Gaugusch (1905): 21.

⁴⁹ Liber Pontificalis I. (1886): 281.

⁵⁰ Liber Pontificalis I. (1886): 281. Srov. také Lector (1894): 26. K otázce papežského práva jmenovat nástupce zásadní Sägmüller (1903).

⁵¹ Liber Pontificalis I. (1886): 285. Srov. Gaugusch (1905): 13-14.

⁵² Liber Pontificalis I. (1886): 316. Srov. Wurm /1902): 13.

⁵³ Liber Pontificalis I. (1886): 296-298.

zvolený posílal svému ochránci. První využil této záležitosti král Athalarich po volbě papeže Agapeta I. roku 535, který svůj krok evidentně motivoval finančním profitem.⁵⁴ Význam ale mohl být hlubší.

Vidíme to o několik let později. Císař Justinián I. při obnově právního pořádku (*Codex Iuris Civilis*) přímo zakotvil povinnost, že zvolený kandidát na papežský úřad musí před svým nástupem, tedy ještě před vysvěcením, získat souhlas císařského dvora. Ten byl mj. podmíněn i zaplacením výše zmíněného finančního obnosu.⁵⁵ Tento závazek byl ale pro římskou církev smrtelný. Nebylo výjimkou, že se papež ujal úřadu až rok po zvolení, nastolování bylo složité a zdlouhavé.⁵⁶ Obtíže částečně vyřešil až císař Konstantin IV., který pravomoc schvalovat zvolené a přijímat poplatky přenesl na svého exarchu v Ravenně. Procedura se tak zrychlila, o to více ale byla poplatná aktuální politické situaci v Itálii. Tato praxe přitom přetrvávala až do 8. století a její zánik byl spojen až s úpadkem byzantské moci, expanzí Langobardů a příklonem papežství k Frankům.⁵⁷

Spojení franských králů s papežstvím mělo výhody pro obě strany. Papež dostal garance k majetkové držbě a právním privilegiím, karolínská dynastie zase mohla odstranit předchozí merovejské krále a následně budovat svoji prestiž s vrcholem v zisku císařské koruny. Odklon papežství od závislosti na východním císaři byl samozřejmě zásadní, neznamenal ovšem, že by se mohl římský stolec těšit naprosté nezávislosti. Myšlenka tzv. *translatio imperii* v podstatě připouštěla, že císařství se pouze přesunulo z východu na západ,⁵⁸ což stále zachovávalo císaři práva ohledně papežských voleb. Karel Veliký a jeho nástupci vystupovali jako ochránci římské církve a přijímali od římského lidu přísahu věrnosti, tj. vykonávali patricijská práva.⁵⁹ Bylo přirozeně otázkou, nakolik z toho vyplýval i dohled nad

⁵⁴ Liber Pontificalis I. (1886): 290. Srov. Lector (1894): 26-27; Gaugusch (1905): 13-16.

⁵⁵ Lector (1894): 27; Wurm (1902): 14; Boberski (1999): 61-62.

⁵⁶ Gaugusch (1905): 17-18; Hülsebusch (2003): 16.

⁵⁷ Papež Řehoř III. byl v roce 731 posledním pontifikem, který požádal exarchu o schválení své volby. Srov. Liber Pontificalis I. (1886): 451. Srov. také Lector (1894): 30; Gaugusch (1905): 22.

⁵⁸ K teorii *translatio imperii* srov. přehledně Goez (1958).

⁵⁹ Text přísahy viz *Iuramentum futuri imperatoris*. In: MG Const. I (1893): 23. Srov. také Eichmann (1916); Gaugusch (1905): 23.

samotnými papežskými volbami. Klíčovým se zdálo být, že Karlův nástupce Ludvík Pobožný přijal od papeže Štěpána IV. (816-817) druhou císařskou korunovaci, čímž v podstatě uznával papežskou pravomoc „vytvářet“ císaře.

Štěpán i jeho nástupce Paschal I. (817-824) byli zvoleni velmi rychle a bez konzultací s císařským dvorem, byť oba dodatečně oznámili císaři svoje zvolení. Ludvík jejich nastolení uznal a oběma potvrdil práva garantovaná již jeho dědem Pipinem.⁶⁰ S ohledem na papežské volby si zaslouží naši pozornost dokument, nazývaný *Pactum cum Paschali pontifice*, který měl císař Ludvík Pobožný vydat ve prospěch papeže Paschala. Zde se potvrzovala veškerá předchozí práva a obdarování, především se ale císař vzdával možnosti zasahovat do voleb a rezignoval na císařské právo zvoleného potvrzovat. K platnosti mělo od této doby postačovat, když elekt složil přísahu věrnosti za římský lid.⁶¹ V případě tohoto mimořádného dokumentu se ale zřejmě jedná o falzum, které snad vzniklo v době gregoriánských reforem. Když totiž Paschal zemřel, domáhal se Ludvík vehementně svého práva asistovat u následné volby a nikdo proti němu žádné privilegium nepostavil.⁶²

K jasnějšímu zakotvení pravidel papežských voleb proto došlo až po Paschalově smrti. Měření procísařské a klerické strany vyústilo do dvojí volby, po níž se prosadil císařský kandidát Evžen II. (824-827) proti kandidátovi kléru Sissinovi. Jeho nástup byl konfliktní a po nepříjemných bojích.⁶³ Situaci měl urovnat císařův syn Lothar, který přišel do Říma a vše postavil na pevné právní základy. Vydal tzv. *Constitutio Lothari*, dokument, který pevně zakotvoval vztahy mezi císařem a papežem. Mnohá papežská práva a předchozí privilegia byla tímto suspendována.

⁶⁰ Liber Pontificalis II. (1892): 49, 52. Srov. Gaugusch (1905): 29-30.

⁶¹ Lector (1894): 31; Gaugusch (1905): 31; Fischer (1997): 23.

⁶² Proti autentičnosti privilegia svědčí i obtíže při výkonu pontifikátu samotného papeže Paschala. Nepokoje v italském království, které po vydání tzv. *Ordinatio imperii* (817) vyvolal synovec císaře Ludvíka Pobožného Bernard, musel řešit jeho syn Lothar. Ten také obdržel císařskou korunovaci (s otcovým souhlasem) a naznačil, že svá práva v Římě nevnímá jen formálně. Procísařská strana šlechty se snad přímo pokusila převzít plnou moc nad městem a okolím. A ačkoliv vysoký klérus tento „puč“ tvrdě potlačil, císařský dvůr žádal vysvětlení a Paschal se musel obhájit očistnou přísahou (tzv. princip *Papa a nemine iudicatur*).

⁶³ Liber Pontificalis II. (1892): 69.

Nejen, že i papežská správa byla v mnoha případech postavena pod císařský dohled, změnila se především ustanovení stran voleb. Závazně bylo zakotveno, že zvolený kandidát musí ještě před vysvěcením dosáhnout císařského souhlasu (kandidát mohl být i z řad laiků, tj. neofyt).⁶⁴

Ustanovení se zpočátku respektovala, o čemž svědčí např. žádost o schválení zasláná v roce 827 Řehořem IV.⁶⁵ S postupným oslabováním reálné císařské moci však došlo k rychlé změně. Již nový papež Sergius II. (844-847) se musel v Římě prosadit proti jinému kandidátovi, a proto ani nepožádal císaře o schválení. Císař Lothar sice poslal do Říma syna Ludvíka II., aby obnovil císařskou autoritu, ale Sergius svůj postup obhájil (byť musel opětovně uznat, že příště se musí počkat na císařský souhlas).⁶⁶ Jeho nástupce Lev IV. (847-855) ale opět na císařský souhlas se svěcením nečekal. Tato „neposlušnost“ však nenarazila na zásadní odpor. Řím byl jen nedlouho předtím vypleněn muslimy a panovalo všeobecné rozhořčení nad tím, že císař nesplnil své povinnosti ochrany. Možná proto nebyla ani reakce na novou volbu příliš ostrá.⁶⁷

Vidíme tedy, že vždy velmi záleželo na schopnostech daného kandidáta a autoritě císaře. Bylo evidentní, že pokud to okolnosti dovoľovaly, snažili se papežové schválení a poručnictví vyhnout. Spory mezi Ludvíkovými potomky přitom další papežské emancipaci jen nahrávaly. Po smrti Ludvíka II. měl převzít císařskou korunu syn Ludvíka Němce Karloman, popř. jeho syn Karel Tlustý. Papež Jan VIII. ale korunoval Karla Holého. Východofranští Karlovci nebyli tak vlivní, aby se tomu mohli vzepřít, a současně Karel Holý byl ochoten k ústupkům vůči papežství.⁶⁸ Prameny naznačují, že za zisk koruny rezignoval na císařské právo

⁶⁴ Jasně to vyjadřuje přísaha římského lidu, v níž se mj. praví, že: „...Nedopustím...aby na tento římský stolec nebyl zvolen papež podle kanonického práva a spravedlnosti, a nedopustím, aby ten, kdo bude zvolen s mým souhlasem, byl vysvěcen dříve, než za přítomnosti císařského posla a lidu složí stejnou přísahu jako papež Evžen písemně učinil...“ Přeloženo podle latinského textu u Pavel Diacon, *Continuatio Tertia* In: MGH SS rer. Langob. (1878): 203. Srov. také Gaugusch (1905): 32-33; Fischer (1997): 23.

⁶⁵ *Annales Einhardi*, a. 827. In: MGH SS I. (1826): 216. Srov. také komentář *Liber Pontificalis II.* (1892): 83; *Lector* (1894): 31-33.

⁶⁶ *Liber Pontificalis II.* (1892): 86-88. Srov. *Lector* (1894): 33; Gaugusch (1905): 34.

⁶⁷ *Liber Pontificalis II.* (1892): 107. Srov. Gaugusch (1905): 35; Rendina (2005): 197-199.

⁶⁸ *Lector* (1894): 33-34.

schvalovat kandidáty a zasahovat do papežských voleb.⁶⁹ Navíc mohl papež demonstrovat to, že pouze on je tvůrcem císařů a na něm záleží, komu korunu propůjčí.

Následné období tzv. *saeculum obscurum* (konec 9. a podstatná část 10. století) mělo fatální následky pro autoritu papežskou i císařskou.⁷⁰ Téměř všichni papežové byli ustanovováni z vůle římské šlechty a jejich autonomie byla iluzorní. Otázka voleb přichází na pořad dne až s císařskou korunovací Oty I. roku 962. Panovník tehdy projevil ochotu respektovat dřívější smluvní ujednání svých franských a italských předchůdců s papeži. Vydáním tzv. *Privilegium Ottonianum* se zavázal k ochraně římské církve a garantoval svobodnou papežskou volbu.⁷¹ Až politická zrada papeže nastolila nový pořádek věcí. Ota roku 963 přijel opět do Říma, sesadil odbojného papeže a prosadil na Petrův stolec svého kandidáta Lva VIII. Současně se rozhodl pro krok, který byl stále běžnější v říši, když si vyhradil pro sebe souhlas při volbě jakéhokoliv nového papeže.⁷² Růst Otovy autority v papežově okolí dokazuje i situace po smrti Lva VIII., kdy na císařský dvůr do Saska přišli dva papežští legáti s žádostí římského lidu o určení nového papeže.⁷³ Ačkoliv zdrženlivost římské šlechty a papežského dvora byla vždy závislá především na reálné císařově síle, Otova direktiva se zřetelně zrcadlí v jednání jeho nástupců Oty II. i Oty III. Po komplikovanějším začátku vlády Jindřicha II. stejnou politiku vůči papežství praktikovali rovněž první sálští panovníci s vrcholem na synodách v Sutri a Římě (1046).⁷⁴

Reformní papežství nahlíželo na takový postup stále kritičtěji. Oslabení pohledu na panovníka jako na sakrální postavu z něj činilo stále více obyčejného laika a

⁶⁹ Rendina (2005): 216-217.

⁷⁰ K „temnému století“ v papežských dějinách stále nejlepší Zimmermann (1971).

⁷¹ K tématu *Pactum Ottonianum* a okolnostem jeho vzniku srov. Zimmermann (1962): 147-190; Drabek (1976): 68-73. Dochovaný text *Pactum Ottonianum* se nachází v MG Const. I (1893): 23-25.

⁷² K okolnostem a následkům sesazení Jana XII. srov. Suchánek (2006): 5-28, kde jsou i odkazy na další literaturu.

⁷³ Gaugusch (1905): 45.

⁷⁴ Obecné vývojové tendence v církevní politice viz Schieffer (1998); Finck von Finckenstein (1988).

zásahy do papežských voleb se jeví jako jasná simonie.⁷⁵ Když byl císařský dvůr v polovině 11. století oslaben nedospělou vládou Jindřicha IV., využila toho kurie k zásadnímu kroku: papež Mikuláš II. vydal 13. dubna 1059 bulu *In nomine domini*, která ukončila laické vměšování do papežských voleb. Papež stanovil, že do budoucna se volba přesune do kardinálského kolegia. Volitelé se formovali z řad kardinálů-biskupů, zbývající kardinálové potom vyslovovali svoji podporu danému kandidátovi. Římský klérus a lid mohli s výsledkem volby pouze vyjádřit souhlas, přičemž se očekávala ryze formální aklamace.⁷⁶ Tato volební úprava primárně směřovala proti nevhodným zásahům římských šlechtických frakcí. Jediným ústupkem se jevila být zásada, že volitelé měli při výběru upřednostnit kandidáty, kteří se narodili či pocházeli z Říma. Volba ale mohla padnout i na jiné kleriky a ani místo volby se nemuselo omezovat na Řím. Císař byl postaven na okraj volebního procesu a v podstatě mu příslušel jen formální, a ne již konstitutivní souhlas.

Mikulášův dekret se stal základem papežských voleb až do dnešní doby. I později sice docházelo k dalším dílčím úpravám, především skrze rozšíření volebního práva na všechny kardinály, ty však spíše reagovaly na technické obtíže voleb. Nejdůležitější byla bezpochyby úprava v otázce volební většiny, která posouvala nutný počet hlasů ke zvolení na dvoutřetinovou většinu (dekret *Licet de vitanda discordia* z roku 1179, přijatý na třetím lateránském koncilu).⁷⁷ Pouze jedinkrát se procedura změnila, ovšem s vědomím výjimečnosti situace a jisté „nenormálnosti“ Řeč je o kostnickém koncilu (1414-1418). Církev tehdy stála uprostřed schizmatu a možnosti k jeho odstranění se jevíly být téměř nereálné. Vedle papežů římské a avignonské větve Řehoře XII. a Benedikta XIII. byl ještě nový pisánský Jan XXIII. Ani jeden nechtěl rezignovat a všichni tři se prohlašovali, do jisté míry i právem, za právoplatně ustanovené. Řehoř se mohl právem považovat za nejlegitimnějšího, neboť pokračoval v linii Urbana VI., který roku 1378 obdržel požadovanou

⁷⁵ Laudage (1984); Laudage (1990).

⁷⁶ Gaugusch (1905): 53-63; Jasper (1986).

⁷⁷ Text viz Drittes Laterankonzil 1179, 1. (Papstwahldekret). In: Dekrete II. (2000): 211. Srov. Gaugusch (1905): 83-85.

dvoutřetinovou většinu. Benedikt zase argumentoval tím, že volba roku 1378 byl invalidní, neboť Urban již v době volby nebyl příčetný (nesvéprávný papež nemůže být zvolen). Nejslabší pozici měl teoreticky Jan, ale za ním stálo v té době vrcholící konciliární hnutí a oficiální výrok o tom, že jeho dva odpůrci jsou heretici. V Kostnici byli dva papeži donuceni k abdikaci (Řehoř do značné míry dobrovolně, pouze si vyhradil právo znovu za svoji osobu svolat koncil; Jan dosti nedobrovolně). Ale Benedikt se zdráhal. A hlavně držel jeden velmi zajímavý argument. Poukazoval na skutečnost, že on byl vlastně jediný žijící kardinál, kterého ještě jmenoval předschizmatický papež. Proto i v případě všeobecného odvolání on jediný je kardinálem, volí tudíž sám sebe. Na tento argument se ovšem již nebral zřetel, a v listopadu 1417 se přistoupilo k nové volbě, která byla v podstatě neopakovatelná. Účastnilo se jí 23 kardinálů různých obediencí a dále po šesti zástupcích z každého národu (Anglie, Francie, Italové, Španělé, Němci) - zvolen Martin V.⁷⁸ Pouze v oblasti teorie proto zůstává otázka, zda by se z této události v případě vítězství konciliarismu nestalo nové pravidlo.

Pomineme-li výše zmíněné konciliární pokusy o rozšíření okruhu volitelů nové hlavy katolické církve, jeví se být již od konce 12. století evidentním, že pokud chtěl světský vládce prosadit svůj vliv na volbu papeže, musel to učinit zprostředkovaně, a to skrze ovlivnění jednotlivých kardinálů. Neudiví nás proto, že všechny případné právní úpravy stran voleb se týkaly již nedostatků a přehmatů na straně kardinálů. Tlak na tuto relativně úzkou skupinu volitelů se neustále zvyšoval a nebylo pochyb o tom, že k zajištění svobody katolické církve rozhodovat o Petrově nástupci bude třeba jasně vytýčit detaily volebního procesu. Z těchto důvodů, tedy pro znesnadnění ovlivňování kardinálů a jejich kupování, bylo také zavedeno tzv. konkláve a stanovila se doba, po kolika dnech se musí přistoupit k volbě nástupce.

---

⁷⁸ Základním a vyčerpávajícím dílem k tématu papežských voleb v kostnickém období je Souchon (1970). Srov. také Gaugusch (1905): 115-127; Hülsebusch (2003): 28-30; Walsh (2003): 99-106.

Institut uzavřeného volebního shromáždění kompetentních kardinálů (konkláve od *cum clavis*, tj. s klíči či volně pod zámekem), se prosadil v právním pořádku římské církve v průběhu 13. století.⁷⁹ Nepanuje zcela jednota v tom, kterou volbu je možno skutečně považovat za první v tomto smyslu.⁸⁰ V úvahu připadají tři možnosti – roku 1198 v paláci Septizonium na římském Palatinu, kde došlo ke zvolení Inocence III., roku 1216 v Perugii (zvolen Honorius III.), resp. v roce 1241 opět na Palatinu (zvolen Celestin IV.). Do dějin se zapsalo především právě ono „nejslavnější“ konkláve z roku 1241. Tehdy zemřel papež Řehoř IX. a nejmocnější muž římské šlechty Matteo Orsini uzavřel deset k volbě kompetentních kardinálů do polorozpadlého kláštera Septizonium. Nedůstojné podmínky, vyhrožování a stálý tlak sice vedly k poměrně rychlé volbě, současně se ale ukázala možná nebezpečí nekontrolovatelného světského „dozoru“.⁸¹

Ani následné volební shromáždění, které se sešlo na počátku roku 1268 ve Viterbu, kde zemřel poslední papež Klement IV., příliš nadějí na bezkonfliktní průběh volby neskýtalo. Samo kardinálské kolegium bylo národnostně rozloženo do dvou silných skupin, italskou a francouzskou. Dosáhnout za této konstelace potřebné dvoutřetinové většiny bylo velmi obtížné - ještě o dva roky později (o svatodušních svátcích roku 1270) nebyl nikdo zvolen. A tak zasáhli viterbští měšťané. Nejdříve znemožnili kardinálům opouštět volební místnost a vchody byly zazděny.⁸² Když volba stále nepřicházela, začali kardinálům znepříjemňovat život. Vybourali střechu paláce tak, že kardinálové nebyli chráněni před výkyvy počasí. Postupně jim omezovali dávky jídla, až se skončilo u vody a chleba. Je ovšem otázkou, zda tím vším skutečně kardinály dotlačili ke kompromisu. I přes ztížené podmínky totiž došlo ke shodě až 1. září 1271 (po dva roky a devět měsíců trvající volbě). V té době již o novém papeži rozhodovala skupina šesti vybraných kardinálů, na které zbytek delegoval výběr vhodného kardinála. A příznačně volba padla na

⁷⁹ Základní informace k tématu LMA V. (2000): 1334. Podrobné uvedení do problematiky u Lector (1894): 113-136.

⁸⁰ Srov. Lector (1894): 84; Gaugusch (1905): 86-87; Hülsebusch (2003): 23; Walsh (2003): 79-81; Adinolfi (2005): 25-26.

⁸¹ Přehled u Lector (1894): 86-87; Hülsebusch (2003): 23-24; Rendina (2005): 345.

⁸² Ochrany hermetické uzavřenosti volebního konkláve se ujal knížecí rod Savelliů, jenž si tuto funkci podržel i v následujícím období. Později převzal tuto navýsost prestižní roli rod Chigi.

muže mimo rozhádané shromáždění: Teobaldo Visconti jako Řehoř X. byl původně lutyšským arcijáhenem a především byl v době volby s křížovou výpravou v Palestině v Akkonu jako doprovod výpravy anglického prince Eduarda.⁸³ Všechny tyto prvky nalezneme později jako příznačné „nutné zlo“, které bude provázet řadu dalších voleb.

Negativní zkušenosti nakonec skutečně vedly ke snaze o lepší zajištění voleb do budoucnosti. Byl to právě Řehoř X., který na druhém lyonském koncilu v roce 1274 vydal volební dekret *Ubi periculum* (Kde je nebezpečí), který oficiálně zaváděl formalizované volební konkláve. Stanovilo se zde, že kardinálové mají po smrti papeže čekat deset dnů a potom se shromáždit k volbě. Volba má probíhat tam, kde žil zemřelý papež. Každý s kardinálů může mít k ruce jen jednoho člověka a všichni se musí zdržovat uvnitř volební místnosti (tj. v konkláve), která bude s výjimkou jediného vchodu zadržena. Smyslem opatření bylo, aby mezi kardinály a vnějším světem nebyl kontakt.⁸⁴ Tyto pokyny sice byly zpočátku porušovány (např. při volbě Hadriána V. v roce 1276), ale opět je výslovně obnovil Celestin V. (1294) a jeho nástupce Bonifác VIII. učinil z Řehořova dekretu součást církevního práva.⁸⁵ Pravidla přetrvávala jen s dílčími modifikacemi až do dnešní doby.

Domnívat se, že zakotvení jasně vymezeného volebního konkláve problémy automaticky vyřešilo, by bylo mylné. Téměř každý z následujících papežů bojoval proti rozličným nepravostem při volbách, hrozil sankcemi a volal po volbách bez zásahů zvenčí a bez kupování hlasů. Především v renesanční době ovšem nebyl v podstatě papež, který by si úřad nekoupil (či opačně - nebyl kandidát, který by nemusel takto jednat).⁸⁶ Proto některé výzvy papežů zněly minimálně nepatřičně - např. papež Julius II. vydal v roce 1505 bulu *Cum tam divino*, kde označuje za

⁸³ Srov. Lector (1894): 88-91; Hülsebusch (2003): 24-25; Walsh (2003): 84-85.

⁸⁴ Text viz Zweites Konzil von Lyon. *Ubi periculum*. In: Dekrete der ökumenischen Konzilien II. (2000): 314-318. K dekretu rovněž Lector (1894): 91-95; Wurm (1902): 38-39; Gaugusch (1905): 90-92; Walsh (2003): 85-87. Ke 2. lyonskému koncilu souhrnně Burkhard (1990), komentáře k dekretu *Ubi periculum* viz š. 293-309.

⁸⁵ Srov. Lector (1894): 95-99; Walsh (2003): 91.

⁸⁶ K renesančnímu papežství srov. Seppelt (1957): 307-453.

neplatnou volbu simonistickou (tedy podloženou úplatky) a hrozí kardinálům, kteří tak jednali, těmi nejtvrďšími tresty.⁸⁷ Kvalitativní posun v této oblasti byl proto spojen až s nástupem reformace a poněkud vynucenou vlnou obnovy katolické církve ve spojení s tridentským koncilem. Papež Pavel IV. hrozil již vážně v bule *Cum secundum apostolum* z roku 1558 všem, kdo by debatovali o možném nástupci ještě za života stávajícího papeže,⁸⁸ a podobně jednali další papežové. Praxe uplácet či přímo si kupovat kardinály tím v podstatě vymizela, ale vytváření národních bloků se vymýtit nepodařilo (francouzský, italský, španělský, císařský apod.). A právě v této souvislosti se nám zřetelně vynořuje právo exklusivity, jako jistá varianta možnosti katolických panovníků zasáhnout skrze svého kardinála do papežské volby ne již pozitivním (tj. prosadit volbu), ale negativním (zabránit volbě) způsobem.

---

⁸⁷ Text buly u *Magnum bullarium* III/3 (1964): 263-264. Srov. také *Lector* (1894): 104-106; *Gaugusch* (1905): 142-143; *Sägmüller* (1967): 7-10.

⁸⁸ K bule srov. poznámku č. 106.

3 *Ius exclusivae*

3.1 Přehled utváření práva exklusivity

Ius exclusivae (či obdobnými pojmy jako *ius exclusionis*, *droit d'exclusion*, *diritto di veto*, *Vetorecht*, popř. česky *exklusivita*, *právo veta*, *civilní veto*, *monarchistické veto* apod. označovaný institut) je jedním z nejzajímavějších projevů zasahování světské moci do církevních záležitostí v období nástupu novověku. Projevovalo se jako oprávnění některých katolických panovníků vyslovit v rámci volebního papežského konkláve svůj nesouhlas vůči jednomu z kandidátů papežského stolce, a tím zamezit jeho povýšení do čela katolické církve.⁸⁹ Cesta k prosazení tohoto institutu však byla jen velmi pozvolná a zahrnovala mnoho dílčích kroků. Odborná veřejnost přitom není ani dnes zcela jednotná v tom, kdy lze poprvé hovořit o uplatnění práva exklusivity. Část historiků i kanonistů se kloní k názoru, že je třeba akceptovat již konkláve v letech 1549/1550, z něhož vyšel papež Julius III.⁹⁰ Motivem bylo přání císaře Karla V., aby byl zvolen papež, který by znovu otevřel jednání tridentského koncilu. Poprvé ovšem formálně odůvodnil tento postup až Karlův syn, španělský král Filip II., v roce 1559, kdy došlo k zvolení Pia IV. V tomto případě však hovořit o využití exklusivity nelze, protože Filipův vyslanec sice zřetelně formuloval právo svého pána, ale současně oznámil kardinálům, že Filip předem rezignuje na to, že by kandidaturu vetoval.⁹¹ Pevnou součástí volebního klání se proto monarchické právo veta mělo stát až od počátku 17. století, a to beze vší pochybnosti při konkláve Lva XI. roku 1605. Španělské veto zde bylo vyprovokováno změnou poměru sil v papežské kurii a předchozím smírem francouzského krále Jindřicha IV. Navarrského s papežským stolcem.⁹² Francouzský panovník měl poprvé zasáhnout roku 1621 při volbě Řehoře XV., kdy se francouzský velvyslanec postaral o zvolení toho kardinála, který byl skutečně

⁸⁹ Základní charakteristiky např. u Lector (1894): 469-475; Giobbio (1903): 4-6; Sägmüller (1967): 1-3.

⁹⁰ K příslušným diskuzím srov. více Sägmüller (1967): 181-200; Lector (1894): 524-525; Wahrmund (1888): 256. Poznámky ke konkláve Herre (1973): 14-16.

⁹¹ Odlišný názor ve prospěch užití formálního veta zastával především Sägmüller (1892): 99-109. Rozbor volby a další postoje přináší Eisler (1907): 52-55.

⁹² K problematičnosti tohoto pojetí viz níže, poznámka 104.

naprosto neutrální v okamžiku vypuknutí třicetileté války.⁹³ Císařství po dlouhou dobu zůstávalo poněkud stranou aktivního zasahování a omezovalo se na podporu španělské koruny. Až po vymření španělské větve Habsburků a po nástupu bourbonské dynastie se situace radikálně změnila a císař musel vstoupit aktivně do papežských voleb. Poprvé uplatnil své právo v roce 1721 při konkláve Inocence XIII., a to s ohledem na nutnost omezit francouzskou stranu.

Z výše uvedeného stručného přehledu vysvítá, že *ius exclusivae* bylo již od svého počátku spojeno s výraznými změnami v mezinárodní politice. Dokud byly hlavní evropské velmoci nuceny soustřeďovat svoji hlavní pozornost na vnitřní konsolidaci a čelit četným existenčním problémům, zůstávalo papežství především v zajetí vlastní italské politiky. Jednotlivé státy na Apeninském poloostrově prosazovaly vlastní kandidáty na papežský stolec a hlavním problémem byl především všeobecně rozšířený nešvar korupce a simonie, se kterými se renesanční papežství jen obtížně vyrovnávalo.⁹⁴ Až v průběhu druhé poloviny 16. století se začaly mocenské poměry v Evropě měnit. Postupující centralizace národních monarchií a počátky panovnického absolutismu vedly k omezení možnosti realizovat vlastní politiku pro menší státy, a naopak založily počátky tzv. koncertu velmocí, které mezi sebou začaly intenzivně soupeřit. Jejich cílem se stala zejména rozdrobená Itálie. Ačkoliv náboženské rozdělení Evropy rozbilo dosavadní pohled na jednotu křesťanstva a role papeže v tomto mocenském střetávání poklesla, stále bylo evidentní, že soupeřící monarchové museli dbát na to, aby v čele římské církve stál muž neprotivící se jejich plánům.

Cesty k ovlivnění jmenování příznivého římského biskupa, resp. k zamezení nástupu takového pontifika, který by svojí politikou podpořil nepřátelskou stranu, se s ohledem na církevní regule nutně omezovaly na ovlivňování chování kardinálského kolegia. Úmrtí dosavadního papeže a konkláve scházející se k volbě

⁹³ K formálnímu vyslovení veta sice nedošlo, kardinál Aldobrandini, jako jeden z vůdců francouzské strany, však nechal vyhotovit spisek, v němž se měli jednotliví kardinálové zavázat, že nezvolí vyjmenované kandidáty. K názorům o užití či neuzítí *ius exclusivae* při této volbě srov. Sägmüller (1892): 230; Wahrmund (1888): 123; Eisler (1907): 60-61.

⁹⁴ Fischer (1997): 50-51.

jeho nástupce se pravidelně stávaly netrpělivě očekávanými událostmi, na které se soustředovala pozornost celého světa. S ohledem na rostoucí počet členů kardinálského kolegia a jejich nejednotnost, se následná volba nejednou měnila v taktickou hru naplněnou intrikami, výhrůzkami a komplikovanými vyjednáváním.⁹⁵ Všechny významnější státy udržovaly u papežského dvora své vyslance, placené agenty a další informátory, kteří se starali nejen o stále aktuální zprávy z papežského okolí, ale i o co nejlepší zajištění případné papežské volby. Primárním cílem bylo samozřejmě dosáhnout zvolení sobě příznivého papeže. S ohledem na poměry v kardinálském kolegiu se ovšem jednalo o obtížný úkol. Proto byl nutno nejednou přistoupit k opačnému postupu, tedy zamezit zvolení kardinála „nevhodného“. S ohledem na volební proceduru, která vyžadovala k určení nového papeže dvoutřetinovou většinu, se právě tato druhá možnost jevila mnohem schůdnější a k její realizaci se upírala hlavní pozornost.

Nejmocnější katoličtí panovníci, jakými byli především císař a králové francouzský a španělský, vyvíjeli neustálý tlak na to, aby papežové propůjčovali co nejvyšší počet kardinálských klobouků jejich poddaným. Bylo proto běžné, že každé kardinálské kolegium v 16. století mělo různě početnou skupinu tzv. národních kardinálů, kteří hájili zájmy svých monarchů. Stále se ale převažující většina nositelů purpuru formovala z řad Italů, byť ani zde se nejednalo o homogenní skupinu. Své stálé zástupce zde měli zejména Benátčané, Florentáné, Neapolitáni a mnozí další.⁹⁶ Pokud bychom proto chtěli dosáhnout alespoň základního pohledu na rozložení kardinálského kolegia, musíme se spokojit jen s velmi obecnými konturami. První skupinu, mezi sebou zákonitě jasně diferencovanou, vytvářeli zmiňovaní národní kardinálové. Přesnější by bylo v tomto ohledu hovořit spíše o „korunní frakci“, neboť nezřídka sem náleželi i kardinálové, kteří byli drženi rozličnými vazbami k příslušnému monarchovi i bez stejné národní příslušnosti. Z velké části byly tyto vazby finančního a mocenského rázu - jednalo se o prebendy, rozličné důchody, udělená privilegia apod. V čele

---

⁹⁵ Eisler (1907): 35-36.

⁹⁶ Srov. Herre (1973): 25-28.

těchto korunních frakcí stáli pověření kardinálové (korunní kardinál, *cardinale protettore*). Právě na jejich bedrech ležela odpovědnost za respektování panovnických zájmů a případný „zdárný“ průběh volebního konkláve.⁹⁷

Druhou skupinu vytvářeli kardinálové, kteří za své jmenování vděčili některému z předchozích papežů a byli i nadále zavázáni jeho rodu. Hovoříme proto buď o tzv. nepotské frakci či dokonce poněkud nepatřičně o „kreaturách“ (v tom smyslu, že je předchozí papežové či jejich příznivci „vytvořili“). Ani tato skupina nebyla vždy jednotná. Příčinou byla jednak odlišná politika jednotlivých papežů, z nichž jedni nepotismus praktikovali bez větších zábran, druzí se naopak tento obyčej pokoušeli vymýtit. Dále je třeba si uvědomit, že v kardinálském kolegiu byli nepoti různých papežů, kteří se nejednou vzájemně potírali, a případná spolupráce mezi nimi byla v podstatě nemožná.⁹⁸ To, co nepoty spojovalo, byla snaha udržet si co největší podíl na moci, které se těšili za předchozích papežů. V rámci výběru nového papeže se tudíž buď pokoušeli zvolit někoho ze svých řad či jinak zavázaného kardinála, nebo se přikláněli k jiným skupinám podle toho, kdo byl ochoten respektovat jejich zájmy. Jejich chování proto bylo nejvíce utilitární a neváhali se chovat při volbách dosti kupeckým způsobem.

Třetí skupinou byli tzv. zelanti či squadronisté. Takto nazývaní kardinálové se programově nehlásili k žádné mocenské skupině a deklarovali zájem pouze o výhody samotné církve. Snažili se stát stranou intrik a obchodů a podle možností se řídili principy. Jejich konečným cílem bylo jak odstranění rozbujelého nepotismu, tak i zasahování světské moci. Jejich počet byl zpočátku malý, ale s prosazením tridentské reformy církve a díky působení několika svědomitých papežů se jejich řady rozrůstaly. Každý další necitlivý postup proti církvi jejich odhodlání jen zvyšoval a rovněž jejich autorita a prestiž v katolické církvi narůstaly (proto také jejich další pojmenování *gente di bene*). V praxi ovšem museli nejednou přistoupit na kompromisy a pro dosažení jistých výhod tolerovat

⁹⁷ Srov. Eisler (1907): 36; Herre (1973): 28-29; Poncet (1998).

⁹⁸ Herre (1973): 29.

zažité zvyklosti. Část z nich dokonce připouštěla, že pro zachování další klidné existence katolické církve je třeba respektovat příslušná práva katolických monarchů.⁹⁹

V prostředí takto vyhraněných zájmů bylo pro jednotlivé katolické panovníky obtížné zásadním způsobem papežskou volbu ovlivnit. V podstatě jen v relativně krátké periodě vlády španělského krále Filipa II. v druhé polovině 16. století, která se přes pozdější pokusy francouzského panovníka Ludvíka XIV. nikdy nezopakovala, byl některý z nich schopen účinně prosazovat svoji vůli.¹⁰⁰ Španělský monarcha, který díky své nebývalé majetkové držbě ovládal značnou část západní Evropy, disponoval v kardinálském kolegiu takovou autoritou, že byl schopen přímo ovlivňovat zvolení sobě příznivého kandidáta. Hovoříme proto o tzv. inkusivitě, tj. schopnosti prosadit svého vlastního kandidáta.¹⁰¹ Vymezování zájmů jednotlivých kardinálských skupin v mnoha případech spíše vedlo k dlouhodobému a vysilujícímu hledání řešení. Protěžování kandidáti jednotlivých frakcí naráželi na odmítavý postoj zbytku kolegia a jediným schůdným řešením byla shoda na kompromisním kardinálovi, kterého všechny rozhodující strany vnímaly jako nejmenší zlo.¹⁰² Není třeba přirozeně zdůrazňovat, že se málokdy jednalo o muže nejschopnějšího a nejkompetentnějšího. Všechny tyto problémy nutně vedly k tomu, že hledání průchodného kandidáta bylo pevně propojeno s úsilím v této komplikované hře „neprohrát“ a zamezit zvolení nevhodného kandidáta. To dalo zrod eksklusivity.

Podvázání možnosti jedné ze stran, aby prosadila svého muže, nebylo jednoduchou záležitostí. Nestačilo své odmítavé stanovisko prostě vyslovit, naopak zde byla nutnost shromáždit dostatečně silnou skupinu kardinálů, která by se postavila proti

⁹⁹ K tématu srov. základní práce Tabacchi (1998) a Signorotto (1998).

¹⁰⁰ K rozdílnosti papežské politiky Filipa II. a Ludvíka XIV. srov. Eisler (1907): 51, 167; Lector (1894): 559.

¹⁰¹ Filip II. reálně ovlivnil několik po sobě jdoucích konkláve (bez pochyby mezi lety 1566-1592) a kardinálskému kolegiu přímo předkládal seznam kardinálů, z nich byla případná volba přípustná. K tomuto období a volebním procesům srov. především Herre (1973), především strany 94-96 (inkusivita), 96-102 (exklusivita).

¹⁰² Eisler (1907): 38.

zvolení nežádoucího kandidáta. K přesvědčení a ovlivnění využíval pověřený, téměř bez výjimky korunní, kardinál různých prostředků, mezi nimiž se postupně začalo prosazovat stále výrazněji jakési „vyloučení“ - *dare l'esclusione*. V žádném případě nebylo ještě možné hovořit o formalizovaném a oficiálním postupu; jednalo se spíše o nouzový prostředek, ke kterému se sáhlo v případě, když se někteří kardinálové, kteří patřili do zájmového okruhu příslušného monarchy, zdráhali připojit ke korunní straně. Veřejné vyjevení nesouhlasu panovníka s možnými kandidáty papežského úřadu, tzv. *exclusio aperta et publica*, tak fungovalo především jako prosté vyjádření postoje monarchy, které ovšem současně mohlo vyznít jako jisté varování před neuváženým jednáním kardinálského kolegia.¹⁰³ V žádném případě ale nemělo automatickou a závaznou platnost; bez reálné a dostatečně početné skupiny kardinálů, kteří byli ochotni panovníkovo vyloučení podpořit svými hlasy, nebyl úspěch vyloučení pravděpodobný.¹⁰⁴

Zvyšující se úsilí katolických monarchů prosadit v konkláve svoji vůli nenechávalo mnohé kardinály a papeže v klidu. Jako první se pokusil zamezit světskému zasahování nekompromisní a v mnoha ohledech až přemíru radikální papež Pavel IV.¹⁰⁵ Maje přímou zkušenost s pokusy císaře Karla V. zabránit jeho zvolení, vydal v roce 1558 bulu *Cum secundum*. Zakázal zde jakékoliv ovlivňování kardinálů světskými knížaty, a to již před započítím konkláve. Pod hrozbou těžkých církevních trestů se pokusil podvázat dosavadní praxi konzultací korunních kardinálů s příslušnými monarchy při blížící se smrti dosud živého papeže.¹⁰⁶

¹⁰³ Eisler (1907): 41.

¹⁰⁴ Zřetelně to prokázalo např. konkláve vedoucí ke zvolení kardinála Caraffy jako Pavla IV. v roce 1555. Císař Karel V. se jasně vyslovil proti jeho povýšení a pověřil svého korunního kardinála Mendozu, aby Caraffově zvolení všemi dostupnými prostředky zbránil. Ačkoliv tento skutečně vůli svého pána vyjevil, a to i osobně před kardinálem Caraffou, výsledek volby neovlivnil. Císařovo veto nebylo ještě formálním vyloučením jednoho z kandidátů, ale směřovalo spíše k vymezení postoje korunní kardinálské strany. K nutnosti jasně rozlišovat exklusivitu kardinálských hlasů a exklusivitu samotného kandidáta srov. více Lector (1895): 526-527; Gaugusch (1905): 151-153; Sägmüller (1967): 210-219.

Obdobně neúspěšně dopadlo ohrazení kardinála d'Avily při konkláve roku 1605, které uvedlo na Petrův trůn kardinála Mediciho jako Lva XI. Téměř hysterický výstup, který d'Avila předvedl před celým kardinálským kolegiem, pouze dokumentoval úpadek španělského vlivu po smrti Filipa II. Ke konkláve z roku 1605 srov. Pastor XII. (1927): 3-16. Projev kardinála d'Avily viz Vidal (1906): 50.

¹⁰⁵ K postavě Pavla IV. srov. Rendina (2005): 501-506.

¹⁰⁶ Text buly viz *Magnum bullarium IV/1* (1965): 347-349.

Praxe však brzy ukázala, že se katoličtí vládcové nikdy kontaktů se svými kardinály nevzdají. Představa užití proponovaných trestů se rovněž jevila být spíše iluzorní. Proto Pavlův nástupce Pius IV. vytýčený legislativní trend opustil a zaměřil svoji pozornost spíše do vlastních řad - kardinálského kolegia. Vycházel z předpokladu, že velká část kardinálů bude vždy „držena“ řadou vnitřních i vnějších vazeb v svých královským suverénům. Dosáhnout proto již z principu vyloučení světského vlivu není za stávajících okolností možné. Jedinou cestou se mu tudíž jevilo využití praktických prostředků ke ztížení uplatnění tohoto vlivu. V roce 1562 vydal bulu *In eligendis*, v níž upravil mnoho konkrétních nepořádků při fungování konkláve. Výsledkem bylo utužení života kardinálů při volbě (jídlo, ubytování, pohodlí), přísnější podmínky pro doprovodný personál (tzv. konklavisté a další sloužící) a zejména omezení možností dodatečné komunikace kardinálů s vnějším světem. Především porušování uzavřenosti papežské volby a jednání se světskými osobami stran vhodnosti daného kandidáta v průběhu konkláve chápal Pius jako hlavní nebezpečí. Neváhal proto v tomto případě pohrozit exkomunikací. Současně zakázal a za nicotné označil jakékoliv předchozí dohody a smlouvy, které se týkaly papežských voleb.¹⁰⁷

Vrchol papežské obrany před světskými zásahy bezpochyby představovala opatření papeže Řehoře XV. Francouzské tlaky při jeho volbě, kdy se mezi ostrakizovanými kandidáty objevil především kardinál Campora,¹⁰⁸ přiměly nově zvoleného papeže k radikálnímu kroku. Necelých devět měsíců po svém nástupu, v listopadu 1621, vydal bulu *Aeterni Patris filius*, která bývá označována jako precizní a do detailů propracované dílo. Její podstatou bylo nejen připomenutí a jasnější rozvedení předpisů jeho předchůdce Pia IV. Papež se především pokusil jednou provždy zamezit vytváření národních, resp. korunních kardinálských skupin a oslabit postavení kardinálů - nositelů královského pověření. Korunní kardinálové ztratili možnost kontrolovat hlasy členů svých skupin, čehož se dosáhlo zavedením písemné a tajné volby. Obdobně autonomii jednotlivých kardinálů podpořil zákaz

¹⁰⁷Text buly viz *Magnum bullarium IV/2* (1965):145-148. K rozboru obou bul srov. Lector (1894): 528-530; Gaugusch (1905): 157-158.; Eisler (1907): 68-75; Sägmüller (1967): 19-21; Herre (1973): 71-72.

¹⁰⁸Ke konkláve srov. více Pastor XIII/1 (1928): 27-35.

písemných smluvních ujednání a jiných závazku k volbě či nevolbě určených kandidátů.¹⁰⁹ Nebylo proto pochybností, že dosavadní praxe narazila na jisté limity svých možností.

Nastíněné změny bezpochyby směřovaly k omezení světského vlivu na výběr papežů a za jiných podmínek by jistě dokázaly výrazně posílit církevní autonomii. V polovině 17. století, kdy nastupoval svoji vítěznou cestu panovnický absolutismus a kdy se Evropa potápěla do všeobecné konfrontace třicetileté války, však katoličtí monarchové nedopustili, aby ztratili kontrolu nad tak významným momentem mezinárodní politiky, jakým bylo hledání nové hlavy katolické církve. Paradoxně tak zákaz exklusivity kardinálských hlasů ve svém konečném důsledku vedl k prosazení exklusivity panovnické.¹¹⁰ O budoucnosti vylučování tak měly rozhodnout následující konkláve, kde proběhl boj o výklad zásad prosazovaných Řehořem XV.

Ve středu naší pozornosti stojí především dvě papežská konkláve - v roce 1644 a 1655. První, které proběhlo po smrti papeže Urbana VIII. (1623-1644), bylo výrazně determinováno jeho bezbřehým nepotismem.¹¹¹ Jeho dlouhý pontifikát (21 let) způsobil, že z přítomných kardinálů plně 4/5 vděčily za své jmenování právě tomuto papeži. Tato situace posouvala do centra dění silnou frakci nepotů papežova rodu Barberini, kterou vedl kardinál Francesco Barberini. Současně jeho bratr Antonio zastupoval francouzskou korunní frakci. Konkláve v sobě zahrnovalo střetávání tří odlišných zájmů. Španělsko-císařská strana usilovala o zvolení kardinála Pamfilia, byť později se proti němu naopak postavila, francouzská preferovala kardinála Sacchettiho a nepotská se řídila myšlenkou, aby se příštím papežem stal některý kardinál z její početné frakce.¹¹² Důležitý pro naše téma zrodu *ius exclusivae* je fakt, že jak španělská, tak francouzská strana byly

¹⁰⁹ K rozboru a hodnocení buly *Aeterni patri filius* srov. Gaugusch (1905): 166-170; Eisler (1907); Walsh (2003): 126-127. K souvislostem a zákulisí vzniku srov. Pastor XIII/1 (1928): 85-93.

¹¹⁰ K tomuto názoru srov. zejména Eisler (1907): 62-63. K exklusivitě hlasů srov. také Wahrmund (1888): 43-50.

¹¹¹ K politice Urbana VIII. srov. Rendina (2005): 537-543.

¹¹² Srov. Pastor XIV/1 (1929): 18.

připraveny negovat kandidáta opačné korunní frakce, a to i za cenu veřejně vyjádřené exkluzivity. Skrze ustanovení buly *Aeterni Patris filius* nebylo již přitom možné automaticky počítat s pevnou „disciplínou“ kardinálů, což možnost zabránit zvolení daného kardinála poněkud ztěžovalo.¹¹³ V tomto okamžiku celou volbu ovlivnily dva momenty. Prvním bylo přímé a sebevědomé jednání vůdce španělské frakce kardinála Albornoze, který neváhal ihned po začátku konkláve vynést veřejné vyloučení Francouzi prosazovaného kardinála Sacchettiho.¹¹⁴ Tím došlo k tomu, že si muselo kardinálské kolegium nejdříve vyjasnit otázku, co toto veřejné ohrazení jménem katolického monarchy pro další jednání znamená. Jakkoliv ještě nelze hovořit o automatické účinnosti a zohlednění takového jednání, přesto vývoj o mnohém napověděl. Jednak se ukázalo, že vůle španělského krále skutečně omezila příliv hlasů pro Sacchettiho, i když si to ani bratři Barberiniové zpočátku nepřipouštěli. Dále bylo významné, že mezi shromážděnými kardinály došlo značného souhlasu vyjádření kardinála Albornoze, že jeho panovník nemusí předložit důvody svého nesouhlasu s volbou nějakého kardinála - jednoduše musí stačit, že to je jeho vůle. Kardinálské kolegium by se mělo podle toho řídit a nikdo s dobrým svědomím by se neměl proti tomu stavět.¹¹⁵ Přípustnost takového výkladu potvrdil i zповědník konkláve, jezuitský pater Valentino, který se těšil značné autoritě.¹¹⁶ Tento moment bezesporu vytvořil citelný precedens do budoucnosti.

Druhým momentem bylo chování silné nepotské strany. Francesco Barberini se zpočátku s posouzením účinnosti španělského veta neztotožnil a snažil se ho obejít či zlomit. Když ale viděl rychlý pokles hlasů pro Sacchettiho, začal pragmaticky praktikovat politiku vyjednávání a výměnných obchodů, aby zajistil své frakci zvolení některé z barberiniovských „kreatur“. Přes různé zastírací manévry bylo jeho cílem dosáhnout zvolení kardinála Pamfilia, což přirozeně komplikoval odmítavý postoj francouzské strany. Když se díky slibům podařilo tento odpor

---

¹¹³ Srov. Eisler (1907): 87-88.

¹¹⁴ Více k tomuto Lector (1894): 548; Gaugusch (1905): 171; Eisler (1907): 93, 95-97.

¹¹⁵ Srov. Pastor XIV/1 (1929): 19.

¹¹⁶ Poukaz k tomuto Gaugusch (1905): 171. Více viz poznámka č. 122.

oslabit a dokonce druhý z bratří Barberiniů Antonio na čas sjednotil ve svých rukou vedení francouzské a nepotské strany, zdálo se zvolení Pamfilia skutečně reálným. Španělé sice na tento obrat zareagovali nedůvěrou k původně zvažovanému Pamfiliovi, ale další jednání a přísliby v konečném výsledku vedly k jeho volení jako Inocence X. (1644-1655). Složitost tohoto konkláve, v němž byla velmi slabá strana tzv. squadronistů a církevní zájmy stály v pozadí, připravila cestu k zakotvení vůle katolických monarchů při výběru papežů.¹¹⁷

Obdobné důsledky mělo následující konkláve v roce 1655. I zde došlo k mnohým intrikám a komplikovaným vyjednáváním, ačkoliv rozložení stran bylo poněkud odlišné. Hlavní změnou bylo oslabení nepotské strany, což zapříčinila politika Inocence X., který se stavěl proti tomuto neduhu.¹¹⁸ Posílila naopak strana štoupenců upřednostnění ryze církevních zájmů - squadronistů. Navzdory těmto danostem se ale dokázalo několik názorově odlišných skupin - francouzská, nepotská i squadronistů - sjednotit na vhodném kandidátovi, jímž nebyl nikdo jiný než v minulém konkláve ostrakizovaný Sacchetti. Jelikož postoj Španělska a především císaře se vůči tomuto muži nezměnil, vyústila situace opětovně do otevřeného stranického nepřátelství. Pro naše téma je důležité zmínit několik momentů. První je těsně spjatý se Sacchettim a kladl před kardinály do budoucna často diskutovanou otázku: „Může již jednou vyloučený kandidát vstoupit při dalším konkláve opět do hry?“ Hovoříme o tezi známé jako *Semel exclusus semper exclusus*, tedy: kdo byl vyloučen již dříve, je vyloučen jednou provždy.¹¹⁹ V rámci konkláve byl tento problém „oslaben“ skutečností, že již na počátku španělská strana své veto opět veřejně zopakovala a udělila ho tak jakoby znovu s plnou platností.¹²⁰

¹¹⁷ K průběhu konkláve srov. Lector (1894): 548-551; Eisler (1907): 88-103; Pastor XIV/1 (1929): 15-22.

¹¹⁸ K pontifikátu Inocence X. Rendina (2005): 543-549. Srov. také Gaugusch (1905): 172.

¹¹⁹ Týmž problém se řešil i později, např. při konkláve roku 1730 (kardinál Imperiali) či nakonec pro případ kardinála Rampolly po smrti Pia X., byť již v jiných souvislostech - srov. Binder-Jochner (1903): 186.

¹²⁰ K těmto událostem srov. Wahrmund (1890): 25-26; Sägmüller (1892): 196-197; Lector (1894): 552; Pastor XIV/1 (1929): 306.

Dalším momentem byly dosud nebývale rozsáhlé diskuze o platnosti a oprávněnosti monarchistického vylučování kandidátů. Máme k dispozici několik pojednání a písemně zaznamenaných názorů, které reprezentují oba interpretační póly.¹²¹ Zastánci veta, pokud měli potřebu preciznějšího výkladu svého postoje, argumentoval především potřebou zajistit klid a ochranu římské církvi a nutností respektovat zájmy katolických monarchů.¹²² Odpůrci naopak zdůrazňovali, že církevní předpisy omezují papežskou volbu na nejvyšší církevní představitele a zásah do jejich rozhodování ze strany světské moci by byl těžkým hříchem. Především ale namítali, že jednoduše nepostačuje prosté vyjevení vůle světského kníže. Papežská volba je stále dílem kardinálského kolegia, a pokud v něm nemá příslušný monarcha dostatečně silou skupinu „svých“ kardinálů, nemůže automaticky počítat s povolností celého pléna.¹²³ Svědčí to o stále početné skupině kardinálů, kteří odmítali vzít na vědomí automatickou platnost panovnického veta.

Tuto skutečnost potvrdila i praxe. Navzdory vyslovenému negování Sacchettiho si tento udržoval stabilní podporu více než 30 kardinálů, kteří se odmítali exklusivně podřídít. Španělsko-císařská strana nevolila nikoho a na své hlasovací lístky psala Nemini, tedy žádného kandidáta. Výsledkem bylo pouze protahování volby. Teprve v okamžiku, kdy sám Sacchetti uznal, že nemá smysl dále prodlužovat volební pat, se otevřel prostor k dalšímu jednání. Sacchetti místo sebe navrhl kardinála Chigiho, osobního přítele, kterému plně důvěřoval. Problém hledání nového pontifika to bohužel nevyřešilo, neboť právě proti tomuto muži byla

¹²¹ Jejich přehled a odkazy na prameny viz Eisler (1907): 120-135.

¹²² Velice sofistikované vysvětlení přípustnosti panovnického *ius exclusivae* přinesl již zmiňovaný pater Valentini při konkláve roku 1644. S ohledem na budoucí vývoj je třeba ho zde připomenout, neboť se o něj opírala řada dalších zastánců exklusivity:

1. Kardinálové jsou dle své přísahy, ale i božského a lidského práva, povinni zvolit papežem toho, kterého považují za nejdůstojnějšího a nejvhodnějšího.
2. Nejdůstojnějším ale není ten, který vyniká učeností a svatostí nad ostatními, ale ten, který se jeví být, viděno prizmatem aktuálních vnějších poměrů, nejvhodnějším k vedení církve.
3. K této vhodnosti patří především dvě věci:
  - a) je přijatelný pro všechna křesťanská knížata, protože jen tak je možno zachovat mír;
  - b) musí být vhodným kandidátem viděno situací a perspektivou Církevního státu.

Pramen viz Wahrmond (1890): 8. I.

¹²³ Srov. např. vyjádření kardinála Retze (Mercurio ovvero la verità smascherata del conclave terminato alli 7 di aprile 1655, Cod. Vat. 6908), viz Eisler (1907): 117.

naopak francouzská koruna.¹²⁴ Až poté, co se Chigi vyjádřil, že nemá osobně nic proti zájmům Francie, stáhla francouzská strana svůj nesouhlas a Chigi mohl být zvolena do čela katolické církve jako Alexandr VII. (1655-1667).¹²⁵

Příčinu pro to, že ještě na začátku druhé poloviny 17. století poměrně silná skupina, odmítající uznat autoritativní platnost panovnického veta, během několika desetiletí téměř vymizela, je třeba hledat v napjatých vztazích evropské politiky zbytku 17. století a v metodách vlády francouzského krále Ludvíka XIV. V tomto období se zmenšil dosavadní vliv španělské koruny (naposledy výrazně vstoupili Španělé do hry při konkláve v roce 1670, kdy neapolský vicekrál hrozil, že zvolení nevhodného kandidáta povede k útoku španělských jednotek na Řím¹²⁶) a na její místo se posunula rakouská část habsburského rodu, tj. císařství (poprvé je to výrazné při konkláve roku 1689¹²⁷). Jednotlivá konkláve byla charakterizována stupňujícím se tlakem Francie, kterému museli kardinálové se střídavými úspěchy čelit. Zajímavé ovšem je, že násilnické a obstrukční jednání Ludvíka XIV. se spíše míjelo účinkem. Snaha nahradit svým vlivem předchozí španělský tlak vedla k všeobecnému znechucení. Kardinálové se cítili být uraženi povýšeneckým jednáním krále a jakkoliv netoužili po otevřeném konfliktu, hledali cesty k nalezení alternativního řešení. Výsledkem tak byl Ludvíkův neúspěch. Papežové vzešli z těchto konkláve se nejednou stali úhlavními nepřáteli Francie (především Inocenc XI. a Alexandr VIII.). Francouzský král musel často slevit ze svých ambicí a místo inkusivity podpořit spíše toho kandidáta, který by alespoň neškodil francouzským zájmům.¹²⁸ Jedna věc ale byla stále zřejmější - kardinálské kolegium se bránilo tlaku francouzského krále a císaře v případech jejich představ o

¹²⁴ Kardinál Mazarin, který řídil francouzskou politiku a volby se přímo neúčastnil, vnímal Chigiho jako protivníka francouzských zájmů. Důvodem bylo jeho chování při vyjednávání vestfálského míru, kde se několikrát postavil proti francouzské koruně. Mazarin své neoficiálně vyslovené veto odvolal až poté, co byl ujištěn, že jednání Chigiho pouze vyjadřovalo vůli papeže Inocence. Srov. Pastor XIV/1 (1929): 307-308; Walsh (2003): 128

¹²⁵ Ke konkláve Alexandra VII. srov. Lector (1894): 551-553; Gaugusch (1905): 172-173; Pastor XIV/1 (1929): 303-309.

¹²⁶ Ke konkláve Klementa X. srov. Bildt (1906).

¹²⁷ K angažmá při tomto konkláve srov. Pastor XIV/2 (1930): 47-51; Wahrmund (1888): 161.

¹²⁸ Srov. Lector (1894): 556-563; Eisler (1907): 153; Walsh (2003): 129-131. Ke konkláve Inocence XI. a jeho vztazích s Francií srov. Pastor XIV/2: 665-676 a 841-957, ke konkláve Alexandra VIII. a jeho vztazích s Francií srov. 1047-1050 a 1060-1063.

personálním obsazení papežského stolce, neodvážilo se příliš vzdorovat jejich negativnímu hodnocení jiných kandidátů. Především v případě Ludvíka XIV. téměř bez výjimky pouhé nepřímé vetování zamezilo možnosti zvolení, takže francouzská strana nemusela nikdy sáhnout k přímému vyjádření vyloučení.

Zákulisní tlaky, které doprovázely vylučování kandidátů a pouze nepřímo posouvaly do popředí způsoby vyjádření panovnického nesouhlasu, způsobily, že k formálnímu a institucionálnímu dovršení skutečného *ius exclusivae* došlo až na počátku 18. století. První konkláve této éry sice ještě nevyústilo k plnému projevení oficiálního panovnického veta, ale díky komplikovanosti jednání a důležitosti výsledku v okamžiku vymření španělské větve habsburského rodu přispělo k dotvoření posledních charakteristických prvků formalizované exklusivity. Kardinálové hájící zájmy císařské a francouzské strany a pečlivě měřící práva svých suverénů se shodli na tom, že pouze tři katolické monarchie si mohou nárokovat právo na vyloučení sobě nepříznivého kandidáta - Francie, Španělsko a Římská říše reprezentovaná císařem. Dále bylo vyjasněno, že toto oprávnění je přípustné pro každou z nich v témže konkláve pouze jedenkrát, a to prostřednictvím předem stanoveného postupu. Pověřený kardinál, nositel oprávnění svěřeného mu příslušným monarchou, měl informovat o vůli svého pána kardinála-děkana kolegia, a to ještě dříve, než došlo k případné volbě. Pokud tento nereagoval pozitivně či pokud hrozilo nebezpečí, že korunní kardinál nestihne podstoupit zmiňovanou proceduru, měl přednést veto veřejně před celým plénem.¹²⁹

Podle těchto teoretických pravidel posléze proběhlo i první konkláve, kde se *ius exclusivae* v plnosti uplatnilo. Po smrti Klementa XI. (+1721) odmítl vídeňský dvůr kandidaturu Klementova státního sekretáře kardinála Paolucciho, kterému císař vyčítal podíl na španělském přepadení rakouských enkláv v Itálii (vrcholem bylo vylovení na Sicílii v roce 1718). Císařský korunní kardinál Althann oficiálně oznámil veto kardinálovi-děkanovi Tanarovi s tím, aby ho předal zbytku kolegia.

¹²⁹ K výše uvedenému srov. Lector (1895): 564-565; Vidal (1906): 63-64.

Když se zdráhal, zveřejnil ho osobně ještě před zahájením prvního kola hlasování.¹³⁰ Hovořit o formálním *ius exclusivae* nás opravňuje i okamžitý účinek tohoto kroku - hlasování bylo ihned přerušeno a Paolucciho jméno již nebylo vážně předneseno. Odlišnost od dřívějších podobných úkonů je nutno vedle zmíněných formalit vidět také ve faktu, že za císařským vetem nestála reálná a početná kardinálská korunní frakce. K úspěchu poprvé stačila prostá vůle monarchy.¹³¹

Další papežské volby v 18. století již v sobě nesly bezprostřední nebezpečí užití formálního veta. Pevné zakotvení *ius exclusivae* však zapříčinilo, že již nebylo třeba ho příliš užívat, neboť postačilo pouhé naznačení či neoficiální vyjádření. Pokud přesto k vynesení veta došlo, potom spíše mimochodem, jako v případě francouzského veta při konkláve Klementa XIII. v roce 1758, kdy korunní kardinál De Luynes podlehl tlaku a atmosféře jednání. Zde se dokonce obrátila formální pravidla přednesení *ius exclusivae* proti samotnému nositeli. De Luynes oficiálně předal děkanovi kolegia D'Elcemu veto, ale později si uvědomil svoji unáhlenost a požadoval stažení. Děkan ovšem protesty ignoroval a veto oficiálně vyhlásil.¹³²

Na praxi volebních konkláve již nic nezměnily ani poslední úpravy papežské legislativy stran voleb. V roce 1732 sice vydal papež Klement XII. bulu *Apostolatus officium*, která se volebním procesem zevrubně zabývala, nelze ji však vnímat jako opatření mající za cíl odstranění formálního panovnického veta. Samotný papež si byl vědom toho, jaká je realita, a nevydal se cestou donkichotského boje ve stylu svého předchůdce Pavla IV. Jakkoliv s největší pravděpodobností s institutem *ius exclusivae* nesouhlasil, omezil se ve své bule spíše na nepřímou kritiku, utužení a opětovné uspořádání pořádku v rámci konkláve a připomenutí všech potřebných regulí svých předchůdců.¹³³ Nebylo

¹³⁰ Srov. Pastor XV. (1930): 400-402.

¹³¹ K průběhu i okolnostem konkláve srov. především Mayer (1874); Pastor XV. (1930): 391-409.

¹³² Srov. Lector (1894): 569-570, popř. Pastor XV. (1930): 443-453.

¹³³ Text buly viz Magnum bullarium XIII. (1965): 302-308. K hodnocení buly srov. jednak Wahrmond (1890): 52-53 a Týž (1892): 100-106, jednak opačné mínění zbytku hlavních odborníků v čele s Lector (1895): 567; Sägmüller (1892): 267; Vidal (1906): 142; Eisler (1907): 189-200.

pochybnosti o tom, že katolická církev nenašla sílu a odvahu k zásadnímu střetnutí s katolickými suverény a trpně respektovala vnucená „práva“ světské moci na ovlivňování volby své hlavy.

3.2 Podstata a právní rozbor problematiky

Při pohledu na otázku práva exkluzivity si musíme na prvním místě vyjasnit jeho vlastní právní relevanci. Není totiž příliš pochybností o tom, že samotné označení *ius* (právo) příliš skutečnosti neodpovídá. Situace je obrazně řečeno téměř „schizofrenní“. Ačkoliv katolická církev exkluzivitu nikdy formálně neuznala, a nestala se proto součástí jejího právního pořádku, na druhé straně ji také nikdy formálně a explicitně neodmítla. Její existenci rovněž potvrzovala skutečnost, že použití veta v rámci probíhajícího konkláve způsobilo, že se daný ostrakizovaný kandidát podřídil a na zvolení rezignoval. Jak tedy exkluzivitu chápat? Diskuze na toto téma byly vždy bouřlivé a velmi pestré. Následující přehled podává výčet hlavních teorií, které si činily či stále činí nárok na postihnutí podstaty problému, byť je dnešní věda vnímá spíše jako nedostatečné a překonané.

a) Někteří kanonisté se domnívali, že by bylo možné vnímat *ius exclusivae* jako jednu z forem pokračování císařského práva schvalovat papežské volby. Poukazovali na to, že nejde o nijak svévolný a umělý institut, neboť se může opřít jak o reálné historické kořeny, tak i skutečnost, že papežové toto císařské právo bez pochyby respektovali. Tento výklad nabyl na důrazu právě v 18. století, kdy vídeňský dvůr začal aktivně zasahovat do voleb a užil v praxi právo veta. Pokud by se tato myšlenka striktně rozvedla do důsledků, znamenala by současně, že pouze císař se může těšit skutečnému právu, zatímco ostatní dva pretendenti Španělsko a Francie ho získaly vynuceně a na základě mocenských faktorů. Zakladateli a propagátory takto interpretovaného pohledu byli příznačně říšští občané, Dietrich Hermann Kemmerich¹³⁴ a Georg Estor.¹³⁵ Hlavní obtíže přijetí tohoto názoru byly

¹³⁴ Kemmerich, D. H. (1740): *Programma de iure Augustissimi Imperatoris circa constituendum ecclesiae Romanae caput*. Jena.

dvě. Jednak zůstávala v případě císařského schvalování stále nejistota, nakolik se jednalo o vynucený institut východního cesaropapismu a nakolik o integrální a přirozený prvek života katolické církve. Dále stál proti fakt praktický, neboť předchozí schvalování se týkalo již uskutečněné volby, zatímco exklusivita řešila vyloučení při volbě.¹³⁶

b) S ohledem na dobu i způsob vytváření *ius exclusivae* by bylo možné pohlížet na zaangažování světských mocností na papežských volbách v duchu přiznání jisté formy privilegia, které katolické státy získaly jako garanti a ochránci římské církve. Tato myšlenka není příliš vzdálená od předchozího argumentu schvalování, neboť počítá s nezastupitelnou rolí katolických knížat pro mírové utváření univerzální církevní obce. Na místo starých císařských práv ale vstupuje vzájemné smluvní uspořádání, které vytyčuje práva i pro další klíčové mocnosti katolického tábora - Španělsko a Francii. Zásadní překážkou by nemusela být ani absence konkrétního privilegia, resp. smlouvy. S ohledem na delikátnost věci postačuje tichý souhlas římské církve, který se vytváří tolerováním a nepřekážením tomuto institutu. Jedna z forem této smluvní teorie pojímala celou záležitost jako jakési vypořádání, kde na jedné straně světská moc rezignovala na možnost přímo jmenovat své zástupce v kardinálském kolegiu, za tuto ústupnost ale na straně druhé získala pravomoc kontrolovat papežský výběr skrze *ius exclusivae*. Slabiny smluvního pojetí jsou opět dvojí. Hlavní námitkou pro možnost vzájemné dohody takového charakteru zůstává, že každá případná koncese by jasně odporovala kanonickému právu, které vymezuje papežskou volbu, jako čistě vnitrocírkevní akt. U myšlenky privilegia se k tomuto připojuje skutečnost, že žádné obdobné „obdarování“ světského panovníka formálně nikdy neproběhlo. Navíc kardinálské kolegium, které svým respektováním panovnické vůle *ius exclusivae* de facto realizuje, nemůže být partnerem pro udělování jakékoliv koncese - tím je jen papež.¹³⁷

¹³⁵ Estor, G. (1740): *Commentatio de Iure Exclusivae, ut appellant, quo Caesar Augustus uti potest, quum patres purpurati in creandopontifice sunt occupati*. Jena.

¹³⁶ K diskuzím na toto téma více Wahrmond (1888): 236; Cochlovius (1910): 57.

¹³⁷ Souborně k tomuto Eisler (1907): 261-263; Cochlovius (1910): 26, 59-60; Frei (1977): 13.

c) Do podobné skupiny náleží i interpretace exkluzivity jako formy nominačního práva. Papežové některým světským vládcům udělovali privilegium navrhnout kandidáty biskupského úřadu. V některých případech mělo toto nominační právo skutečně podobu oprávnění odmítnout kandidáta, který neodpovídal představám světské autority. Z mnoha příkladů lze uvést bavorskou či pruskou praxi, kdy byla předložena listina možných kandidátů, z níž panovník vyloučil nežádoucí, a ze zbytku katedrální kapitula zvolila nového biskupa.¹³⁸ Na druhou stranu se vždy jednalo o papežské privilegium, a to pouze v případě místních národních biskupů. Privilegium v podstatě respektovalo, že světský vládce má jistá vyšší práva kontrolovat a určovat život na území své monarchie, proto ani volba biskupa nemůže být za daných podmínek pouze církevní záležitostí. Toto pojetí je myšlenkově pevně zakořeněno ve státním církevnictví (*Staatskirchentum*) a řadí ho po bok dalších obdobných institutů (*ius reformandi*, *ius protectionis*, *ius cavedni*, *recursus ab abusu* atd.) Je ovšem otázkou, zda lze takovou praxi přenést na rovinu univerzálního papežství. Při papežské volbě si nemůže monarcha činit podobné nároky. Papež je, striktně bráno, univerzální veličinou, která již z principu nesmí stranit žádné straně.¹³⁹

d) S tímto pojetím je spojen i názor, že exkluzivita je pouze součástí přirozeného práva, tedy práva každého živého organismu, učinit taková opatření, která by vedla k zabránění ohrožení vlastních zájmů či dokonce života. Volba papeže, který by mohl stát poškodit, by potom zapadala do této kategorie. Stoupenci této teorie vedli pouze diskuze o tom, jaké důvody pro vyloučení konkrétního kandidáta lze skutečně označit jako „přirozené“ a objektivní a jaké jsou pouze subjektivní, a tedy nepřipustné. *Ius exclusivae* tak nesmělo být aktem pomsty vůči danému člověku. Obdobný směrem se ubíralo rozlišování mezi oprávněnými důvody státního veta, které si pro sebe stanovili někteří kardinálové. Zde se jako přípustné jevílo vyloučení kandidáta, jehož volba by měla negativní důsledky pro další existenci

---

¹³⁸ Srov. Busley (1992).

¹³⁹ Srov. Mack (1906): 34; Frei (1977): 12-13.

církevního státu či vedení katolické církve jako celku. Pokud ale důvody vycházely pouze z politických příčin, nesměli se kardinálové vetem řídit. Odpůrci *ius exclusivae* proti přirozeně právní teorii oprávněně namítali, že papež není státním biskupem, nýbrž hlavou obecné církve. Pokud panovník zasahuje do volby, překračuje hranice oblasti, kde je jako hlava státu opravdu suverénní.¹⁴⁰

e) Velmi rozšířeným pojetím se od 19. století stal názor, že podstata *ius exclusivae* leží v právní zvyklosti. Základem je proto zvykové právo, které se v průběhu času vyvinulo díky využívání monarchistického veta. Jakkoliv tento názor zastávalo několik významných autorit (především Wahrmund, ale i Sebastianelli, Philips, Gerlach a další), proti zůstává námitka nesouladu s podstatou vytváření zvykových právních norem v katolické církvi. Zvyklost, která by poškozovala katolickou církev, by byla proti racionalitě a vyššímu principu, a jako takovou ji nelze do celku kanonického práva přijmout. Dále se přičí zásadě nutnosti (*opinio iuris sive necessitatis*) a legitimacy a kompetentnosti legislátora (v rámci katolické církve je nejvyšší a z principu jedinou kompetentní autoritou pouze papež). V posledku nelze u *ius exclusivae* hovořit ani o podmínce všeobecného a jednotného konání církve jako celku - vždy byly jednak protivníci přípustnosti panovnického veta, jednak si vetující mocnosti vzájemně upírali přiznat výkon práva exkluzivity.¹⁴¹ Hlavní slabinou zvykově právní teorie proto zůstává, že papežství nikdy nezamýšlelo udělit exkluzivě schválení a vydáváním právních nástrojů naopak kladlo překážky jeho ustavení. Skutečnost, že nepřistoupilo k jeho přímému zákazu, nepopírá tuto očividnou tendenci.¹⁴² Katoličtí kanonisté proto hovoří ne o zvyklosti (*consuetudo* či *usus*), ale naopak o nepřípustném a nevhodném zneužití (*pravus usus, consuetudo abusiva* či *abusus*).

f) Akcentování zvykovosti u *ius exclusivae* právě v 19. století nebylo nijak náhodné. Mnoha právním odborníkům i historikům bylo stále zřejmější, že

¹⁴⁰ K tomuto pojetí více Wahrmund (1888): 236-237; Mack (1906): 33; Eisler (1907): 260.

¹⁴¹ Přehledný rozbor argumentů a jejich zastánců Eisler (1907): 253-289; Frei (1977): 12-15. K objasnění teorie srov. především Wahrmund (1888): 244-252

¹⁴² Eisler (1907): 280.

argumentace opírající se o nějaké „nezcizitelná“ a „přirozená“ práva katolických mocnářů vůči církvi stojí na dosti nejisté rovině. Problémy vyvolávalo již samotné označování exklusivity jako práva. Zcela přirozeně se proto začalo hovořit spíše o přání či napomenutí, které katolická knížata prezentovala před kardinálským kolegiem, přičemž vždy záviselo jen na svědomí a rozhodnutí konkrétních kardinálů, nakolik se podle něj budou řídit. S tímto pojetí operovala tzv. tradiční škola (*Ecole traditionnelle*), která se držela zásady, že kardinálové vybírají ze svého středu toho kandidáta, který je nejvhodnější pro řízení univerzální církve. V tomto složitém procesu je názor katolického lidu (reprezentovaného třemi nejvýznamnějšími katolickými státy) v podstatě nepostradatelný. Pokud *ius exclusivae* postupem času doznalo statutu téměř právního, pouze to potvrzuje přirozenost tohoto prvku pro vhodný život katolické církve.¹⁴³

g) S poslední významnou teorií přišel na počátku 20. století A. Eisler. Ze zásady nesouhlasil s tím, že by bylo možné *ius exclusivae* přiznat jakýkoliv právní charakter. Současně si ovšem uvědomoval skutečnost, že papežství nikdy exklusivitu formálně neodmítlo a skutečně ji tiše tolerovalo. Vysvětloval toto chování skrze zvláštní právní institut známý jako *vigens ecclesiae disciplina*, díky němuž jisté úpravy kanonického práva sice nepozbývají platnosti, ale jsou dočasně suspendovány.¹⁴⁴ Převedeno na příklad *ius exclusivae* to znamenalo, že veškerá církevní ustanovení, která vymezovala papežskou volbu jako čistě církevní záležitost s vyloučením světského zasahování, jsou stále v platnosti, ale z praktických důvodů se k nim dočasně nepřihlíží. *Ius exclusivae* je tedy suspendací přísnější legislativy, ale ne jejím negováním. Když skončí důvody pro zmírňující výklad, postačí deklarace vyhlašující obnovení původního znění zákonů. Eisler se tak vyhnul jakémukoliv právnímu pojmání exklusivity a současně vysvětlil přílišnou vstřícnost církve čistě praktickými důvody, aniž by riskoval námitky oponentů, které v chování církevních prelátů viděly přiznání právního statutu.¹⁴⁵

¹⁴³ Srov. Cochlovius (1906): 71-72; Eisler (1907): 284; Frei (1977): 14.

¹⁴⁴ K tomuto srov. Meydenbauer (1897).

¹⁴⁵ Srov. Eisler, s. 285-288.

Jakkoliv není cílem této práce jasná právní kvalifikace institutu *ius exclusivae* a zvážení všech relevantních argumentů svědčících jak pro, tak proti jednotlivým teoriím, není pochyb o tom, že není vhodné přiznávat panovnické exkluzivě právní status. Z mnoha důvodů se *ius exclusivae* jeví být především vynucenou praxí, která měla svůj základ ve specifické situaci 16. a 17. století, stranickosti kardinálského kolegia a opatrnosti papežů při obraně proti zasahování státní moci. Více než právní rámeček se od 18. století posouval do popředí výkon exkluzivity, přičemž jak katolická knížata, tak i většina členů kardinálského kolegia se poněkud záměrně vyhýbaly teoretickým úvahám pro její zdůvodnění. Nemá proto, podle mého názoru, příliš obracet pozornost k rozličným výrokům reprezentantů státní moci, kteří v korespondenci, pokynech či jiných dokumentech otázku *ius exclusivae* řešili. Nenalezneme zde záchytný bod pro vlastní hodnocení podstaty, ale pouze snahu zachovat si možnost zásahu. Jasnou ukázkou takové praxe a současně roztržitého pohledu na právo veta je téměř celé 19. století.

3.3 Pohled na *ius exclusivae* v 19. století

Jestliže století 18. vedlo ke konečnému dotvoření *ius exclusivae* a etablovalo ho do běžné praxe papežských konkláve, potom století následující představuje v několika rovinách přece jen odlišnější vývoj. Specifičnost tomuto období propůjčilo dvojitě faktické ohrožení samotné existence Církevního státu, resp. papežství v jeho dosavadním způsobu života. Jak obsazení papežského území napoleonskou Francií na přelomu 18. a 19. století, tak trvalá ztráta papežského světského panství o sedmdesát let později, přiměly tehdejší papeže k přijetí opatření, která měla další výběr jejich nástupců připravit na mimořádné podmínky. Pius VI. se snažil zajistit volbu pro okamžik, kdy nebude Řím v církevních rukou a možnost účasti kardinálů bude záviset na blahovůli světské moci.¹⁴⁶ Pius IX. byl zase konfrontován s možností, že italský stát přistoupí ke konečné likvidaci jeho vatikánského azylu. Položil proto důraz na opětovné připomenutí svobody papežské volby a ohradil se

¹⁴⁶ Viz bula *Christi ecclesiae regendae* z 30. 12. 1797 a bula *Cum nos superiori anno* z 13. 11. 1798.

proti jakýmkoli světským zásahům.¹⁴⁷ I když se tyto papežské kroky našeho tématu přirozeně týkají, nelze je zcela automaticky k postupu vůči panovnickému vetu přiřadit. Jejich vznik byl podmíněn zcela mimořádnými okolnostmi a reagovaly na konkrétní nebezpečí. Tak je i okolí vnímalo - opatření Pia VI. po odeznění napoleonského ohrožení opět ztratila na aktuálnosti, výnosy Pia IX. fungovaly spíše jako příslovečná pojistka chránící konkláve v nejisté situaci vzájemného neuznání mezi Apoštolským stolcem a Italským královstvím.

Pohled na jednotlivá konkláve, která proběhla v 19. století, nám klade před oči zajímavý obraz. Monarchistické veto bylo integrální součástí všech voleb, byť někdy stálo spíše v pozadí jako jakási „záchranná brzda“. Navzdory stálému tlaku světské moci však krok po kroku rostla mezi voliteli atmosféra nespokojenosti a přesvědčení, že *ius exclusivae* je něčím nepatřičným. Zřetelně to ukázalo již první konkláve nové éry (začalo již na konci roku 1799), které se kvůli obsazení Říma, zajetí předchozího papeže a přesně podle jeho pokynů konalo v Benátkách.¹⁴⁸ Ty byly již několik let v rakouských rukou a dalo se tudíž očekávat, že císař vyvine enormní tlak na zvolení sobě příznivého papeže. A ačkoliv skutečně celková atmosféra i garance pro konání konkláve podporovaly rakouské ambice, ukázalo se, že v řadách nejvyšších katolických prelátů postupně dochází k obratu. O mnohém svědčila již výzva děkana kardinálského kolegia Albaniho, který vyzval kardinály v této kritické situaci, aby ve svém rozhodování zohlednili jen a pouze zájmy katolické církve.¹⁴⁹ Ačkoliv obdobná prohlášení patřila k běžným formalitám papežských voleb, zdá se, že velká část volitelů si opravdu uvědomovala nutnost dostát svým závazkům.

Určující postavou konkláve byl nositel rakouského pověření kardinál Hertzan. Věřil, že ochrana císaře zajistí i „vděčnost“ kardinálského kolegia, které rychle

¹⁴⁷ Viz bula *In hac sublimi* z 23. 8. 1871 a konstituce *Consulturi* z 10. 10. 1877.

¹⁴⁸ K papežskému zajetí a obsazení Církevního státu srov. Pastor XVI/3 (1933): 557-596, 624-628; Rendina (2005): 600-601.

¹⁴⁹ „...*Quae cum ita sint, Eminentissimi fratres, unusquisque in id maxime incumbat, ut sepositis studiis, non que sua sunt, quaerat, sed quae Jesus Christi.*“ Viz *Allocutio habita in conclavis capella* Kal. Dec., Anno MCCIC Eminentissimo Cardinali Decano Jo. Francisco Albani. In: Konsistoriální archiv. Akta benátského konkláve, fasc. *Miscellanea*. Citováno podle Eisler (1907): 220, pozn. 9.

zvolí protěžovaného kardinála Mattheiho.¹⁵⁰ Již první den hlasování ale ukázal opak a kardinál Hertzán musel spíše narychlo zvažovat užití veta proti kandidátům nevhodným. Konkláve nakonec vyústilo po několika měsících ve volbu kompromisního kandidáta (kardinál Barnabo Chiaramonti jako Pius VII.).¹⁵¹ Samotný institut *ius exclusivae* zůstal nevyužit. Příčinou ovšem nebyla ani tak zdrženlivost rakouského zástupce, jako spíše obava, aby unáhlené udělení veta neotevřelo cestu na papežský trůn pro někoho, kdo by stál vůči císaři v ještě větší opozici.¹⁵² Tento postup předznamenal i další praxi - monarchistické veto byla stále aktuální a několikrát bylo i užito, vetující státy si ale byly současně vědomy toho, že kardinálské kolegium již není tak povolné k jeho přijímání. Příslušný monarcha udělením veta ztrácel vážnost a všeobecná atmosféra vytvářela jednoznačně nepřátelské nálady pro další zohledňování zájmů takto postupujícího katolického státu.

Již letmý pohled na pokyny jednotlivých států vůči svým zástupcům v rámci papežských voleb ukazuje, že se apelovalo na velkou obezřetnost při užívání veta a jeho vynesení bylo vyhrazeno pouze pro naprosto nezbytné případy. Mementem pro mnohé bylo konkláve po smrti Pia VII. v roce 1823. Rakouské císařství se obávalo zvolení bývalého nuncia ve Vídni kardinála Gabriela Severoliho a veškerou svoji energii zaměřilo na oslabení jeho postavení. Jelikož ale většina kardinálského kolegia se skládala ze squadronistů, kteří zohledňovali především církevní zájmy, nebyly politické ohledy příliš zvažovány. Tehdejší hlava císařské politiky kancléř Metternich instruoval svého vyslance u papežského stolce hraběte Apponyiho, aby postupoval proti Severolimu, na druhou stranu ho ale zavázal, aby případné veto nebylo pokud možno užito.¹⁵³ Vývoj v konkláve však rychle postupoval ke zvolení Severoliho a zástupce rakouských zájmů kardinál Albani přes několikrát varování Apponyiho předal děkanovi i kolegiu kardinálů formální císařské veto. Nikdo netušil, jakou lavinu odporu tento krok vyvolá. Velká část

¹⁵⁰ Srov. Bastgen (1960): 146-148.

¹⁵¹ Ke zvolení Fischer (1997): 66-70; Walsh (2003): 139-140.

¹⁵² Přehledně k benátskému konkláve srov. Bastgen (1960): 146-174; Gallarati Scotti (1961): 1-37.

¹⁵³ Binder-Jochner (1903): 191-193.

kardinálů hlasitě protestovala a odmítala se podřídít. Kardinálové argumentovali různě. Část vyčítala Albanimu, že si pouze vyřizuje osobní účty se Severolim a zneužil rakouské veto (tato výtka musela být vyvrácena osobním vyjádřením hraběte Apponyiho v Albaniho prospěch).¹⁵⁴ Závažnější bylo ohrazení, v němž kardinálové jednak poukazovali na příslibenou svobodu volby (tak se oficiálně vyjádřili při otevření konkláve rakouští zástupci), jednak vznesli pochybnost, zda si může rakouský císař přisvojit toto právo. Římská říše totiž jako právní jednotka zanikla již roku 1806 a nově vzniklé Rakouské císařství mohlo být vnímáno jako zcela nový útvar.¹⁵⁵ Z volby nakonec vyšel vítězně kardinál Annibale della Genga, byť se netěšil příliš francouzské podpoře - po předchozích zkušenostech si ale francouzští zástupci nedovolili veto vynést, byť právě zvěsti o příchodím francouzském vetu urychlily jeho zvolení. K dokreslení skutečných poměrů je vhodné dodat, že kardinála della Gengu navrhl právě ostrakizovaný Albani, čímž se jen ukázala nezmenšená síla squadronistů.¹⁵⁶

Poučení předchozími událostmi si mnozí státníci začali jasně uvědomovat, že veto lze užívat je s krajní opatrností. Např. kancléř Metternich při konkláve 1829 stanovil podmínky užití tak přísně, že se posunulo spíše do teoretické roviny.¹⁵⁷ Stejně pokyny obdržel i francouzský zástupce, takže veškeré ovlivňování volby šlo spíše po linii nepřímých zpráv a tlaků. Pokud přesto o rok později, při konkláve po smrti Pia VIII. (1829-1830), k využití veta přesto došlo, bylo to dáno pouze krajní obavou nového francouzského krále Ludvíka Filipa, který považoval možné zvolení kardinála Macchiho, osobního přítele sesazeného krále Karla X., za přímé ohrožení své vlády.¹⁵⁸ Díky tomu se počet kandidátů zúžil na kardinály Giustinianiho a Paccu. Francouzské počínání povzbudilo španělskou stranu, která naopak odmítla sobě nepříznivého Giustinianiho.¹⁵⁹ V situaci, kdy Evropa procházela revolučním rokem 1830, se kardinálové neopovážili k razantnější akci,

¹⁵⁴ Srov. dopis Apponyiho Metterichovi z 22. září 1823. In: Eisler (1907), Příloha č. 38: 350-352.

¹⁵⁵ Eisler (1907): 231.

¹⁵⁶ Ke konkláve více Lector (1894): 485-494.

¹⁵⁷ Viz Binder-Jochner (1903): 202.

¹⁵⁸ Srov. Walsh (2003): 142.

¹⁵⁹ Srov. Binder-Jochner (1903): 207.

a obě veta akceptovali. Státní zásahy vnesly do kolegia značnou nejistotu, objevily se dokonce zprávy, že někteří kardinálové přímo požádali francouzského a ruského vyslance, aby jim doporučili možné kandidáty!¹⁶⁰ Volba nakonec opět vyústila v kompromisní volbu kardinála Cappellariho jako Řehoře XVI.

S ohledem na naše téma rakouského veta při konkláve roku 1903 jsou často zmiňována jako jistý předobraz jednání konkláve roku 1846. Zájem o toto shromáždění je mj. dán i skutečností, že zvolený papež Pius IX. byl později spojován s komplikovaným obdobím revolucí let 1848-1849, konfrontace s Italským královstvím a tzv. kulturního boje. Rakouské mocnářství, jehož záležitosti stále určoval kníže Metternich, se sice obávalo vývoje poměrů na Apeninském poloostrově, stále ale jednoznačně upřednostňovalo politiku nevměšování do papežské volby.¹⁶¹ Pozdější zprávy o tom, že k vetování kardinála Mastaiho - budoucího Pia IX. - nedošlo jen díky tomu, že rakouský vyslanec nestačil včas předat pokyny, se proto nezakládají na pravdě.¹⁶² Metternich sice vydal instrukce pro kardinála Gaysrucka, aby se využilo v případě nutnosti veta, ale toto vyloučení se vztahovalo na kardinála Gizziho. Pravdou ovšem je, že Metternichovy pokyny dorazily do Říma až po zvolení Pia IX. a celá věc proto zanechala jistou pachůť nejistoty, kterou se nepodařilo účinně dementovat.¹⁶³

Poslední konkláve 19. století je nutné rovněž vnímat v patřičných souvislostech. Dlouhý a boji naplněný pontifikát Pia IX. (1846-1878) způsobil, že nástup nového papeže byl očekáván s mimořádnou pozorností. Neexistovala snad jediná velmoc, která by nevyvíjela v tomto směru nějakou aktivitu, a rovněž uvnitř kardinálského kolegia se střetávaly různé názory stran dalšího směřování katolické církve. Konfrontační styl politiky Pia IX. sjednotil katolické státy ke spolupráci, přičemž je známo, že minimálně od roku 1873 probíhala diplomatická jednání mezi Francií, Itálií, Rakouskem-Uherskem, popř. Portugalskem o nejvhodnějším postupu.

¹⁶⁰ Eisler (1907): 242.

¹⁶¹ Binder-Jochner (1903): 209.

¹⁶² Walsh (2003): 143-144.

¹⁶³ Ke konkláve souhrnně Binder-Jochner (1903): 208-210; Engel-Janosi (1953): 142-166.

S ohledem na probíhající německý Kulturkampf se začal výrazně angažovat i německý kancléř kníže Bismarck.¹⁶⁴ Jestliže k formálnímu vetu nakonec nedošlo, bylo to dáno především nekonfliktním průběhem volby a snahou kardinálů zvolit ze svého středu muže, který vypjaté poměry mezi katolickou církví a jednotlivými evropskými státy opětovně přivede ke smíru. Proto také nositel císařského pověření kardinál János Simor nemusel připravené vylučující formuláře použít.¹⁶⁵ Zvolený Lev XIII. byl všeobecně vnímán jako muž kompromisu, který navíc pro svůj věk nebude moci utvářet dlouhodobou koncepční politiku.¹⁶⁶ Jestliže první předpoklad se potvrdil a nový papež dosáhl, s výjimkou Itálie, smír s většinou zemí, druhý se ukázal jako naprosto lichý - pontifikát tohoto papeže byl jen o několik let kratší než jeho předchůdce (1878-1903).¹⁶⁷

Hodnotit pohled na *ius exclusivae* v 19. století je s ohledem na velký počet mimořádných okolností při jednotlivých volbách navýsost obtížné. Nelze zřejmě příliš pochybovat o rostoucí neochotě kardinálského kolegia připustit zásahy světské moci. V určitých momentech sice kardinálové zachovali zdrženlivost (např. při konkláve roku 1830), po ztrátě území Církevního státu se ale požadavky na zachování církevní autonomie staly prvořadým cílem. Dlouhé pontifikáty Pia IX. a Lva XIII. jednoznačně posílili papežskou autoritu a centralizaci moci v rukou kurie, a pokud nepanoval zcela souhlas s papežskou politikou, stanovení dalšího směřování se vnímalo jako ryze vnitrocírkevní záležitost.¹⁶⁸ Tento trend posílila i kardinálská jmenování, neboť oba tyto papežové ve svých dlouhých pontifikátech měli možnost vyzdvihnout do purpuru sobě myšlenkově blízké muže. Na začátku 20. století nebylo tudíž monarchistické veto vnímáno jako adekvátní, k čemuž přispívala i skutečnost, že k jeho vynesení došlo více než před sedmdesáti lety.

¹⁶⁴ Srov. Frei (1977): 16.

¹⁶⁵ Vídeň byla připravena nedopustit volbu dvou mužů - kardinálů Johanna Franzelina a Mieczysława Halku Ledóchowskeho, kteří v jejich očích představovali pokračování stylu papeže Pia IX. Engel-Janosi (1953): 159-160.

¹⁶⁶ O Lvovi XIII. se zpočátku hovořilo jako o „přechodném papeži“. Podle vzpomínek se měli papežovi příbuzní po volbě vyjádřit, že budou vnímat jako požehnání, pokud se Lev dožije své instalace na papežský trůn. Srov. Engel-Janosi II. (1960): 2.

¹⁶⁷ Ke konkláve Fischer (1997): 72-77; Walsh (2003): 144-146.

¹⁶⁸ K centralizační politice papežství za Pia IX. a Lva XIII. srov. Martina (1985): 637-713; Bedeschi (1968).

4. Vztahy katolické církve a státní moci v 2. polovině 19. století

Období druhé poloviny 19. století, které bylo spojeno se zásadní vnitřní i vnější proměnou katolické církve, je determinováno skutečností, že směřování světového katolicismu ovlivňovali pouze dva papežové: Pius IX. (1846-1878) a Lev XIII. (1878-1903). Více než kdy jindy osobní názory a charakterové vlastnosti dvou lidí rozhodovaly o tom, jaké priority si katolická církev vytýčí a jakým způsobem je bude naplňovat. Současně je ovšem třeba připomenout, že obě tyto výjimečné osobnosti musely čelit výzvám, které byly pro katolicismus takřka existenční a v mnoha ohledech svoboda jejich jednání byla omezena různými tlaky.

4.1 Pontifikát Pia IX. (1846-1878)

Když Pius IX. nastoupil v roce 1846 na papežský trůn, stanul nejdříve před problémem vrcholícího italského nacionalismu. Zdál být se vhodnou osobou - patřil do nepočetné skupiny kardinálů, kteří nesouhlasili s dosavadní politikou papežského stolce a budoucnost církve spatřovali spíše v jejím otevření světu. Už jako spoletský arcibiskup si získal popularitu svým zaangażováním do italských problémů, pochopením pro nacionální touhy a ochranou různých odbojových skupin proti státnímu pronásledování. Po nástupu ihned vyhlásil amnestii pro politické vězně, zmírnil cenzuru a do čela Papežského státu postavil ministerskou radu. Italské nacionální kruhy začaly zcela vážně uvažovat o tom, že právě papež by byl nejvhodnější osobou pro konečné sjednocení italského prostoru.¹⁶⁹

Pius IX. byl ovšem především hlavou církve a naděje takového druhu nemohl nikdy naplnit. Byl sice schopen tvrdě se vzepřít výhružkám rakouského kancléře Metternicha a odmítnout jeho vměšování do italských záležitostí, nemohl se ale stát ikonou nacionálních bojů. Revoluční rok 1848 „smetl“ i jeho a v plnosti prokázal to, čeho se dlouho obávali Piovi předchůdci - že totiž sžívání římské církve s jejím tradičním a konzervativním pohledem na svět a nově se rodící liberální

¹⁶⁹ Suchánek (2000): 248; Rendina (2005): 620-622.

a nacionální společnosti je v tomto momentu téměř nemožné.¹⁷⁰ Papež, který byl připraven o svůj stát, autoritu i představy, své pozice obnovil jen díky pomoci Rakouska a Francie.¹⁷¹ Pro Pia IX. to bylo zklamání, ale i memento do budoucnosti. Liberální a nacionální papež se změnil v nejhlasitějšího stoupence starých pořádků, monarchického legitimismu, stal se konzervativcem nejtvrďšího ražení, který nebyl ochoten ustoupit ani v maličkostech. Rakousko, jeho předchozí nepřítel, se stalo jeho nejbližším spojencem; bylo však více než zřejmé, že jakékoliv úsilí o zakonzervování stávajícího stavu a podchycení nacionálních tužeb bude marné. Proces směřující k sjednocení italského prostoru se rozběhl a bylo otázkou času, kdy bude dosaženo cíle. Ústředním činitelem zůstalo i přes porážku Sardinské království, jehož politiku určoval ministerský předseda Camillo Cavour (zapojení do Krymské války, spolupráce s Napoleonem III., válka s Rakouskem). Na počátku 60. let se podstatná část Apeninského poloostrova sjednotila a vzniklo Italské království.¹⁷²

Pius byl šokován. Jeho charakteru však rezignace či poraženectví byly naprosto cizí. Vynaložil ještě větší úsilí, aby zachránil jak zbytky Církevního státu, tak i vlivu katolické církve.¹⁷³ V prvním případě musel spoléhat na vnější pomoc. Další existence zbytku bývalého Patrimonia Petri byla možná už jen s pomocí stálé přítomnosti francouzské posádky, která přispěla k odražení útoků Garibaldiho v letech 1862-1867. Francouzská ochota bránit papeže před nedávným spojencem ve válce proti Rakousku byla do jisté míry výrazem závislosti vlády císaře Napoleona III. na podpoře francouzských katolíků. Aby uhájil svoji mocenskou pozici proti republikánům i bourbonským monarchistům, musel si zajistit přízeň katolického duchovenstva. V mateřské zemi galikanismu se již delší dobu prosazoval vliv ultramontanismu, pro nějž byla tzv. římská otázka, tj. problém další existence Církevního státu, naprosto prioritní.¹⁷⁴

¹⁷⁰ K událostem v Římě (1848-1849) a papežově útěku více Montenovesi (1950): 139-159.

¹⁷¹ Srov. Penco (1978): 316-317; Suchánek (2000): 248.

¹⁷² 25. března 1861 se stal Viktor Emmanuel italským králem; ve stejnou dobu zaútočil Garibaldi na jih a získal savojskou dynastii i území Království obojí Sicílie. Po bitvě u Castelfidarda ztratilo papežství Marku a Umbrii. Sjednocení završilo připojení Benátska po rakouské porážce v prusko-rakouské válce (1866).

¹⁷³ Mori (1961): 755-775.

¹⁷⁴ Schatz I. (1992): 40; Penco (1978): 323-328.

Pro další vývoj bylo mnohem důležitější posilování jednoty a aktivity katolické církve. Druhá polovina 19. století přinášela v katolické církvi oživení. Papež Pius IX. sice po zkušenostech roku 1848 zachovával tradiční rigoróznost a přehnanou opatrnost k novým trendům. Uvědomoval si ovšem, že pouhá pasivní obrana by jen prodlužovala rostoucí agonii katolické církve. Společně se svým státním sekretářem, kardinálem Giacomem Antonellim (1848-1876), proto napnul veškeré síly, aby rozdmýchal všestranné katolické aktivity. Předpokladem bylo principiální posílení pozice papežství uvnitř církve. Římská kurie důsledně prosazovala centralismus a snažila se o vyloučení alternativních proudů v katolické církvi. Převládla myšlenková uniformita, která úzce souvisela s představou nutnosti jednotného semknutého bloku (*starke enggeschlossene Phalanx*).¹⁷⁵ Postupně bylo takto odsouzením postihnuto značné množství názorových postojů a myšlenkové spektrum katolické církve se zredukovalo.¹⁷⁶

Pro posílení autority katolické církve bylo současně nutné prosadit osvobození církve od státních zásahů a omezit přílišné provázání církve a státu. Katolická církev se ocitla v rozpolcené pozici. Na jedné straně přetrvávala představa středověkého „ideálního“ stavu jednotného světa jako Bohem chtěnou shodu církve a monarchie, která zaručovala církvi společenský vliv. Současně ale bylo zřetelné, že církev potřebuje silnou a na státních zásadách nezávislou pozici. Model státní církve, jak se o něj pokoušel josefinismus, se kurii jevil jako nežádoucí východisko. Nesl totiž v sobě riziko, že si stát bude nárokovat právo upravovat vnitřní záležitosti církve, což by v případě nástupu církvi méně nakloněné vlády mohlo ohrozit její samotnou existenci v dané zemi. S tímto trendem souvisela rostoucí nezávislost papežství na konkrétních státních a společenských formách. Kurie v tomto ohledu projevovala značnou flexibilitu. Zatímco proces národního sjednocování na Apeninském poloostrově odmítala, v jiných případech se národní hnutí mohla opřít o papežovu podporu (Irsko, území polského záboru). Obdobně

---

¹⁷⁵ Weber (1992).

¹⁷⁶ K prioritám také Suchánek (2003): 5-6.

proces centralizace - ačkoliv uvnitř církve byl prioritou - papežství v případě státu odmítalo a stálo na straně federalizačních snah. Vycházelo ze závěru, že pouze centralizovaný a jednotný stát lze podřídit vypjatě pojímané státní myšlence, která se nadřazuje nad nadnárodní myšlenku církevní.¹⁷⁷

Postupný ústup katolické církve z politické sféry chtěl Pius kompenzovat zvýšenou aktivitou katolíků ve společnosti. Opatření státu, jakož i myšlenková selekce uvnitř církve, sice přiváděly katolíky do ghetta, ale toto ghetto bylo velmi živé a organizované. Vůči okolnímu světu rozvinula kurie diplomatickou činnost, která se zaměřila na smluvní fixaci práv a postavení katolické církve ve státě (konkordátní smlouvy, cirkumskripční buly). Nově se organizovala katolická hierarchie v Anglii a Nizozemí, došlo k úpravám církevních provincií. Uvnitř církve se záhy projevil nárůst činnosti řeholníků (zvláštní role jezuitů, redemptoristů, lazaritů, františkánů a dalších řeholí), rozvíjely se lidové misie, početní růst zaznamenaly kněžské a chlapecké semináře. Typickým jevem byla organizovanost katolických laiků v zájmových spolcích, jejichž počet rostl až do první světové války a vytvářel reálnou společenskou sílu. Neméně důležitá byla role katolického tisku.¹⁷⁸

Papežovo jednání mělo dva pomyslné vrcholy - dokument *Syllabus errorum* a I. vatikánský koncil. Jako první vstoupil na scénu Syllabus, když 8. prosince 1864 papež rozeslal všem biskupům spolu s encyklikou *Quanta cura* výčet 80 bludů, které vybrali kuriální kardinálové na základě dřívějších zamítnutí, obsažených v konzistoriálních alokucích, encyklikách a apoštolských listech. Papež se zde odmítavě postavil zásadám moderního státu a společnosti a dal najevo, že nelze očekávat nějaký smír mezi katolickou církví a liberální společností. Výčet bludů zahrnoval panteismus, naturalismus, absolutní i umírněný racionalismus, indiferentismus, socialismus, komunismus, tajné spolky, ale i biblické společnosti a spolky liberálních kněží. Pranýřoval „bludy“ proti církvi a jejím právům, vypočítával nepřipustné názory na vztahy mezi církví a občanskou společností, na

¹⁷⁷ Becker (1981): 440-442.

¹⁷⁸ Základní charakteristika u Nipperdey (1988): 24-30.

morálku a manželství a na světské panování papeže. Základní vyznění bylo evidentní - vývoj kolem nás není výrazem optimistického pokroku, naopak svět upadl do bezzásadového relativismu, s nímž se papež nikdy nesmíří.¹⁷⁹

Vatikánský dokument vyvolal ve světě projevy značné nevole, a to i mezi liberálnějšími katolíky. Skutečnou obavu však přinesly až názory některých konzervativních katolických kruhů, které dokonce chtěly přisoudit odsuzujícím slovům papeže statut neomylnosti. Pokud by k tomu skutečně došlo, a atmosféra doby jako by tuto tendenci potvrzovala, znamenalo by to trvalé zakonzervování církevní poměrů. Jednotný v přijímání Syllabu nebyl ani vysoký církevní klérus. Již dlouho nebyly poměry v katolické církvi tak vyhrocené a vnitrocírkevní záležitosti se stávaly předmětem diskuzí i mimo církevní kruhy.¹⁸⁰ Vše umocnily zprávy, že papež směřuje k dalšímu potvrzení své autority uvnitř katolické církve a připravuje svolání všeobecného církevního sněmu - koncilu.

Obavy z koncilu byly spojeny s otázkou papežské neomylnosti, kterou před několika desetiletími opětovně otevřeli francouzští ultramontánní katolíci shromáždění kolem Josepha de Maistreho.¹⁸¹ Aktuální se otázka stala po prohlášení dogmatu O neposkrvněném početí Panny Marie (8. prosince 1854). Dogma totiž nevyhlásil koncil, ale sám papež *ex cathedra*, byť se předtím dotázal všech biskupů. Vyvstala tak otázka, jak dalece může papež sám bez koncilu rozhodovat neomylně o pravdách víry a vyhlášovat je.¹⁸² Představa, že by neomylný papež nyní dogmatizoval některé své názory o omylech moderní společnosti se zdála být pro mnohé „děsivá“. Včele vlivné skupiny oponentů stál především proslulý církevní historik Ignaz von Döllinger, který neváhal kritizovat poměry v Církevním státě, odsuzoval *Syllabus errorum* a sérií článků v *Augsburger Allgemeine Zeitung* popíral papežskou neomylnost. Velkou odezvu jeho názory získaly po knižním vydání těchto statí ve spisu *Der Papst und das*

¹⁷⁹ Obecně k Syllabu srov. Schatz I. (1992): 31-38; Latourette (1959): 274-279.

¹⁸⁰ K reakcím a obavám na Syllabus srov. Aubert (1952): 255-261; Martina (1959); Papa (1967).

¹⁸¹ K Maistrému více Maier (1999): 87-93.

¹⁸² Srov. Penco (1978): 330-331.

Koncil. Přesto byl koncil v červnu 1868 vyhlášen. Blížící se sněm již nešlo chápat jen jako čistě církevní záležitost; v klimatu ostře se střetávajících proudů se stával politicko-společenskou událostí a vyvolal značný zájem i u vlád jednotlivých evropských států. To přimělo bavorského ministerského předsedu knížete Chlodwiga zu Hohenlohe-Schillingsfürst k vydání oběžníku z 9. dubna 1869 k bavorským diplomatickým zástupcům u evropských mocností, v němž se dovolával společného postupu mocností proti koncilu. Tato depeše samozřejmě nezůstala diplomatickým tajemstvím a vzbudila značnou pozornost. Ke koordinaci postupu ale nedošlo pro nesouhlas dvou nejvýznamnějších politických sil – Rakouska a Pruska.¹⁸³

Jakkoliv papež plánoval na koncilu vytýčit celou novou koncepci směřování katolické církve a vyjasnit vzájemné poměry v katolické hierarchii, výsledkem byl posun právě jen v otázce neomylnosti. Ta byla po složitých debatách a odjezdu části koncilních otců, převážně z německojazyčných zemí, skutečně vyhlášena. Na čtvrtém slavnostním zasedání 18. července 1870 byla přijata konstituce *Pastor aeternus*, která obsahovala nauku o primátu a neomylnosti papeže, poměrem hlasů 533 : 2.¹⁸⁴ K dalším krokům však již nedošlo. Do jednání koncilu vstoupila v podobě prusko-francouzské války mezinárodní politika a místo projednávání dalšího směřování církve musel Pius IX. řešit samotnou další existenci papežství. 20. září 1870 využila italská armáda odvolání ochranných francouzských jednotek a obsadila Řím. Pius neměl samozřejmě šanci něco změnit - poslal italskému králi Viktorovi Emmanuelovi II. dopis, kde mu psal o tom, že je nedůstojné katolického panovníka porušovat právo a ohrožovat svého duchovního otce, výsledek byl ale předem jasný. Institucionální triumf neomylného papeže byl přehlušen osobním ponižením Pia IX.¹⁸⁵

Zářijové události postavily papežství do naprosto odlišných poměrů. Pius IX. nepochyboval o tom, že se Italské království pokusí o jeho odstranění a připravoval

¹⁸³ Ke koncilním přípravám a prosazení myšlenky koncilu srov. Schatz I. (1992): 91-145.

¹⁸⁴ K složitým zákulisním bojům a tlakům především Schatz II. (1993).

¹⁸⁵ K zániku Církevního státu přehledně srov. Demarco (1949). Srov. také Latourette (1959): 272-274.

se na mučednictví. K ničemu takovém však z mnoha příčin nedošlo. Italská vláda a sám král si netroufli přistoupit k závěrečnému kroku a vypudit či snad zajmout papeže. Naopak záhy po sjednocení a prohlášení Říma hlavním městem byl vydán tzv. garanční zákon, v němž se papeži přiznávala suverénní práva a záruky dalšího působení. Papež však nikdy smír nepřijal. Nadále považoval obsazení Říma za porušení práva a krádež. Tak vznikla tzv. římská otázka, Pius se sám prohlásil za „vatikánského vězně“ a nikdy již hradby Vatikánu neopustil. Hlavní kostely ve vnitřním Římě (sv. Jan na Lateránu, sv. Pavel za Hradbami, S. M. Maggiore) byly spravovány římským klérem, papežství přerušilo s italským státem oficiální styky a veškeré své další konání poměřovalo prizmatem vyřešení svého ponížení.

Bezvýchodnost Piovy situace potvrdilo několik následujících let. Určující byla neschopnost nalézt společnou řeč s Německým císařstvím, které se po vítězné válce s Francií stalo mocností prvního řádu. Ačkoliv Pius na přelomu let 1870/1871 dokonce uvažoval o odchodu do německého exilu, výsledek byl zcela opačný.¹⁸⁶ Kancléř Bismarck se musel opřít o parlamentní podporu liberální většiny a současně ustoupit jejímu protikatolickému zákonodárství. Následoval velmi tvrdý boj mezi státní mocí a katolickou částí společnosti, která ve chvíli svého ohrožení zapomněla na předchozí výhrady vůči politice Pia IX. a svojí houževnatostí a neústupností překvapila všechny, kteří očekávali rychlou pacifikaci německé katolické církve. Legislativní i vládní persekuce spíše potvrdila oprávněnost papežových obav a přivedla mnohé katolíky do tábora zastánců církevního centralismu. Ani papež Pius se kancléřovu nátlaku nepodvolil a raději oželel nejistou německou pomoc proti Itálii před zradou svých zásad a německých katolíků. V průběhu osmi nejkritičtějších let (1871-1879) přijala zejména pruská poslanecká sněmovna sérii zákonných opatření, která radikálním způsobem zasáhla do života a činnosti katolické církve. Především tzv. dvojí májové zákony z let 1873 a 1874 vytvářely z katolické církve nesvéprávnou a státem zcela kontrolovanou instituci. Katolíci reagovali důslednou pasivní resistencí a masivní podporou své politické strany Centrum. Ani rozsáhlé trestní postihy biskupů a

¹⁸⁶ K možnostem papežova exilu na německém území srov. Engelberg (1990): 117; Nipperdey (1992): 370.

kléru na postojích katolíků nic nezměnily. Postupem času se začala stále viditelněji projevovat neúspěšnost zvoleného řešení. Kancléř Bismarck hledal cestu k urovnání konfliktu a pozvolna opouštěl dosud těsnou spolupráci s liberály. Řešení ale mohla přinést až smrt Pia IX.¹⁸⁷

V Podunajské monarchii nikdy vzájemný střet mezi státem a katolickou církví nedosáhl intenzity německého souseda. I. vatikánský koncil a především dogma o papežské neomylnosti sice umožnilo konzervativnímu ministerskému předsedovi hraběti Alfredovi Potockemu formálně vypovědět konkordátní smlouvu, ale liberální politici museli nadále respektovat konzervativní katolický postoj císaře Františka Josefa. Ačkoliv i zde došlo k omezení církevních privilegií (zákonodárství z roku 1874), rakouští liberálové již v 70. letech 19. století respektovali katolickou církev jako privilegovanou veřejnou korporaci, jejíž existence a činnost je pro stát užitečná. Proces utváření vzájemného poměru se proto neubíral cestou radikálních změn, ale menších modifikací stávajícího statu quo. Rovněž rakouská katolická hierarchie uznávala vstřícnost vládního postoje a jen velmi zdrženlivě reagovala na papežovy výzvy k odmítnutí jakýchkoliv ústupků.¹⁸⁸

Výjimečná situace byla naopak v Itálii. Umírnění liberálové obsazením Říma dosáhli svého hlavního cíle a další legislativní opatření proti katolické církvi probíhala především v ekonomické rovině. Přes veškerou radikální rétoriku nebyli italští politici ochotni následovat pruský vzor. Situace se radikálně nezměnila ani po nástupu republikánské levice, která prosadila jen některá dodatečná opatření.¹⁸⁹ Bylo by sice zavádějící považovat vzájemné vztahy za korektní a přátelské, katolická církev si ale i nadále udržela značný vliv (zrušení teologických fakult, ale uchování školních katechezí či silné postavení politického katolicismu na lokální úrovni). Hlavní zátěží pro vytvoření příznivější situace však byl stále problém

¹⁸⁷ K pruskému a německému „kulturnímu boji“ srov. základní práci Kissling (1911/1916). Přehledně o tomto fenoménu rovněž Suchánek (2000); Suchánek (2005).

¹⁸⁸ Přehledně Vocelka (1993).

¹⁸⁹ Srov. Verucci (1993): 29.

Církevního státu. Papeži věrní katolíci respektovali jím vytýčenou politiku bojkotu participace katolíků na politickém životě Itálie (tzv. non expedit, zakazující katolíkům účast v italských volbách) a vytvářeli silnou intransigentní opozici.¹⁹⁰

Svědkiem nejradiálnějšiho řešení sporů katolické církve se státní mocí se stala republikánská Francie. Po pádu vlády Napoleona III. se sice katolická církev i nadále těšila značným privilegiím, a to zejména ve školské oblasti, ale s počátkem levicových vlád se její situace rychle zhoršovala. Změny se nejcitelněji dotkly církevního školství a vlivu kleriků na vyučovací proces, následovaly zásahy do řeholního života a trestní postihy při kritice vládních opatření. Zásadním problémem bylo odmítání republikánské formy vlády naprostou většinou francouzských katolíků, kteří nadále preferovali obnovu monarchie.¹⁹¹

4.2 Pontifikát Lva XIII. (1878-1903)

Volba Lva XIII. byla přivítána se značnými nadějemi a jako výraz snahy římské kurie obnovit dobré vztahy s evropskými státy. Nový papež nebyl žádný liberál a stejně jako jeho předchůdce měl značné problémy přijmout široké požadavky na demokratizaci, resp. se smířit s revolučními postupy. Ve svém konzervativismu však nebyl nijak dogmatický a cíleně směřoval k překonání existujících bariér.¹⁹²

Podářilo se především zachytit klesající prestiž katolické církve v oblasti sociální politiky, kde se jako první papež skutečně vážně zamýšlel na problémy dělnických městských vrstev a hledal adekvátní reakci katolické církve na jejich postavení. Současně jako konzervativec vycházel z toho, že je třeba se postavit šířící se marxistické ideologii a obecně socialismu. Výsledkem byla encyklika *Rerum novarum* z r. 1891 - dokument v dějinách katolické církve jistě přelomový, bráno ovšem z celkové perspektivy přes jen již zastaralý a ne zcela uskutečnitelný. Papež v něm žádal, aby se jednotlivé státy začaly skutečně vážně zabývat životem a problémy rostoucí masy zaměstnanců, hlavně dělníků, a kritizoval praktiky

¹⁹⁰ Srov. De Rosa (1961): 709-732.

¹⁹¹ Přehledně Lönne (1983): 203-215.

¹⁹² Srov. Latourette (1959): 294.

nekontrolovatelného imperiálního podnikání. Ideál spatřoval v středověkém cechovníctví a harmonické společnosti, která se nežene za ziskem a je vůči všem svým členům solidární. Na základě encykliky vznikly ve všech katolických zemích organizace hájící dělníky hlásící se ke křesťanským hodnotám, a ačkoliv jejich vliv v porovnání s marxistickými organizacemi byl marginální, jednalo se o první výraznější zapojení katolíků do politiky na základě sociálně demokratických zásad.¹⁹³

Lev XIII. přes všechny obdobné kroky zůstal typickým aristokratem, který cítil odpovědnost za jemu svěřené lidi. Součástí zvoleného postupu byla i masivní ideová ofenzíva, která měla za cíl shromáždit všechny katolíky kolem papeže, jako jediné univerzální hlavy. Dále rostl centralismus, jednotnou teologickou průpravou se stal novotomismus. S využitím tiskové propagace se šířil kult osobnosti papeže, stalo se běžnou záležitostí, že každá katolická rodina měla ve svém bytě kříž s Kristovým korpusem a hned vedle obraz s malbou či fotografickou reprodukcí papeže. Lvovo pojetí občanské společnosti bylo silně konzervativní, dobrý občan měl mít úctu a poslušnost vůči Bohu, církvi a státní autoritě, měl plnit své povinnosti, být solidární ke svým spoluobčanům a především se starat o rodinu, která byla kladena na první místo jako základ. Přesto na poli vysoké politiky musel papež volit postupy, které se od typického monarchistického konzervativismu značně odchylovaly.

Pět let před svou smrtí, v poslední den roku 1897, se Lev XIII. v soukromém rozhovoru s rakouským vyslancem u Apoštolského stolce hrabětem Friedrichem Reverterou vyjádřil, že jako papež měl a stále má dvě touhy: dosáhnout obnovení jednoty křesťanů a opětovně restituovat Církevní stát.¹⁹⁴ S určitou mírou nadsázky lze říct, že pokud budeme mít před očima tato slova, pochopíme všechny podstatné kroky vatikánské politiky v období celého dlouhého pontifikátu Lva XIII. V prvních letech po svém zvolení měl papež ve svém okolí zastánce tvrdé linie i

¹⁹³ Srov. Latourette (1959): 309-310; Penco (1978): 350; Maier (1999): 145-164.

¹⁹⁴ Engel-Janosi I. (1958): 322-323.

uvolnění, konzervativismu i otevření se vývoji a moderní společnosti. Přesto prioritou jednoznačně byl projekt široké konzervativní monarchistické rodiny, která bude zárukou pro zachování osvědčených hodnot práva, pořádku a etiky. Prvním krokem bylo nalezení vyrovnání s Německem, což se skutečně podařilo, byť po složitých vyjednáváních s kancléřem Bismarckem.¹⁹⁵ Papež věřil, že prostřednictvím tří císařů - německého, rakouského a ruského - nejen dosáhne zachování základů fungování tradiční společnosti, ale také zvýší své naděje na restituci Církevního státu. Italskému království, po celou dobu pontifikátu úhlavnímu nepříteli, prorokoval papež rychlý vnitřní rozvrat.¹⁹⁶

Naznačenou politiku obnovování tradiční spolupráce s monarchiemi a nekompromisního boje proti Itálii realizovali i oba významní kardinálové-státní sekretáři tohoto prvního období, Lorenzo Nina (1878-1880) a zejména Ludovico Jacobini (1880-1887). Navzdory mnoha očekáváním ale k rychlému zlepšení mezinárodního postavení Apoštolského stolce nedošlo. Skutečným šokem bylo pro Vatikán přistoupení Itálie k německo-rakousko-uherskému spolenectví a vznik tzv. Trojspolku (říjen 1881). V kalkulacích papežské politiky tím padla jedna ze základních konstant, tedy vzájemná nesmiřitelnost Habsburské monarchie a Italského království. Rakouský císař František Josef se sice pokusil papeže uklidnit a argumentoval s tím, že uzavřený spojenecký svazek těchto tří monarchií je veden právě snahou zachovat tradiční konzervativní hodnoty, pro vatikánskou kurii to bylo jedno ze zásadních mement, které mělo změnit jeho další rozhodování.¹⁹⁷ Papež vnímal rakouský krok jako zradu, zvláště když jen nedlouho předtím došlo k aféře se zneuctěním ostatků Pia IX., za níž viděl Vatikán přirozeně tichý souhlas italské vlády.¹⁹⁸ K zásadní roztržce ještě nedošlo - císař dokázal uklidnit papeže příslibem, že v případě bezprostředního ohrožení se papežství může uchýlit

---

¹⁹⁵ Morsey (2003): 14-15.

¹⁹⁶ Frei (1977): 18.

¹⁹⁷ K papežovým výhradám vůči italskému členství ve Trojspolku srov. Lvův dopis Františku Josefovi. In: Engel-Janosi (1964): 301-302.

¹⁹⁸ Frei (1977): 22.

na rakouské území,¹⁹⁹ přičemž si ve Vatikánu uvědomovali, že zatím neexistuje jiná alternativa než vazby na Rakousko-Uhersko. Současně bylo třeba zachovat příznivý kurz k Německu, kde postupně mizela předchozí omezení katolické církve z doby kulturního boje (vrcholem se stala německá žádost, aby právě papež převzal roli smírčího soudce mezi Německem a Španělskem ve sporu o Karolínské ostrovy v roce 1885).²⁰⁰

Zlomem v dosavadním vývoji se stalo mezidobí let 1887/1888, kdy se v rychlém sledu událo několik významných věcí. Na konci února 1887 zemřel státní sekretář Ludovico Jacoboni, který přes veškerá zklamání z jednání Rakouska-Uherska představoval záruku zachování těsných vztahů s Podunajskou monarchií.²⁰¹ Lev XIII. při výběru jeho nástupce upřednostnil bývalého nuncia ve Španělsku, sicilského hraběte Mariana Rampollu del Tinaro (1843-1913),²⁰² který se netajil svými sympatiemi k románským zemím (červen 1887).²⁰³ Druhý možný kandidát, Luigi Galimberti (1836-1896), který měl blíže k rakouské straně, se stal nunciem ve Vídni. V téže době došlo i k personálním změnám v čele italské vlády, kde se ujal moci Francesco Crispi, s nímž se vztahy k Vatikánu ještě více vyhrotily. Vše nasvědčovalo tomu, že lze očekávat nové konflikty. Završením naznačeného posunu byla návštěva nového německého císaře v Římě, kde jednal jak s králem, tak s papežem. Lev si od setkání mnoho sliboval, ale praktický výsledek byl nulový.²⁰⁴ S ohledem na nebývale intenzivní styky mezi Crispim a Bismarckem se papež obrátil na císaře Františka Josefa s žádostí o pomoc proti novým antiklerikálním útokům italské vlády. Císař se domníval, že opět papeže uklidní neurčitými přísliby hraběte Hübnera, Lev ale tentokrát žádal více - chtěl mezinárodní záruky bezpečnosti papeže všech rozhodujících velmocí.²⁰⁵ Na něco takového nemohla rakouská diplomacie přirozeně přistoupit, neboť by to

¹⁹⁹ Základem byla mise bývalého rakouského vyslance u Apoštolského stolce hraběte Alexandra Hübnera, který se těšil papežově důvěře. Text dopisu z 16. 6. 1882, který nabízel papeži rakouský exil viz Engel-Janosi (1964): 300-301.

²⁰⁰ Srov. Latourette (1959): 302-303.

²⁰¹ Engel-Janosi I. (1958): 233.

²⁰² K postavě Mariana Rampolly del Tinaro srov. základní studie Sinopoli di Giunta (1923); Graber (1962).

²⁰³ K nástupu Rampolly srov. Winter II. (1961): 427-428.

²⁰⁴ Engel-Janosi I. (1958): 254-255.

²⁰⁵ K této otázce souhrnně Salata (1929): 176-234.

znamenal roztržku s italským spojencem. Vzájemné ochlazení vztahů vyvrcholilo aférou po smrti císařova syna Rudolfa, jehož pohřeb byl pro jeho sebevraždu značným problémem. Vatikán souhlasil s katolickým pohřebním rituálem až na nátlak řady vysokých církevních prelátů monarchie, což se Františka Josefa nesmírně dotknulo.²⁰⁶

Rakouská diplomacie cítila, že nové okolnosti vyžadují i nového člověka pro zastupování zájmů monarchie u římské kurie. Stárnoucího Ludwiga Paara nahradil hrabě Friedrich Revertera-Salandra (1827-1904), který měl za úkol zlepšit vzájemné vztahy.²⁰⁷ Jakkoliv se však nový vyslanec vyznačoval nebývalou aktivitou a samostatností jednání, úspěšnost jeho mise nebyla velká. Klíčovou roli ve vatikánské politice začal hrát zpočátku podceňovaný státní sekretář Mariano Rampolla, pod jehož vedením nastoupilo papežství nový kurz. Ve shodě s novými papežovými instrukcemi se pokusil splnit to, co leželo Lvovi XIII. nejvíce na srdci - úspěšně vyřešit římskou otázku.²⁰⁸ Vycházel ze dvou předpokladů: Itálie je pevnou součástí Trojspolku a není pravděpodobné, že se by se Rakousko-Uhersko a Německo výrazně angažovaly ve prospěch papeže; Lev XIII. nikdy nepřistoupí na kompromis, který by poškodil jeho prestiž a vyzněl by jako rezignace před násilným antiklerikalismem italského státu. Dospěl logicky k přesvědčení, že jedinou cestou se jeví být příklon Francii, byť zdejší církevní poměry neskýtaly příliš optimistické vyhlídky.²⁰⁹

Rampolla i Lev XIII. byli přesvědčeni, že pouze výrazný otřes na mezinárodní scéně, může obnovit územní držbu papežského stolce. Antiklerikální republikánské síly, které ovládaly francouzskou politickou scénu, chtěl Vatikán uklidnit novým kurzem vstřícnosti a trpělivosti. Začala politika tzv. Ralliément, tj. podpory sžívání katolíků s republikánským zřízením.²¹⁰ Papež i jeho státní sekretář byli přesvědčeni, že umírněnost a spolupráce povede k ukončení nepřátelství, které

²⁰⁶ Engel-Janosi II. (1960): 2, pozn. 1; Frei (1977): 25.

²⁰⁷ Engel-Janosi I. (1958): 256-257.

²⁰⁸ K papežovým instrukcím viz Sinopoli di Giunta (1923): 84-96.

²⁰⁹ Engel-Janosi I. (1958): 258-259; Graber (1962): 64-65.

²¹⁰ K podstatě srov. Cheyssac (1906).

bude nahrazeno svazkem umírněných republikánů a nově se vytvářející křesťansko-demokratické politické základny. Pro tento cíl byl Vatikán ochoten strpět příkoří a opatření, která by za jiných okolností jistě znamenala roztržku.²¹¹ Francouzská vláda sice poněkud odsunula nejostřejší útoky a propagandu, stále ale nebylo možno hovořit o jakémkoli zmenšení laicizačního tažení. Přesto Vatikán pevně podporoval ambice Francie ve Středomoří a na Východě, horoval pro dosažení národního smíru francouzských katolíků i kléru s republikánským zřízením a blokoval jakékoliv nepřátelské protistátní výstupy francouzského episkopátu. Není od věci zde připomenout, že součástí hledání modu vivendi s Francií byla i rostoucí vstřícnost Vatikánu k demokracii jako takové a „objevení“ síly organizované katolické masy v rámci volebního klání.²¹²

Pro dosažení žádoucí vnitřní proměny Francie i její vnější posílení proti Trojspolku se Vatikán začal zasazovat o uzavření rusko-francouzské aliance. Nejen na straně Lva XIII. panoval názor, že konzervativní monarchie typu Ruska bude v případě úzkého spojení s Francií přirozenou zárukou oslabování jejího republikánského radikalismu.²¹³ Výhodou byla již několikaletá předchozí vyjednávání mezi vatikánskou a ruskou diplomacií o obnovení vzájemných vztahů. Ačkoliv v cestě stálo mnoho překážek, které neustále ztěžovaly dosažení vhodného řešení, francouzsko-ruská aliance se stala od poloviny 90. let realitou. Vatikán si od přiblížování k novým partnerům slíboval ještě jednu výhodu. Spolupráce s Ruskem skýtala Lvovi nejen možný politický profit. Papež se již dříve angažoval ve hledání cesty k ortodoxním křesťanům a věřil v realitu obnovení unie mezi ruskou a římskou církví. Značnou energii vyvíjel rovněž při organizování katolické církve na Balkáně a naznačoval další koncese vůči slovanskému prvku. Všechny tyto prvky vytvářely jeden integrovaný celek a nutily zainteresované strany k velmi opatrnému postupu.

²¹¹ Frei (1977): 19-20.

²¹² Engel-Janosi I. (1958): 259-260.

²¹³ Engel-Janosi I. (1958): 305; Winter II. (1961): 429.

Především rakousko-uherská monarchie pocítovala změny, ke kterým v průběhu 90. let došlo, dosti citlivě. Její privilegovaný vztah k papežství, podpořený katolickým konzervativismem císaře Františka Josefa, se jevil být zpochybněn. Za hlavního viníka byl považován jednoznačně kardinál Rampolla, o jehož malých sympatiích k Podunajské monarchii se obecně vědělo.²¹⁴ Náznaky zlepšení vzájemných vztahů navíc vždy narazily na nové obtíže, které rány opětovně rozjitřily. Z celé řady sporů je nutné zmínit aféru spojenou s vídeňským nunciem Antoniem Agliardim, který při své vizitační cestě po Uhrách vyvolal nevoli uherských poslanců a zjitřená situace přinutila císaře odvolat osvědčeného ministra zahraničí Gustava Kalnokyho.²¹⁵ Ve hře bylo i nunciovo odvolání, k němuž ale dotčený Lev XIII. svolil až po značném zdráhání roku 1896. Tato personální bouře, jakkoliv ostře vedená, odezněla poměrně brzy a zanechala spíše nepříjemné vzpomínky. Dlouhodobější důsledky měla zmiňovaná podpora Vatikánu slovanským národům, což bylo v případě Podunajské monarchie mnohem vážnějším problémem. Soužití několika národů, které vídeňské a budapešťské centrum jen s obtížemi kontrolovalo, vždy hrozilo přerůst do nacionálních vášní a vatikánská politika byla císařským dvorem vnímána se skutečným znepokojením. Když Vatikán ještě začal podporovat křesťansko-demokratická a křesťansko-sociální hnutí, bylo to pro císař pouze dalším důkazem o neblahém vlivu Rampolly na papeže a nutnosti zamezit jeho aktivitám.²¹⁶

²¹⁴ Srov. např. svědectví Ludwiga Pastora: Pastor (1950): 362 a 391.

²¹⁵ Engel-Janosi I. (1958): 297-298; Frei (1977): 27.

²¹⁶ Engel-Janosi I. (1958): 299-300, 308-311, 313-321; Engel-Janosi II. (1960): 19; Frei (1977): 26-27.

5 Papežské konkláve roku 1903

5.1 Poměr jednotlivých států k nadcházející volbě a přípravy na ní

Dne 20. července 1903, ve čtyři hodiny odpoledne, zemřel papež Lev XIII. Zpráva během několika hodin obletěla celou Evropu a postavila před mnohé státy problém, na který se již delší dobu intenzivně připravovaly - novou papežskou volbu. Již na začátku je třeba si uvědomit, že mimořádně vysoký věk papeže společně s periodicky se opakujícím zhoršováním jeho zdravotního stavu, k němuž čas od času docházelo, téma výběru nového pontifika udržovaly aktuálním delší časový úsek než v jiných případech. Jednotliví mocnější hráči evropské politiky měli v době papežova úmrtí připraven scénář svých priorit a žádoucího postupu k jejich prosazení a již záhy po papežově skonu obdrželi příslušní diplomatictí zástupci jasné instrukce.²¹⁷

Klíčovou zemí, která kontinuálně pracovala na zajištění sobě příznivého průběhu papežské volby, bylo Rakousko-Uhersko. Císařští vyslanci u Apoštolského stolce byli povinni v pravidelných intervalech podávat zprávy o možných kandidátech a vyhlídkách na jejich zvolení a rakouská diplomacie po konzultacích s císařem Františkem Josefem na základě jejich zpráv vypracovávala vhodný postup jednání.²¹⁸ Význam těchto příprav rostl s tím, jak se zhoršovaly vzájemné vatikánsko-císařské vztahy, a monarchie si uvědomovala nutnost dosáhnout zvolení sobě příznivějšího muže. Hrabě Revertera za dobu svého dvanáctiletého působení v roli diplomatického zástupce u papežského stolce (1889-1901) zaslal do Vídně pět přehledných zpráv o vyhlídkách jednotlivých kardinálů, v nichž jednak rozlišoval jejich vhodnost s ohledem na zájmy monarchie, jednak jejich reálné vyhlídky. Důležitou součástí těchto „Tableau des cardinaux“ byly i jejich krátké životopisné medailony a církevně politické zařazení. Nemělo by příliš význam rozebírat zde jednotlivé Reverterovy zprávy, zejména když uvážíme, že

²¹⁷ Příkladem může být rakouský vyslanec, který informoval o papežově smrti v 19:30 hodin a odpověď s prvními instrukcemi obdržel již po 20:00 hodině. Srov. Engel-Janosi I. (1958): 323.

²¹⁸ Engel-Janosi II. (1960): 3.

s ohledem na dlouhý pontifikát Lva XIII. první z nich ztratily záhy na aktuálnosti (např. Tableau z let 1889 a 1893).²¹⁹ Poukážu proto pouze na dvě poslední, jejich význam byl pro další vývoj důležitý.

Zpráva z ledna 1897 nám přináší některé zajímavé poznatky. Revertera při zvažování vhodných a vůči Rakousku-Uhersku příznivých kandidátů, kteří by měli současně reálnou šanci na zvolení, řadil na první místo umírněného a do politických záležitostí příliš nezasahujícího karmelitánského kardinála Girolama Gottiho, dále Alfonse Capecelatra, které následoval Giuseppe Sarto.²²⁰ Skupina vhodných byla ovšem mnohem širší a skýtala výběr mužů, kteří splňovali císařův hlavní požadavek - umírněnost a schopnost nalézt kompromis s trojspolkovými státy.²²¹ Pohled na kandidáty nevhodné poprvé zcela jednoznačně postavil do středu státního sekretáře Rampollu, jehož následoval kardinál Parocchi, který sice neměl být vysloveným nepřítelem rakouských zájmů, pro svoji nespolehlivost se přesto jevil nebezpečným. Důležité bylo, že Revertera nepochyboval o tom, že oba posledně zmínění nepředstavují pro monarchii zásadní nebezpečí, neboť jejich zvolení je s ohledem na poměry hlasů v kardinálském kolegiu dosti nepravděpodobné.²²²

Naopak zpráva z roku 1899 se jeví již jako varovné memento. Poměry se oproti předchozímu hlášení výrazně proměnily. Předně postupně klesaly případné šance „vhodných“ kardinálů. Rakouskem dlouhodobě preferovaný kardinál Capecelatro začal být diskvalifikován vysokým věkem, Domenico Jacoboni (1837-1900) byl vážně nemocen a benátský patriarcha Sarto ustoupil poněkud do pozadí. Revertera proto viděl jako nejvhodnějšího kandidáta, který má současně dobré šance na zvolení, bývalého nuncia v Mnichově a Madridu Angela di Pietra, který se těšil přirozené autoritě. Oslabení tábora „přijatelných“ ovšem provázelo posílení tábora „nepřijatelných“, tedy především kardinála Rampolly. Vyslanec se domníval, že

²¹⁹ Více k těmto zprávám Engel-Janosi II. (1960): 3-9; Frei (1977): 31-33.

²²⁰ Frei (1977): 35.

²²¹ Engel-Janosi II. (1960): 11-13.

²²² Frei (1977): 35.

státní sekretář výrazně navýšil počet svých příznivců, takže by byl schopen hned při prvním volebním skrutiniu shromáždit až 20 hlasů. Pokud by přišlo na řadu i následné připojování hlasů, tzv. akces,²²³ mohl by být počet ještě vyšší. S ohledem na zažité způsoby fungování papežských konkláve přitom hrozilo, že pokud nebyli kardinálové zřetelně rozděleni na navzájem vyhraněné frakce, což měl být i tento případ, zisk více než 30 hlasů by vedl zbytek kolegia k respektování vůle většiny a dotvoření potřebné dvoutřetinové volby. Přes nepříznivé vyhlídky zůstával ovšem Revertera optimistou - věřil, že dokáže výrazně přispět k vytvoření silné skupiny, která by se Rampollovi postavila.²²⁴ Vídeňské centrum vnímalo vyslancovy zprávy velmi vážně a pokoušelo se využít další způsoby, které by posunuly běh věci žádoucím směrem. Mohlo přitom počítat s tím, že ani u dalších států by případné zvolení státního sekretáře Rampolly nenalezlo příznivou odezvu. Jednání probíhala zejména s partnery v Trojspolku - Itálií a Německem.²²⁵

Vyhlídky na zvolení papeže, který by zachovával vůči Italskému království obdobně nepříznivý kurz jako aktuální papež, byly pro italskou exekutivu „strašákem“ již minimálně od konce 80. let. Nebylo přitom rozhodující, zda byla u vlády liberální pravice či levice, nebo konzervativní exekutiva. Neustávající napětí v italsko-vatikánských vztazích, které v určitých momentech spíše kulminovalo, než ustávalo, nutilo italské státníky neustále vyvíjet aktivity, jež měly za cíl dosáhnout příznivého průběhu konkláve. Problém ovšem bylo, že atmosféra v kardinálském kolegiu nebyla italským zájmům příliš nakloněna a možnost ovlivňovat jednání jeho jednotlivých členů se spíše snižovala. Italští předáci proto kladli větší naděje ve společný postup evropských vlád, který by vedl k žádoucímu cíli. Reálným se jevilo nalezení společného stanoviska mezi Itálií, Německem a Rakouskem-Uherskem, přičemž někteří italští politici doufali ještě k připojení

²²³ Tzv. *accessum* umožňovalo kardinálům, aby po proběhlém sečtení hlasů v daném skrutiniu změnili svůj názor a ještě dodatečně odevzdali svůj hlas tomu kardinálovi, který dostal alespoň jeden hlas. V praxi to skutečně mohlo výrazně ovlivnit další průběh hlasování.

²²⁴ Engel-Janosi II. (1960): 21; Frei (1977): 36.

²²⁵ Přehledně Weber (1977).

Španělska a Portugalska.²²⁶ Společným nepřítelem se ukazovala Francie, resp. kandidát, který by byl zvolen pod jejím vlivem či s ohledem na její zájmy.

Konzultace jednotlivých vlád na téma společného postupu vůči budoucímu konkláve lze datovat minimálně k roku 1889, kdy papež Lev XIII. poprvé vážně onemocněl a bylo třeba se na blížící volbu připravit. Více než italská vláda vyvíjel iniciativu královský dvůr, který doufal, že stále ještě může převládnout ta část kardinálského kolegia, která upřednostní smír s italskou monarchií při zachování společně vyznávaných konzervativních hodnot. Současně se apelovalo i na italský patriotismus. Naděje ve zvolení turínského kardinála Gaetana Alimondy však byly zřejmě nereálné, k bližším jednáním navíc nedošlo.²²⁷ Po papežově zotavení se celá věc odsunula do pozadí. Významnější je z tohoto pohledu až výzva nového ministerského předsedy hraběte Antonia di Rudiniho z ledna 1892. Nedlouho poté, co začal papež Lev XIII. otevřeně praktikovat politiku vstřícnosti vůči Francii, se Rudini obrátil na své trojspolkové partnery s tím, že je třeba vážně uvažovat o společném postupu při konkláve, pokud se nechtějí dočkat překvapení v podobě profrancouzského papeže. Otázka byla posléze široce diskutována a měla svůj přesah i do madridské a lisabonské exekutivy. Od tohoto okamžiku již nikdy zcela ze zřetele nezmizela.²²⁸

Koživení diskuzí došlo v roce 1895 opět z iniciativy Itálie. Vnitropolitické obtíže Crispiho vlády, která dokonce čelila nebezpečí katolíky podporovaného separatismu v severní Itálii, vedla k opětovným snahám o dosažení společné politiky vůči papežství. Italský ministr zahraničí Alberto de Blanc využil jistého znepokojení trojspolkových zemí z rostoucí francouzské zahraničně politické aktivity a apeloval zejména na německou vládu, aby podpořila italské zájmy.²²⁹ Do karet mu hrála i kauza údajného francouzského tlaku na zvolení sobě příznivého kandidáta. Aniž by bylo možné zcela ověřit pravdivost informace, začalo se

²²⁶ Weber (1977): 223.

²²⁷ K Alimondovi více Lettere Vaticane von Raffaele de Cesare. In: Weber (1973): 268.

²²⁸ Weber (1977): 210-211.

²²⁹ Weber (1977): 213-214.

hovořit o údajném francouzském oběžníku, který měl varovat členy kardinálského kolegia, že v případě zvolení papeže protifrancouzského ražení bude z francouzské strany užito formálního veta. Italové proto žádali společný postup, který by negoval na konkláve francouzskou iniciativu. Výsledkem byla speciální mise Františka X. Krause, německého odborníka na vatikánské poměry, do Říma, aby ověřil závažnost situace. Ten sice existenci oběžníku potvrdil, přesto ale ani jeho mise italské vládě příliš nepomohla.²³⁰ Obava Berlína z možného vývoje nebyla příliš velká, navíc správně předpokládal, že Italové řešili především vlastní obtíže - soupeření s Francií v severní Africe a napětí ve francouzsko-italských vztazích.

Itálie, vědoma si svých obtíží, se po pádu Crispiho vlády v roce 1896 pokusila vyřešit vztahy s papežstvím změnou kurzu své církevní politiky a poněkud oslabila svoji dosavadní strohost. Její snažení ale nemělo větší dopad a velmi brzy se vrátila k dosavadní linii.²³¹ Její součástí bylo i sledování kurzu spolupráce v rámci Trojspolku, ale výsledky byly ještě nejistější než dříve. Na vině byly jednoznačně napjaté vztahy mezi Itálií a Rakouskem-Uherskem, které ostatně oslabovaly funkčnost Trojspolku po celou dobu jeho existence. Výsledkem bylo, že přes veškeré úsilí všech italských vlád nedošlo do začátku 20. století k žádné určité dohodě a vše zůstávalo na schopnostech a postojích jednotlivých státních představitelů. Tento závěr je o to pozoruhodnější, pokud si uvědomíme, že dva členové Trojspolku vyvíjeli v této oblasti mimořádnou aktivitu a uvědomovali si důležitost nové papežské volby. Příčiny neúspěchu lze přičíst jednak vzájemné nedůvěře a neochotě Německa a Rakouska-Uherska podpořit svého italského partnera, jednak jistému podcenění celé záležitosti německou stranou.²³²

Postoj Německa přitom nebyl k uzavření bližší dohody odmítavý. Jak vyslanci u italské vlády Eberhard von Solms-Sonnenwalde (1887-1893), Bernard von Bülow (1893-1897) a Karl von Wedel (1899-1902), tak i vyslanci ve Vatikánu (legace byla obnovena 1882) Kurd von Schläzer (1882-1892), Otto von Bülow (1892-

²³⁰ Weber (1977): 216, 219-220.

²³¹ Spadolini (1972): 541-5454.

²³² Weber (1977): 229-230.

hovořit o údajném francouzském oběžníku, který měl varovat členy kardinálského kolegia, že v případě zvolení papeže protifrancouzského ražení bude z francouzské strany užitě formálního veta. Italové proto žádali společný postup, který by negoval na konkláve francouzskou iniciativu. Výsledkem byla speciální mise Františka X. Krause, německého odborníka na vatikánské poměry, do Říma, aby ověřil závažnost situace. Ten sice existenci oběžníku potvrdil, přesto ale ani jeho mise italské vládě příliš nepomohla.²³⁰ Obava Berlína z možného vývoje nebyla příliš velká, navíc správně předpokládal, že Italové řešili především vlastní obtíže - soupeření s Francií v severní Africe a napětí ve francouzsko-italských vztazích.

Itálie, vědoma si svých obtíží, se po pádu Crispiho vlády v roce 1896 pokusila vyřešit vztahy s papežstvím změnou kurzu své církevní politiky a poněkud oslabila svoji dosavadní strohost. Její snažení ale nemělo větší dopad a velmi brzy se vrátila k dosavadní linii.²³¹ Její součástí bylo i sledování kurzu spolupráce v rámci Trojspolku, ale výsledky byly ještě nejistější než dříve. Na vině byly jednoznačně napjaté vztahy mezi Itálií a Rakouskem-Uherskem, které ostatně oslabovaly funkčnost Trojspolku po celou dobu jeho existence. Výsledkem bylo, že přes veškeré úsilí všech italských vlád nedošlo do začátku 20. století k žádné určité dohodě a vše zůstávalo na schopnostech a postojích jednotlivých státních představitelů. Tento závěr je o to pozoruhodnější, pokud si uvědomíme, že dva členové Trojspolku vyvíjeli v této oblasti mimořádnou aktivitu a uvědomovali si důležitost nové papežské volby. Příčiny neúspěchu lze přičíst jednak vzájemné nedůvěře a neochotě Německa a Rakouska-Uherska podpořit svého italského partnera, jednak jistému podcenění celé záležitosti německou stranou.²³²

Postoj Německa přitom nebyl k uzavření bližší dohody odmítavý. Jak vyslanci u italské vlády Eberhard von Solms-Sonnenwalde (1887-1893), Bernard von Bülow (1893-1897) a Karl von Wedel (1899-1902), tak i vyslanci ve Vatikánu (legace byla obnovena 1882) Kurd von Schläzer (1882-1892), Otto von Bülow (1892-

---

²³⁰ Weber (1977): 216, 219-220.

²³¹ Spadolini (1972): 541-5454.

²³² Weber (1977): 229-230.

1898) a Hermann Rotenhan (1898-1908) pravidelně informovali německý zahraniční úřad i kancléřství, že poměry ve Vatikánu nejsou německým zájmům nakloněny a spíše se zhoršují.²³³ Berlínské centrum se přesto omezovalo na nepřímé akce a jediným reálným krokem ve prospěch italských iniciativ byly velmi dobré vztahy mezi italským králem Umbertem I. a německým císařem Vilémem II.²³⁴ Německý kancléř kníže Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst (v úřadu 1894-1900) byl sice znám svým bezbřehým odporem k jezuitům a ultramontánům, kam byl státní sekretář bez diskuze řazen, v praxi se ale omezil jen podporu protiakcí svého bratra, kardinála Gustava Adolfa knížete zu Hohenlohe-Schillingsfürts (+1896).²³⁵ Zdá se totiž, že Německo nebylo ochotno riskovat zásadní zhoršení vztahů k papežskému stolci, k němuž by mohlo dojít v případě prozrazení širší společné trojspolkové konklávní politiky. Nejednalo se přitom pouze o indiskreci na italské straně, ale nedůvěra panovala i v případě rakouského vyslance Revertery, který byl považován za příliš „klerikálního“.²³⁶ Hohenloheův nástupce, bývalý římský vyslanec, Bernard von Bülow (1900-1909) tento kurz v podstatě zachoval, vědom si komplikací římského prostředí, které měl možnost osobně dobře poznat.

Neschopnost koordinovat své ambice vůči konkláve však možná v sobě skrývá mnohem komplexnější problém, než by se mohlo z výše uvedeného jevit. Když v červenci 1903, jen několik dní před papežovou smrtí, poslal italský král Viktor Emanuel III. osobní dopis Vilémovi II., v němž mu připomněl předchozí vzájemné přísliby a apeloval na pevnost německého postoje proti případnému zvolení Rampolly, dostalo se mu zdvořilého, ale jasného odmítnutí.²³⁷ Tento na první pohled zvláštní krok odráží změnu poměrů v rámci vatikánské politiky, ke které přibližně dva roky před Lvovým skonem začalo docházet. Faktem současně

²³³ Weber (1977): 210-212, 226.

²³⁴ Zmínit lze dvě návštěvy, Umbertovu v Berlíně (1892) a Vilémovu v Benátkách (1896), které proběhly ve velmi srdečném duchu a na nichž se hovořilo i o společném postupu při budoucím konkláve.

²³⁵ Weber (1977): 206-207.

²³⁶ Weber (1977): 230.

²³⁷ Viz telegram kancléře B. v. Bülowa Zahraničnímu úřadu. In: Weber (1977) - Přílohy. Dokument č. 19: 259-260.

zůstává, že většina evropských zemí nedokázala adekvátně na tyto posuny zareagovat a konkláve z roku 1903 proběhlo za poněkud chaotických okolností.

Klíčovým faktorem pro pochopení posunů v dosud poměrně jasně vyhraněných vztazích byl vývoj ve Francii. Již na konci 19. století Vatikán poprvé zaznamenal, že politika vstřícnosti vůči „prvorozené dceři církve“ nepřinesla žádoucí ovoce, a spíše naopak směřuje ke krachu. Odpor podstatné části francouzských katolíků uznat republikánské poměry ukázal, kde jsou limity ralliémentní politiky, zejména po vypuknutí Dreyfusovy aféry. Vatikán sice ještě dokázal udržet episkopát mimo jakékoliv zaangażování v antisemitských a antirepublikánských aktivitách, většina katolíků ovšem zřetelně vyjádřila, kam svými společenskými prioritami patří.²³⁸ Rovněž snahu vytvořit parlamentně vlivnou skupinu křesťanských demokratů, jakožto případných koaličních partnerů umírněných republikánů, ukončila jejich volební porážka roku 1898 a následný faktický zánik. Nová francouzská vláda premiéra Pierra Waldeck-Rousseaua (1898-1902) přitvrdila svůj proticírkevní kurz a do značné míry negovala předchozí sbližování.²³⁹ Vrcholu rozkol doznal nástupem radikála Emila Combese v roce 1902.

Papež Lev XIII. byl neúspěchem silně otřesen. Svědčí o tom několik jeho vyjádření, z nichž nejpodstatnější nám podávají přímo reprezentanti trojspolkových mocností, což jistě nebylo náhodné. V červnu 1901 na posun v papežových prioritách upozorňoval do Vídně vyslanec Revertera, který dokonce naznačoval ochotu kurie upravit vztahy s Německem a Rakouskem-Uherskem.²⁴⁰ Zdá se, že rovněž státní sekretář Rampolla viděl neúspěch svého kurzu a přemýšlel o dalších variantách, byť to pro něj, jakožto frankofila, muselo být obtížnější. Problémem bylo, že především rakouská strana nebyla schopna na tyto náznaky včas a správně zareagovat. Právě v této době došlo k dalšímu napětí ve vnitřních rakousko-

²³⁸ Srov. Latourette (1959): 300-301.

²³⁹ Pomyslným vrcholem odcizení byl tzv. sjednocovací zákon z 1. 7. 1901. Blíže k němu Zimmermann (1901).

²⁴⁰ „Durch die antiklerikale Schilderhebung in Frankreich ist ein merklicher Zug zu Deutschland und Österreich-Ungarn im jetzigen Augenblick unverkennbar...“ Viz Engel-Janosi I. (1958): 304.

uherských vztazích, jehož obětí se stal vatikánský vyslanec Revertera.²⁴¹ Jakkoliv upozorňoval na to, že by mohlo jeho odvolání mít nežádoucí důsledky právě s ohledem na blížící se konkláve, nakonec byl právě v roce 1901 nahrazen uherským diplomatem hrabětem Mikulášem Szécsenem z Temerina (1857-1926).²⁴² Není pochyb o tom, že Reverterův odchod byl pro rakouské zastupování u papežského stolce zásadním oslabením. Hrabě Szécsen nedosahoval potřebných kvalit svého předchůdce a nebyl schopen si vytvořit potřebné kontakty. Do začátku konkláve v roce 1903 nenabyl jasný přehled o rozložení sil ve Vatikánu a zůstával v zajetí představ, které nereflektovaly posun od Reverterova odchodu. Přitom se zdá být evidentním, že vatikánské špičky mu poskytovaly dostatečné prostředky pro zamyšlení. Stačí jen zmínit jeho inaugurační návštěvu u kardinála Rampolly, který se vůči novému vyslanci choval velice přívětivě a vstřícně. U Szécsena toto jednání ovšem vyvolalo pouze ostražitost a nedůvěru, které se až do papežské volby nezbavil.²⁴³ Ani vídeňské centrum se ve svých postojích neodchýlilo od zaběhlých mechanismů a stále pohlíželo na Rampollou praktikovanou politiku jednoznačně negativně.

Strnulost v postojích, tak charakteristická u rakouské diplomacie, nedoznala takové míry u její německé kolegyně. Lze to jistě přičíst poněkud nevypočítavé povaze císaře Viléma, který rád zasahoval do činnosti Zahraničního úřadu. Rovněž Německo zaznamenalo posun ve vatikánské politice. Když papež Lev XIII. slavil stříbrné jubileum uvedení na papežský stolec (únor 1903), vyjádřil se papež k zvláštnímu císařovu vyslanci generálovi Friedrichovi von Loë o Německu jako o poslední zemi, kde lze nalézt úctu k řádu, tradicím a morálce.²⁴⁴ Tato slova byla pronesena v přímé souvislosti s pronásledováním katolíků ve Francii a tak byla i chápána. Vrcholem byla posléze osobní návštěva Viléma II. v Římě (květen 1903), kde došlo k velmi důvěrnému a přátelskému rozhovoru s papežem Lvem XIII.²⁴⁵

²⁴¹ k odvolání více Frei (1977): 27.

²⁴² Revertara svoji nevyslovenou žádost o dočasném ponechání v úřadě stáhl v okamžiku, kdy se za něj postavil vratislavský kardinál Georg Kopp. Jako věrný císařský diplomat nemohl přijmout, že by setrvání v úřadě bylo záležitostí protekce třetí osoby. Srov. Engel-Janosi I. (1958): 303.

²⁴³ Engel-Janosi I. (1958): 295-296.

²⁴⁴ Weber (1977): 234.

²⁴⁵ Engel-Janosi I. (1958): 306.

Zdá se být evidentním, že Vilém změnu kurzu „zachytil“ a začal přehodnocovat svá odmítavá stanoviska. To vše tím spíše, že rovněž státní sekretář Rampolla začal projevovat rostoucí přízeň k německému prostředí, což potvrdil ve svých zprávách německý kardinál Georg Kopp.²⁴⁶ Nelze z dnešního pohledu jasně určit, jakým směrem by se dále stanovisko německé diplomacie vyvíjelo, kdyby se tento císařův myšlenkový „posun přízně“ mohl výrazněji projevit. Výše citovaná odpověď italskému králi Viktoru Emanuelovi však naznačuje, že Zahraniční úřad i kancléřství zásadnímu posunu v německo-vatikánských vztazích ještě plně nedůvěřovaly a přiklonily se prozatím pouze k vyčkávací neutralitě.

Pesimismus ohledně dalšího vývoje, který uvnitř vatikánských hradeb panoval, lze ostatně dokumentovat i na jistých náznacích stran řešení římské otázky. Svědčí o tom rozhovor z podzimu 1902, v němž Lev XIII. přiznal rakouskému vyslanci Szécsenovi rezignaci papežství na původní požadavky na restituci Církevního státu. Lev se měl vyjádřit, že by mu stačil alespoň Řím, což sice bylo stále nereálné, svědčí to ale o zásadních posunech v postojích Vatikánu.²⁴⁷ Papežova skepse jistě pramenila i z poznání, že se výrazně zlepšovaly francouzsko-italské vztahy (dohody o řešení dosavadního konkurování v severní Africe). Můžeme proto předpokládat, že Vatikán vysílal první vstřícné signály i vůči italské vládě, že je ochoten započít případná jednání o vyřešení neúnosného stavu. Pokud zvážíme ne zcela ideální italsko-rakouské vztahy, mohlo být na rakouské prostředkování pohlíženo jako na nejvhodnější řešení ve prospěch vatikánských zájmů.

Jakkoliv tyto hypotézy nelze ověřit, jedno se jeví být evidentním. K posunu ve vatikánské politice a ke změně profrancouzského kurzu došlo s ohledem na papežské ambice státního sekretáře Mariana Rampolly příliš pozdě a samotný odklon od protěžování francouzských zájmů byl jen dílčí a nevýrazný.²⁴⁸ Všechny rozhodující mocnosti, především Rakousko-Uhersko, stále vnímaly vatikánskou

²⁴⁶ Frei (1977): 45.

²⁴⁷ „Ich habe ja gar nichts gegen das „Geeinte Italien“ einzuwenden, aber Rom, die Ewige Stadt, hätte man dem Papste lassen müssen.“ Viz Engel-Janosi I. (1958): 307.

²⁴⁸ Státní sekretář alespoň navenek zachoval dosavadní politickou linii. Srov. Engel-Janosi I. (1958): 303-304.

politickou orientaci jako profrancouzskou a podle toho nastavily i své instrukce pro nadcházející papežskou volbu. Toto konstatování ovšem platí i v případě samotné Francie, která spatřovala v Rampollovi pevnou záštitu dosavadních pořádků. Jediné Německo bylo neutrální a ponechalo rozhodnutí zcela v rukou „svých“ kardinálů.

5.2 Papežská kurie v předvečer volebního konkláve

Jakkoliv byly postoje jednotlivých států k nadcházející papežské volbě důležité a zaslouží si bezesporu naši pozornost, zůstává určující skutečností, že samotná realizace výběru byla závislá na vůli kardinálského kolegia. Uvnitř této prestižní skupiny katolické hierarchie se rovněž velmi pečlivě zvažovalo další směřování katolické církve po smrti Lva XIII. a vznikaly různé skupiny, které akcentovaly odlišné priority. Pro každého badatele ovšem zůstává svět římské kurie a nejvyšších kruhů katolické církve značně uzavřenou oblastí, což znesnadňuje postihu skutečného stavu věcí. Oprávněně se lze domnívat, že informace, o něž jsme nuceni se opírat, představují je určitý výsek z celkového obrazu, a musíme být proto velmi opatrní při stanovení závěrů. Následující pohled na vnitrocírkevní poměry je proto třeba chápat jako pokus o co nejpravděpodobnější rozvrstvení jednotlivých zájmových skupin, které si nečiní nárok na úplnost či naprostou korektnost. Opírá se totiž z převážné části o relace vnějších pozorovatelů, zejména laiků, přičemž pramenů pocházejících přímo z prostředí vatikánských kruhů je spíše poskrovnu.

Obraz rozložení sil v rámci konkláve roku 1903 byl výsledkem dlouhodobějšího vývoje, který je třeba zde částečně představit. Do složení kardinálského kolegia promlouvalo několik faktorů. Jednak bylo obrazem složitého hledání vnitrocírkevních priorit v posledních desetiletích 19. století, kde proti sobě stálo několik odlišných tendencí. Doznívala doba tvrdého a konzervativního kurzu papeže Pia IX., který dále myšlenkově determinoval násilný zásah italského státu a odejmutí světského panství římských biskupů. Výsledkem byla většinová skupina

neústupných, tzv. intransigentních, kardinálů, kteří souhlasili s papežskými požadavky na restituci předchozích poměrů.²⁴⁹ Vyznávali v naprosté většině konzervativní hodnoty, byli upřímně přesvědčeni o papežské neomylnosti, podporovali další centralizaci katolické církve a na smiřování s moderní společností pohlíželi s nedůvěrou. Pokud byli italské národnosti, a to byla v případě konkláve z roku 1903 stále zřetelná většina (38 členů z 62), hrál pro ně vztah k otázce budoucnosti Církevního státu a soužití se sjednocenou Itálií klíčovou roli. V obvyklé terminologii by bylo možno, byť dosti nepřesně, tyto preláty přiřadit ke skupině tzv. zelanti, kteří vždy upřednostňovali církevní zájmy před státními a případnými požadavky jednotlivých národních vlád se necítili být zavázáni. Nebyli mezi nimi vyhraněné a vůdčí osobnosti, svoji přízeň proto chovali k těm kandidátům, kteří by byli pro ně největší zárukou pro zachování dosavadního charakteru a statutu katolické církve.

V italském prostředí stála vůči této převažující skupině ještě skupina umírněných kardinálů, které spojovala obava z dalšího vývoje v rámci Apeninského poloostrova a snaha vyřešit napětí mezi Vatikánem a Itálií i za cenu kompromisu. Nebyl jim cizí jistý italský patriotismus, popř. vazby na královskou rodinu. Této charakteristice odpovídalo i jejich označení, buď jako „umírnění“ (*moderati*) či „kompromisní“ (*conciliatoristi*).²⁵⁰ Není náhodou, že právě do řad těchto mužů směřovaly „touhy“ většiny zaangažovaných států, především Itálie a Rakouska-Uherska. Jejich vliv kulminoval v 80. a 90. letech, ale na konci století poklesl z důvodů jejich stáří a úmrtí.²⁵¹ Současně se ukazovala neúspěšnost snah o usmíření s italskou vládou, což diskvalifikovalo jejich počínání. V okamžiku konání konkláve byl jejich neoficiální hlavou kardinál Alfonso Capeceletro di

²⁴⁹ Jaké nálady panovaly na počátku pontifikátu Lva XIII., dokazují již diskuze v rámci jeho volebního konkláve, kde se pouze osm členů z 61tíhlavého kardinálského kolegia vyslovilo pro volbu nového papeže ve Vatikánu, zatímco většina požadovala protestní odchod z italské půdy. Srov. Mathieu-Rosay (2005): 11-13.

²⁵⁰ Více u Traniello (1970).

²⁵¹ Ještě před volbou zemřeli vlivní kardinálové Alimoda, Battaglini, Bonomelli, Sanfelice, Scalabrini a řada dalších.

Castelpagano (1824-1912), oratorián zastávající post arcibiskupa v Capue a mj. bývalý zpovědník italské královny Margarethy.²⁵²

Na konci 90. let a na počátku 20. století se poměry v prostředí italského katolicismu i vatikánských kruhů poněkud změnilo. Posun nebyl do začátku konkláve v červenci 1903 zcela evidentní, přesto je třeba na něj upozornit. Staré rozdělení na neústupné a smířlivé sice stále nepostrádalo své opodstatnění, vzestup však doznaly směry, které není již možné vnímat tak černobíle jako v předešlých případech. První výraznější kroky začala dělat italská křesťanská demokracie, která vyrostala z prostřední již sterilního konciliarismu (conciliatoristi) a pro prosazení zájmů italských katolíků přijala za svůj demokratický parlamentní boj. Současně se od intransigentů staršího ražení oddělila skupina tzv. mladých intransigentů, kteří si sice rovněž nedělali iluze vůči italskému státu, věděli ale, že je třeba užívat adekvátnějších prostředků pro dosažení cílů. Byli operativnější při hledání možných spojenců proti radikálním liberálům a byli ochotni přistoupit na jakési „ozbrojené vyjednávání“.²⁵³ Skutečností ale zůstává, že tyto prvky nehrály při nastávajícím konkláve klíčovou roli a stály spíše v pozadí. Ke křesťanské demokracii se z kardinálů veřejně hlásil jen jediný, bývalý vídeňský nuncius Antonio Agliardi, a k novému směřování intransigentismu lze snad z kardinálů přiřadit většinou mladší preláty jako milánského arcibiskupa Andreu Ferrariho (1850-1921), boloňského arcibiskupa Domenika Svampu (1851-1907), resp. o něco staršího benátského patriarchu Giuseppeho Sarta (1835-1914). Většina kardinálského kolegia na tyto posuny adekvátně nezareagovala, resp. se jich, zejména u neitalských členů, přímo netýkaly.²⁵⁴

Druhým faktorem, který je zde třeba zmínit, je odlišení priorit s ohledem na podobu budoucího papeže. O konkláve z roku 1903 se někdy hovoří jako o hlasování, zda by měl stát v čele církve papež „politický“ nebo „církvní“. Pro pochopení takto postavené otázky je nutné poukázat na další fenomén vatikánské

²⁵² K osobě kardinála Capecelatra srov. Engel-Janosi II. (1960): 12-13;

²⁵³ Základní přehled Weber (1977): 203.

²⁵⁴ Srov. charakteristiku Weber (1977): 233.

reality, který je spojen s tzv. profesními kardinály. Podstatná část výše zmiňovaných skupin kardinálů (intransigentní, umírnění apod.) formovala své názory a zařazení v závislosti na svém původu, místu narození a především lokalitě svého působení. Z toho plyne, že se jednalo často o diecézní biskupy, kteří byli bezprostředně konfrontováni posuny v katolické společnosti a museli řešit soužití se státními orgány. Část z nich posléze své posty opustila a přesunula své aktivity do papežské kurie, své kontakty ale nikdy úplně neztratili. Druhá, a to dosti početná, skupina kardinálů se ale formovala z jiného prostředí. Jednalo se o muže, kteří celou svoji kariéru spojili již od počátku s papežskou kurií, byli vychovávaní pro delikátní úkoly v diplomacii a agendě kuriálních kongregací a nikdy v podstatě neměli možnost významnější pastorační činnosti. Velká část z nich měla za sebou bohatou diplomatickou kariéru, přičemž platila zásada, že nunciové ze čtyř nejprestižnějších postů (Paříž, Vídeň, Madrid a Lisabon) po uplynutí svého mandátu pěti až sedmi let automaticky obdrželi kardinálský klobouk. Tato skutečnost je pro fungování jednotlivých směrů uvnitř vatikánské hierarchie důležitá, neboť podstatná část těchto mužů si i nadále chovala jisté sympatie k zemím, kde působila.²⁵⁵

Mezi okruh těchto prelátů patřila i skupina okolo státního sekretáře Mariana Rampolly, který sám pracoval jak v diplomacii (rada a později nuncius v Madridu), tak v římské kurii (sekretář Kongregace pro šíření víry - Propaganda fide). Společným jmenovatelem pro tyto kardinály byl poněkud formalizovaný či zobektivizovaný a politický pohled na problémy katolické církve. Ze svého předchozího působení byli zvyklí neustále řešit problémy s vládními špičkami příslušných zemí a papežskou politiku zcela přirozeně pojímali jakou součást složitého přediva soupeření světových velmocí. Neznamená to, že by jim byly cizí běžné starosti církevního života, byli ale přesvědčeni o tom, že se nelze omezovat pouze na ně. Výsledkem by totiž byla ztráta postavení a vlivu katolické církve ve

---

²⁵⁵ Detailní rozbor významu nunciů, včetně jejich zařazení a personálií na přelomu 19. a 20. století podává zejména Baumgarten (1986): 112-129.

světě, a potažmo nepředvídatelné následky pro možnost utvářet si své vnitřní záležitosti svobodně a bez obav ze zásahů světské moci.

Na konci 80. let, kdy se papež Lev XIII. pokusil opřít o podporu Francie a učinil k románským zemím vstřícného Rampollu státním sekretářem, se začala v papežově okolí vytvářet silná profrancouzská skupina. Z jejích nejvýznamnějších členů lze uvést vedle Rampolly ještě pařížského nuncia Domenika Ferratu (1847-1914), který si své jmenování kardinálem již v 49 letech vysloužil jak činností přesně v papežových intencích, tak i poněkud obtížnou situací kolem odvolání nuncia Antonia Agliardiho z Vídně. Velký vliv až do své smrti měl i propagátor francouzsko-vatikánského sblížení, kartaginský arcibiskup kardinál Charles Lavigerie (1825-1892).²⁵⁶ K této protěžované skupině se počítal i Rampollův blízký přítel, sekretář a pozdější papež Benedikt XV., Giacomo della Chiesa (1854-1922), a další jeho spolupracovník již doby madridské nunciatury, kardinál Francesco Segna (1836-1911), který byl od roku 1891 sekretářem Kongregace pro mimořádné situace a posléze měl na starosti Tajný papežský archiv.²⁵⁷ Jejich význam stoupal s tím, jak papež Lev XIII. stárnul a přenechával Rampollovi stále větší rozhodovací pravomoci. Současně docházelo k oslabování alternativních proudů, což ovšem zapříčinila především úmrtí a nemoci, než tlaky vyvíjené touto „francouzskou klikou“.²⁵⁸

Představitelé odlišných pohledů mezi kuriálními kardinály netvořili tak zřetelně vymezenou skupinu, jako muži uvedení výše. Patřili sem zejména bývalí nunciové v německojazyčných zemích, jako např. bratři Vannutelliové Serafino (1834-1915) a Vincenzo (1836-1930), kteří si udržovali jisté kontakty především s vídeňským dvorem.²⁵⁹ S jistou rezervou lze sem přiřadit i Rampollova nástupce na madridské nunciaturě Angela di Pietra (1828-1914). Za hlavního protivníka Rampollova

²⁵⁶ K postavě tohoto muže srov. Gstrein (1982); Renault (1994).

²⁵⁷ Srov. Sinopolo di Giunta (1929): 59-60; Graber (1962): 60.

²⁵⁸ Zanikla především skupina Lvových osobních poradců, tzv. Perugini, a Tajný kabinet. Více k tomuto Weber (1973): 104-132.

²⁵⁹ Prim hrál starší Serafino Vannutelli, který byl v letech 1880-1887 nunciem ve Vídni a potom působil v rámci kurie, mj. jako kardinál-Velký penitenciář.

směřování a muže s odvážnými a promyšlenými názory na další vývoj katolické církve byl ovšem považován primárně bývalý vídeňský nuncius Luigi Galimberti. Po ukončení své diplomatické mise působil na římské kúrii (spravoval Tajný papežský archiv) a platil za preláta s dobrými styky na trojspolkové politiky. Odmítal stávající intransigentismus a byl přesvědčen o tom, že jediným způsobem k obnovení vlivu a dobrých vztahů je jistý smír s moderní společností, nejlépe skrze konstituční monarchii. Kritici mu vyčítali jistý pragmatismus a byl srovnáván s kancléřem Bismarckem jako zastávce tzv. realpolitik.²⁶⁰ Veškeré úvahy o jeho angažmá v obratu ve prospěch Vídně a Berlína však ukončila jeho brzká smrt. Dalším vlivným „soupeřem“ Rampolly byl kuriální kardinál Mieczysław Halka Ledóchowski (1822-1902), který patřil k zasloužilým bojovníkům z dob pruského kulturního boje a již od roku 1874 žil v římském exilu. Těšil se mimořádné přízni již u papeže Pia IX. a rovněž Lev XIII. ho respektoval. Jeho spory s Rampollou zapříčinila politika panslavismu a přílišné vstřícnosti vůči Rusku, s níž Polák Ledóchowski, bývalý hnězdensko-poznaňský arcibiskup, nemohl souhlasit.²⁶¹ Ledóchowského autorita vzrostla v roce 1892, kdy se stal prefektem jedné z nejvýznamnějších vatikánských složek - Kongregace pro šíření víry. Jako v případě Galimbertiho ale i on zemřel dříve, než mohl zasáhnout do průběhu konkláve.

Třetí skupinou kardinálů, které zde nelze pominout, byť jejich vliv na směřování papežské politiky a fungování římské kurie nebyl rozhodující, byli preláti reprezentující jednotlivé národy a země. Praxe propůjčování kardinálských klobouků respektovala vliv hlavních katolických zemí a příliš nehleděla na aktuální vztahy Vatikánu s konkrétní zemí. Profrancouzská politika od počátku 90. let proto měla jen menší a částečnou projekci do početního nárůstu kardinálů francouzského původu, resp. na pokles zastoupení kardinálů německé krve. S jistou mírou nepřesnosti lze konstatovat, že tři hlavní katolické mocnosti Rakousko, Francie a Španělsko, mohly pravidelně počítat alespoň se čtyřmi až pěti

²⁶⁰ K charakteristice osoby L. Galimbertiho více Weber (1977): 209-210; Engel-Janosi I. (1958): 261-262.

²⁶¹ Engel-Janosi I. (1958): 260-261.

zástupci, o něco menší počet nositelů purpuru měli němečtí a portugalská katolíci a zbytek tvořili preláti ze zemí s velkým počtem katolického obyvatelstva (především Irsko, Belgie, Spojené státy Americké a další). Současně platilo, že velká část kardinálských jmenování byla vázána na konkrétní arcibiskupský post a nástup nového představeného této arcidiecéze znamenal i jeho příchod do kardinálského kolegia.²⁶² Pokud naopak některý z prestižních arcibiskupů zůstal opomenut, mohlo to vyjadřovat nespokojenost papeže s oním prelátem či přímo vládou jeho země.²⁶³ Tento obecný přehled nepostrádal svoji platnost ani v období před konkláve z roku 1903, byť jisté menší nuance zde byly. Francie měl kardinálů sedm, naopak Portugalsko se muselo spokojit s jediným zástupcem. Rakousko-Uhersko se cítilo být početně podceněno a vyčítalo Vatikánu otálení s kardinálským jmenováním arcibiskupa z Erlau Josepha Samassa.²⁶⁴

Doba na přelomu 19. a 20. století neodpovídala ovšem v hodnocení tzv. národních kardinálů praxi, která byla běžná ještě před sto lety. Ztráta Církevního státu a postupující papežský centralismus jednoznačně podpořily věrnost mnoha těchto kardinálů papeži a možnost jednotlivých zemí ovlivňovat jejich hlasování se zmenšovala. V případě kardinálů francouzských lze s jistou mírou nepřesnosti předpokládat respekt před státním sekretářem Rampollou, byť ne všichni bezvýhradně podporovali politiku ústupků vůči republikánskému systému. Neoficiálním vůdcem byl kardinál François-Désiré Mathieu (1839-1908), emeritovaný toulouský arcibiskup, který měl mnoho kontaktů v politických, společenských i vědeckých kruzích a nebylo mu neznámé ani kuriální prostředí. Sporná je však otázka, nakolik byla francouzská vláda schopna reálně zasahovat do jejich rozhodování. V případě kardinálů španělských hrála jistou roli předchozí Rampollova činnost na madridské nunciatuře, stejně ale jako v případě Francouzů

---

²⁶² Z mnoha případů lze uvést pražské arcibiskupy, kde i velmi mladý arcibiskup Lev Skrbenský (1863-1938) jen rok po svém příchodu do Prahy (1900) získal i kardinálský klobouk (1901).

²⁶³ Vhodným příkladem je kauza kolínského arcibiskupa Huberta Simara (1835-1902), kterého protlačila do úřadu pruská vláda operující právem veta k návrhům kolínských kanovníků, zatímco původně proponovaný Antonín Fischer (1840-1912) byl opomenut (rok 1899). Lev XIII. Simarovi nikdy kardinálskou důstojnost nenabídl, zatímco Fischer, který o tři roky později do Kolína přece jen přišel, byl jmenován ještě v lednu 1903. Frei (1977): 43.

²⁶⁴ Engel-Janosi II. (1960): 25-26.

to nemuselo nutně znamenat přízeň k aktuálnímu vatikánskému kurzu, zvláště s ohledem na papežstvím praktikovanou politiku odstupů vůči karlistům. Schopnost španělské vlády vést „své“ kardinály nelze relevantně určit.²⁶⁵

Největší problémy s využitím svých národních kardinálů mělo Německo a Rakousko-Uhersko. V případě Rakouska hrála rozhodující roli skutečnost, že císařství nemělo pro zásadní vliv na vatikánskou politiku zkušené a schopné osobnosti. Lidé jako kardinálové Bedřich Schwarzenberg (1809-1885) či Josef Othmar von Rauscher (1797-1875), kteří fungovali jako spojníky mezi papežem a císařem.²⁶⁶ Sám František Josef byl velmi nespokojen s personálním zastoupením monarchie v kardinálském kolegiu a uvědomoval si obtíže s tím spojené.²⁶⁷ Možnost rakouské diplomacie změnit převahu Rampollova směřování byla minimální a rovněž všichni císařovi diplomaté u Apoštolského stolce se obraceli v těchto otázkách spíše na jiné osobnosti. Velkým zklamáním byli tradičně vlivní pražští arcibiskupové, což potvrzoval krach mise vedené kardinálem Františkem Schönbornem (1844-1899) v roce 1895 do Vatikánu, kde měl přimět kuriální preláty k většímu zásahu proti přílišnému demokratismu nižšího kléru.²⁶⁸ Jeho nástupce Lev Skrbenský byl nezkušený, obdobně jako salcburský arcibiskup Johann Katschthaler (1832-1914), který byl jmenován kardinálem teprve v lednu 1903. Vídeňský arcibiskup Anton Gruscha (1820-1911) byl již starý a nemocný, zatímco ostřihomský Kolos Ferenc Vaszary (1832-1915) byl na vídeňském dvoře vnímán jako podivínský a nespolehlivý. Jediným mužem, s nímž měl císař dobré vztahy, byl konzervativní krakovský arcibiskup Jan Paveł Puzyna (1842-1911),²⁶⁹ jenž ovšem nemohl počítat se sebemenší možností zasáhnout do vatikánské politiky, což potvrdil jeho neúspěch při snaze omezit činnost nacionalistického

²⁶⁵ K rozborům španělských postojů viz níže.

²⁶⁶ Engel-Janosi I. (1958): 296.

²⁶⁷ Frei (1977): 29.

²⁶⁸ Kardinál Schönborn byl zdvořile odmítnut jak papežem, tak i sekretářem Rampollou. Ke kauze srov. Weber (1977): 214-215. O nelichotivém postoji rakouských pověřenců s ohledem na jeho schopnosti viz hodnocení vyslance Revertery, který ho nepřímou označil na božímho prostáčka podle díkce Ježíšova horského kázání. Srov. Engel-Janosi I. (1958): 296.

²⁶⁹ Charakteristiky dle zprávy vyslance Revertery, Engel-Janosi I. (1958): 26.

kněze Stanisława Stojałowskeho.²⁷⁰ Rakousko-Uhersko se proto muselo spoléhat na muže, které bylo možno přičíst k národním jen částečně - kuriálního Mieczysława Halku Ledóchowskeho a vřatislavského Georga Koppa, který díky tradičnímu rozhraničení území měl svoji diecézi na pruské i rakouské straně.²⁷¹

Georg Kopp (1837-1914) byl bezpochyby nejvýznamnější osobností z německy hovořících kardinálů. Značné přízni se těšil jak u německé a rakouské vlády, tak i mezi kuriálními kruhy. Své zásluhy si vydobyl v době končícího kulturního boje, kdy zprostředkovával nejdůležitější kompromisní dohody. Vřatislavským biskupem se stal ve stejný rok jako Rampolla státním sekretářem, v roce 1893 byl jmenován kardinálem a jako vůdce německého episkopátu byl nejvyšším německým prelátem. Pokud byl někdo schopen stanout jako protiváha vůči profrancouzskému politickému kurzu státního sekretariátu, potom to byl bezpochyby právě tento muž. Skrze něj směřovala německá vláda svá poselství a námítky vůči Apoštolskému stolci, na něj se obraceli všichni trojspolkový politici a diplomaté. Pravidelně zajížděl do Vatikánu a měl přehled o všech aktuálních posunech uvnitř kurie.²⁷² Jeho poměrně negativní postoj vůči Rampollovi, jakkoli v posledních měsících před úmrtím Lva XIII. docházelo k posunu, měl pro pozdější vývoj velký význam.

Ostatní němečtí kardinálové naopak příliš nadějí neskýtali. Kolínský arcibiskup Fischer, jmenovaný těsně před Lvovým skolem, byl konzervativního smýšlení a vždy platil jako věrný papeži. Jezuita Andreas Steinhuber (1824-1907) byl spíše kuriálním činitelem a od roku 1896 vedl Kongregaci indexu. Již samotný fakt, že byl dříve členem Tovaryšstva Ježíšova, ho v očích německých úřadů diskvalifikovalo.²⁷³ Pro úplnost poznání německého vlivu uvnitř vatikánských hradeb je třeba připomenout ještě kardinála Gustava Adolfa zu Hohenlohe-Schillingsfürst (1823-1896), o jehož činnosti byla již řeč. Tento na vatikánské

²⁷⁰ K této kauze srov. Winter (1950): 111-115, 159-165; Obertyński (1971): 180.

²⁷¹ O Koppovi se nejednou hovořilo jako o polovičním Rakušanovi. Srov. Engel-Janosi II. (1960): 28.

²⁷² Engel-Janosi I. (1958): 296; Frei (1977): 43.

²⁷³ Srov. charakteristiku u Engel-Janosi II. (1960): 26, pozn. 47.

poměry zcela ojedinělý kardinál, který se „vyznamenal“ mj. tím, že jako jediný opustil Pia IX. v době útoku italských vojsk na Řím,²⁷⁴ se vždy choval jako sebevědomý aristokrat a nijak nepodléhal kuriálnímu prostředí. Přestože byl s Piem IX. ve velmi napjatých vztazích, s jeho nástupcem Lvem XIII. vycházel korektně, což bylo mj. dáno i tím, že se významně angažoval při jeho zvolení.²⁷⁵ Se státním sekretářem Rampollou byl ale jednoznačně v konfliktu, což nezpůsobovala pouze francouzská politika, ale zejména Hohenloheho ostentativní podporování italských liberálních kruhů včetně Crispiho. Hohenlohe rovněž zprostředkoval řadu jednání mezi Berlínem a Římem, což nemohl na tuto otázku velmi citlivý papež přehlížet. Hovořit proto o vlivu kardinála Hohenloheho zcela odpovědně nelze, byť svoji významnou roli jistě sehrál.

Celkový obraz římské kurie v předvečer papežské volby roku 1903 lze načrtnout jen v základních konturách. Na první pohled si udržovala vliv skupina kolem státního sekretáře Rampolly, byť jím protěžovaná politika vstřícnosti vůči Francii a obezřetnosti k státům Trojspolku narazila na své limity. Jeho významní oponenti, kteří reprezentovali odlišné názory, zemřeli nebo nevytvářeli kompaktní skupiny. Řada vlivných kardinálů, kuriálních i diecézních, současně zestárla a jejich role se mohla projevit spíše v zákulisí díky přiznané autoritě. Pokud panovala výraznější nespokojenost se směřováním oficiální politiky katolické církve, potom spíše pro přílišné zaměření na politické otázky a určité upozadění věcí církevních. V určitém smyslu slova by bylo možno i hovořit o „únavě“ pramenící z nevyřešené a stále akcentované římské otázky. Vliv národních kardinálů byl malý s ohledem na směřování církve jakožto celku, s ohledem na příští volbu bylo možno počítat s poměrně vyrovnanou pozicí francouzské a německé strany. Rozhodujícím se tudíž jevila schopnost Mariana Rampolly přesvědčit kardinálské kolegium o své schopnosti vést dobře katolickou církev v poleonském období navzdory faktickému neúspěchu s profrancouzským směřováním. Musel přitom počítat s tím, že příliš politizující styl přestává být pro většinu prelátů přijatelný.

---

²⁷⁴ Deuerlein (1959): 262.

²⁷⁵ Weber (1977): 209.

5.3 Volební konkláve

5.3.1 Otázka užití *ius exclusivae*

Dříve, než obrátíme pohled na průběh a výsledky papežského konkláve z července až srpna 1903, je třeba si blíže vyjasnit možnosti a předpoklady pro uplatnění práva veta, které v dalším průběhu tak výrazně zasáhlo do výběru nového papeže. Tato otázka je klíčová nejen pro další hodnocení míry ovlivnění rozhodování jednotlivých kardinálů. Emoce, obecné nálady i odhady možností užití *ius exclusivae*, které před i v průběhu konkláve panovaly, současně svědčí o postojích kompetentních osob a usnadňují nahlédnout do jejich myšlení. Vedle samotného využití práva veta je totiž stejně důležité posouzení právní relevance a faktické účinnosti tohoto institutu, resp. zhodnocení jeho přijatelnosti na počátku 20. století.

To, co nutně obrací naši pozornost na *ius exclusivae*, není ani tak vědomí o jeho existenci a podstatě, jichž si byly všechny zúčastněné strany dobře vědomy, jako spíše fakt, jaké překvapení a vzrušení jeho uplatnění skutečně vyvolalo. Pro podstatnou část států i samotné vatikánské kruhy se více jednalo o teoretickou otázku, kterou se sice zaobíraly, aniž by ale dosáhly jednoznačného stanoviska. Dokazuje to, že většina zainteresovaných v podstatě vylučovala jeho realizaci, vnímala ho jako nástroj nátlaku a zastrašování a na alternativu jeho vynesení nebyla připravena.²⁷⁶ Svoji roli hrál i dlouhý časový odstup od jeho předchozího využití. Stejně nepominutelnou skutečností ale také zůstává, že na straně jednoho z „hráčů“ - Rakouska-Uherska - se k panovnickému vetu stále přistupovalo jako ke standardnímu prostředku dosažení cílů, byť jen výjimečně využívaného.

Podle tradičního úzu disponovaly s možností vyloučit nepřijatelného kandidáta tři země - Rakousko, Francie a Španělsko. Bohužel nelze v této fázi bádání

²⁷⁶ Užití případného rakouského veta vylučovali ještě těsně před volbou také francouzští vyslanci ve Vatikánu a ve Vídni. Srov. Frei (1977): 46.

kompetentně zhodnotit, nakolik se do tohoto předpokladu promítla skutečnost, že ve Francii a ve Španělsku docházelo ke společenským změnám, které proměnily struktury vlády a řízení země. Zdá se ale být bez pochybností, že pouze habsburská monarchie si zachovala nepřerušenu kontinuitu tradice, včetně zaběhlých diplomatických a monarchistických kontur. Ve Vídni zcela přirozeně každá nová volba papeže znamenala pečlivé přípravy a jasné instrukce stran nejvhodnějšího postupu císařských zástupců. Diplomatičtí zástupci museli pravidelně vypracovávat zprávy ohledně pravděpodobných kandidátů, ať již byli pro rakouské zájmy vhodní či nikoli. Císař František Josef se od těchto zaběhlých mechanismů nikterak neodchýlil a svoji pečlivostí a intenzivními zásahy do spravování monarchie je spíše upevňoval. Tyto rakouské zvyklosti byly v diplomatických kruzích známy, jelikož ale v posledních třech konkláve k uplatnění připravených pokynů nedošlo, nepátralo se příliš po detailech a zákulisní jednání většinou nepronikla mimo rakouské diplomatické kanály. V této souvislosti nelze nepřipomenout téměř dogmaticky zachovávanou zásadu, kterou nalezneme ve všech pokynech vídeňského centra svým pověřencům: veto je možné užít jen v naprosto výjimečném případě, pokud neexistuje jiná možnost zabránit nepříznivé volbě.²⁷⁷

Rakouská diplomacie vždy upřednostňovala včasné intenzivní přípravy před unáhleným konáním bezprostředně před samotnou papežskou volbou. Vyslanci u papežského stolce měli po celou dobu své mise nejen podávat přesné zprávy stran možných kandidátů, ale současně vytvářet skupiny prorakousky smýšlejících kardinálů, díky nimž by bylo možné císařské představy realizovat. O to důležitější potom byla role zkušených diplomatů ve vatikánské legaci. Přesně v intencích této politiky působil i hrabě Revertera, který po dvanáct let pečlivě budoval nutné

---

²⁷⁷ Naposledy tuto zásadu zdůraznil ministr Gołuchowski jen těsně před volbou: „*Ich kann nur lebhaft wünschen, dass wir nicht in die Lage kommen, von dem so viel umstrittenen Ausschliessungsrecht Gebrauch zu machen; denn die Möglichkeit ist immerhin nicht ausgeschlossen, dass die Mehrheit der Kardinäle beschliesst, unsere Exklusive nicht weiter zu beachten, und den Exkludierten doch zum Papst proklamiert. Die Situation würde sich dann für uns sehr schwierig gestalten. Aber selbst in dem günstigen Falle, dass unserem Veto Rechnung getragen würde, ist uns der Hass des davon Betroffenen und seines Anhangs sowie eine sizilianische Vendetta... Ich bemühe mich daher auch, dem Kardinal Puzyna einzuschärfen, er möge nur im äussersten Notfalle von dieser sehr zweitschneidigen Waffe Gebrauch machen...*“ Engel-Janosi II. (1960): 33-34.

kontakty a zvažoval možnosti vhodného postupu. Navzdory nepříznivým poměrům v rámci papežské kurie byl přesvědčen o tom, že je schopen dosáhnout cíle a zabránit nepříznivé volbě, aniž by bylo třeba *ius exclusivae* užít.²⁷⁸ Jakkoliv nelze kompetentně posoudit hodnotu jeho slov, nemusíme podceňovat jeho schopnost účinně se zasadit pro zdárný průběh konkláve. O to problematičtější se proto jeví jeho odvolání jen 18 měsíců před papežovou smrtí. Pochopíme nejen jeho zdráhání a rozpaky, ale i následné obtíže, které tento krok pro rakouskou diplomacii znamenal. Nový vyslanec Szécsen nebyl schopen v tak krátkém časovém úseku v plnosti nahradit klíčového Reverteru a jeho bezradnost v průběhu konkláve byla do očí bijící.²⁷⁹ Nebylo možno splnit jeden ze základních požadavků, který monarchie pro úspěšné působení při papežských volbách předpokládala - osobu zkušeného a kvalitního volebního vyslance, který bude koordinovat postup „svých“ kardinálů a dalších zainteresovaných osob.

Samotný vídeňský zahraniční úřad ovšem pracoval podle zaběhlých zvyklostí. První starostí bylo udržování kontaktů s národními kardinály, kteří byli pro prosazení císařských požadavků přirozeně rozhodující. Jakkoliv František Josef i jeho okolí nevyjadřovali příliš spokojenosti s personálním složením svých zástupců v kardinálském kolegiu, nemělo to přímou projekci do formálních mechanismů stran případného veta. Nehledě na aktuální zdravotní stav papeže bylo pevně stanoveno, kdo bude pro případ svolání konkláve nositelem příslušného „tajemství“ (*secretum*), tedy kdo v nutnosti vynese císařovo formální veto. Při úmrtí pověřeného kardinála, resp. jeho zástupce, se ihned řešilo jejich nahrazení.²⁸⁰

²⁷⁸ Engel-Janosi II. (1960): 29; Frei (1977): 36.

²⁷⁹ Szécsen si byl své momentální neschopnosti nejen něco ovlivnit, ale v podstatě jen pochopit průběh věci, vědom. Svědčí o tom jeho relace do Vídně, kde se dočteme: „*Meine Aufgabe ist nicht leicht. Ich soll unter den 39 (italienischen) Kardinälen, die ich meistens nicht kenne, den Würdigsten herausfinden und denselben dann mit fünf Stimmen wählen lassen. Wenn die Sache schief geht, so hat der Heilige Geist jedenfalls viel mehr Verdienst daran als ich.*“ A posléze dodal: „*Die Verhältnisse wechseln jetzt hier täglich, ja stündlich; die bestinformierten Personen geben ganz widersprüchliche Nachrichten. Die Gerüchte sind so zahlreich, dass es materiell unmöglich ist, sie einzeln kontrollieren, so dass es wirklich nicht möglich ist, ein ganz zutreffendes Situationsbild zu entwerfen... Die Situation erscheint mir gegenwärtig für uns wenig günstig.*“ Viz zpráva Szécsena vídeňskému zahraničnímu úřadu z 28. 7. 1903, citováno dle Frei (1977): 41.

²⁸⁰ Tak např. v roce 1896 byl veden jako nositel veta pražský arcibiskup Schönborn, pokud by se něco nepředvídatelného přihodilo, měl ho nahradit kardinál Schlauch z Velkého Varadína. Po Schönbornově

V žádném případě tedy nelze hovořit ani u konkláve z roku 1903 o tom, že by rakouská diplomacie teprve v okamžiku Lvova úmrtí řešila, kdo přednese císařovy námitky. Problém byl spíše personální.

Obdobně jako v případě výměny vyslance nedlouho před papežskou volbou, i stanovení nositelů veta mezi kardinály narazilo na jisté překážky. Dosavadní kardinálové buď právě zemřeli, nebo nebyli ve své funkci schopni obstát. Vídeňský prelát Gruscha byl zdravotně indisponován a podle svědectví Ludwiga Pastora explicitně přednesení veta odmítl.²⁸¹ Pražský arcibiskup Skrbenský byl jmenován kardinálem jen několik měsíců před konkláve a se svými 49 lety byl jeho nejmladším účastníkem. Pro roli císařského reprezentanta se nehodil a zřejmě i on se zdráhal tento úkol převzít.²⁸² Ostříhomský Vaszary a salcburský Kutschthaler by mohli připadat v úvahu, vídeňský dvůr ale příliš nedůvěřoval jejich schopnostem.²⁸³ Volba proto již v roce 1902 spadla na krakovského arcibiskupa Jana Puzynu, mezi nímž a císařem panovaly dobré vztahy a vzájemná úcta. Skrbenskému připadla role náhradníka.²⁸⁴ Polský šlechtic Puzyna se tak posunul na post jednoho z klíčových mužů rakouské delegace i konkláve jako celku.²⁸⁵ O jeho roli bude ještě řeč, stejně jako o jeho vztahu k *ius exclusivae*, který si zaslouží samostatný výklad.

Vedle stanovení těchto „běžných“ úkonů se v letech před konkláve zaměřila rakouská diplomacie na otázku společného postupu s dalšími zeměmi. V průběhu 90. let se několikrát vynořila možnost nalezení jednotné politiky, nikdy se ale nedocílilo takové ochoty a vůle, aby se dosáhlo uspokojivého cíle. To bylo také důvodem, proč neexistovala viditelná koncepce postupu a jednotlivé země nahlížely na problém veta odlišně. Nejblíže se posunula jednání mezi německou a rakouskou stranou, z některých svědectví ovšem vyplývá, že minimálně mezi lety

---

skonu převzal jeho roli právě Schlauch, náhradníkem se stal kardinál Missis z Görze. Srov. Miko I. (1953): 291.

²⁸¹ Pastor (1950): 426.

²⁸² Tamtéž, popř. Claar (1929): 482.

²⁸³ Frei (1977): 39-40.

²⁸⁴ Engel-Janosi II. (1960): 27.

²⁸⁵ Srov. Obertyński (1971): 187.

1898-1902 o tomto tématu nepadla na nejvyšší úrovni ani zmínka.²⁸⁶ Mezi německými politiky panovalo před konkláve přesvědčení, že ačkoliv Rakušané stále s vetem operují, k jeho užití téměř s jistotou nedojde. Stejného názoru byli přítom i Francouzi, což potvrzovalo vídeňské vyslanectví ještě v červenci 1903.²⁸⁷ Francouzskou diplomacií v tom utvrzovalo vědomí, že ona sama o vlastním vetu vůbec neuvažovala,²⁸⁸ což lze odpovědně tvrdit i o španělské straně.²⁸⁹ Konečný rakouský postup proto vyvolal mimořádnou pozornost a zaujal o to více, než se původně v kuloárech připouštělo.

5. 3. 2 Průběh konkláve a volba Pia X.

Volba 257. papeže v dějinách katolické církve započala 31. července 1903 za přítomnosti 62 shromážděných kardinálů. Do plného počtu nositelů purpuru chyběla pouze dva preláti - palermský arcibiskup Michelangelo Celesia, který byl již příliš starý, a Francis Patrik Moran, arcibiskup ze Sydney, pro nějž bylo nemožné se včas do konkláve dostavit. Z celkového počtu tvořili italští členové kolegia téměř dvě třetiny (38 kardinálů), sedm bylo Francouzů, pět Španělů a zástupců habsburských zemí, tři reprezentanty mělo Německo a po jednom Portugalsko, Irsko, Belgie a Spojené státy Americké. Prestižní pozici děkana kardinálského kolegia držel Liugi Oreglia di Santo Stefano (1828-1913), kterému náležel i návrh na sekretáře konkláve.²⁹⁰ Stal se jím teprve 38letý Raffael Merry del Val, muž, který měl zanedlouho vstoupit do nejvyšších pater církevní

²⁸⁶ V srpnu 1898 víme o telegramu Viléma II., v němž vyzýval německý Zahraniční úřad, aby ihned zahájil jednání s Itálií, Rakouskem-Uherskem, popř. i se Španělskem a Portugalskem o společném postupu vůči konkláve (Weber (1977): 228. Kancléř B. v. Bülow ale v roce 1902 ohledně veta potvrdil, že od té doby mezi Vídní a Berlínem na toto konkrétní téma řeč nepadla a z jeho pohledu nemá význam nyní celou otázku oživit (Tamtéž: 226, pozn. 63)

²⁸⁷ Srov. Frei (1977): 46.

²⁸⁸ Přesvědčivé důkazy o tom předložil ve své práci Frei (1977): 46-47. O pokynech tohoto rázu mlčí rovněž klíčový pramen z pera kardinála Mathieua (1904).

²⁸⁹ O pokusech využít své právo veta nevíme nic podstatnějšího z doby před konkláve, ani těsně před ním. Samotnému užití bránil i fakt, že těsně před zahájením volby padla španělská vláda a úvahy o instrukcích tohoto směru jsou nepravděpodobné. Kardinál Kopp tvrdil, že španělští kardinálové měli pokyn hlasovat společně s rakouskými, pád vlády ale vše znejistil a tito se drželi spíše svých francouzských kolegů. Bülow (1930): 620.

²⁹⁰ K roli děkana kolegia a jeho pravomocím více Lector (1894): 185-190, 227-257.

politiky.²⁹¹ Úřad camerlenga zastával Francesco Della Volpe.²⁹² Nejmladším kardinálem byl pražský arcibiskup Lev Skrbenský se 40 lety, doyenem - když nepočítáme nepřítomného Celesiu - potom pařížský arcibiskup François-Marie-Benjamin Richard de la Vergne (1818-1908) s 84 lety. Značná část kardinálů ještě nepřekročila sedmdesátku (42 prelátů) a v kolegiu bylo i poměrně dost relativně mladých mužů (12 členů ještě nemělo 60 let). Místem konání byla Sixtinská kaple, kterou strážil podle tradice člen rodu Chigi.²⁹³

První den konkláve nebyl ještě vyhrazen volbě, ale dával prostor pro všechny nutné procedury související s volebním procesem. V pět hodin odpoledne se kardinálové shromáždili v kapli sv. Pavla a společnou modlitbou si vyprošovali požehnání Ducha svatého. Následně již v kapli Sixtinské vykonali předepsanou přísahu, která je zavazovala přistupovat k volbě jen s ohledem na církevní zájmy a své svědomí. Vážnost situace jim současně připomněla konstituce Lva XIII. *Praedecessores nostri*,²⁹⁴ nouzový volební zákon Lva XIII. Samotná volba započala až 1. srpna opět v Sixtinské kapli, první skrutinium proběhlo od 9:30. Výsledky tohoto prvního hlasování byly očekávány s velkou pozorností, neboť mohly již prozradit reálnost očekávání jednotlivých stran a předurčit hlavní favority volby. Podle očekávání měl nejvíce hlasů kardinál Rampolla (24), za ním byli Gotti (17), Sarto (5), Serafino Vannutelli (4), Oreglia (2), di Pietro (2), Capecelatro (2), Agliardi (1), Ferrata (1), Richelmy (1), Portanova (1), Cassetta (1) a Segna (1).²⁹⁵ Po sečtení hlasů došlo k prvnímu, pro další výsledek bezpochyby klíčovému, okamžiku - kardinál Felice Cavagnis (1841-1906) obrátil pozornost shromáždění na dodatečné přistoupení hlasů, tj. na accessum. Děkan kolegia

²⁹¹ Biskup Merry del Val (1865-1930), bývalý Apoštolský delegát v Kanadě, byl v době zasedání konkláve prezidentem Pontifikální církevní akademie (Academia dei Nobili Ecclesiastici), kde se vzdělávala elita katolické církve. Nebyl vnímán jako Rampollův stoupenec, byť byl typickým diplomatem a ryze kuriálním byrokratem. Důvodem bylo nejen odlišné osobní nastavení, ale i jeho předchozí práce pro Liugiho Galimbertiho (osobní sekretář 1888-1889) a činnost na vídeňské nunciatuře (1893).

²⁹² K pozici a úkolům camerlenga více Lector (1894): 261-288.

²⁹³ K funkcím v rámci konkláve srov. zprávu Mathieu (1904): 265-268. Obecně k formálním záležitostem konkláve Lector (1894): 337-410. Přehledné informace stran účastníků, jejich profesní kariéry, věku a místa působení viz <http://www.catholic-hierarchy.org/event/c1903.html>, popř. <http://www.fiu.edu/~mirandas/conclave-xx.htm>.

²⁹⁴ Konstituce vnikla již v roce 1882, ale zůstávala neuveřejněna.

²⁹⁵ Výsledek skrutinia u Mathieu (1904): 274-275; Bülow (1930): 621.

Oreglia však tuto možnost odmítl s tím, že ani v předchozím konkláve tomu tak nebylo. Ačkoliv toto tvrzení neodpovídalo realitě, shromážděné plénum argument v podstatě přijalo a k žádným protestům či diskuzím, pokud je nám známo, nedošlo.²⁹⁶ V plnosti se tak již podruhé, poté co prošel jeho návrh na sekretáře Merry del Vala, projevila Oreglioova autorita, kterou si držel mj. tím, že byl jediným žijícím kardinálem, který se účastnil i předchozího konkláve v roce 1878.

Již tyto události nás zřetelně odkazují do „zákulisí“ volby, které je třeba si zde nastínit, pokud chceme alespoň v základních konturách pochopit jednání jednotlivých kardinálů i celých skupin. Předně se prokázalo to, co mnozí před začátkem volby předpokládali - kardinál Oreglia stál v opozici ke státnímu sekretáři Rampollovi a využitím dílčích procesních úkonů mu stavěl do cesty překážky k případnému zvolení. Dále se jasně projevilo, které skupiny kardinálů mají své favority volby, a potvrdila se poměrně značná disciplína národních kardinálů. Za Rampollou stál jednotný blok francouzských a španělských prelátů, které posílili sekretářovi příznivci především z kurie. Prefekt Kongregace pro šíření víry Girolamo Maria Gotti (1834-1916), vnímaný jako umírněný a kompromisní muž, získal vedle italských hlasů i některé rakouské (viz níže). Hlasy Giuseppe Sarta poprvé prokázaly existenci zatím malé, ale ucelené skupiny severoitalských prelátů. Poněkud překvapivý byl propad Serafina Vannutelliho, který byl před volbou vnímán jako hlavní kandidát Trojspolku.

Z jednotlivých zpráv víme poměrně dobře, kdo a proč hlasoval pro kterého kandidáta. Francouzští kardinálové Mathieu, Richard, Labouré, Langénieux, Lécot, Couillé a Perraud si svoje postoje vyjasnili již před odjezdem na konkláve a byli rovněž v úzkém styku s francouzskou vládou i vatikánským vyslancem.²⁹⁷ Ohledně jejich favorita Rampolly nebylo příliš pochybností, otázkou ale zůstává, jaké další alternativy měli připraveny. Lze se domnívat, že francouzská vláda jim předestřela

²⁹⁶ Oreglia musel o tomto akcesu vědět, můžeme se tedy domnívat, že jeho jednání bylo záměrné. Na problém s vyloučením připojení hlasů upozornil Mathieu (1904): 276, v rámci konkláve se ale neozval.

²⁹⁷ Kontakty potvrzuje jednak Mathieu (1904): 261-264, jako kandidáta francouzské vlády označoval Rampollu i Kopp (Bülow (1930): 620-621.

svůj negativní pohled k některým prelátům (Capecelatro, Mazzela, Oreglia), ale svůj další případný postup si ponechali otevřený až dle vývoje situace.²⁹⁸ U španělských kardinálů Herváse, Casañase y Piges, Herrery Espinosy de los Monteros, Vivese a Martína de Herrery y de la Iglesia se téměř s jistotou předpokládá obdobný postup. Ačkoliv dříve vládní instrukce zřejmě směřovaly k starší myšlence kooperace trojspolkových kardinálů se španělskými a portugalskými, z důvodu předchozí změny vládního kabinetu nedošlo k jejich naplnění. Vycházíme ze svědectví z blízkosti kardinála Vivese, že i oni upřednostnili bývalého madridského nuncia.²⁹⁹

Mnohem komplikovanější vývoj byl na straně rakouských a německých prelátů, kde se střetávalo více zájmů. Predestinovanými vůdci byli jednak Kopp, jednak Puzyna, což ovšem již předznamenávalo jistý problém. Nebylo tajemstvím, že oba mají odlišné vidění světa a především jejich odlišné představy stran národnostní politiky či výkonu biskupského úřadu z nich činily konkurenty.³⁰⁰ Hledání společného kandidáta pěti habsburských a tří německých kardinálů bylo proto velmi složité. Vedle osobních rozepří nebylo možné pominout, že v případě rakouských kardinálů se mnohem více angažovala vídeňská vláda, která preláty kontaktovala ještě před úmrtím Lva XIII.³⁰¹ Císař František Josef i jeho ministr zahraničí hrabě Agenor Gołuchowski se shodovali na tom, že nový papež musí být umírněný a moudrý muž, spíše nepolitický a nestranný. Vhodným kandidátem se jevil Serafino Vannutelli, jasné odmítnutí naopak měl Mariano Rampolla, popř.

²⁹⁸ Domnívám se, že přes veškeré favorizování Rampolly si francouzští kardinálové uvědomovali, že jeho zvolení může být velmi komplikované. Jistě zvažovali i jiné varianty, a některé náznaky dávají tušit, že jejich pohled padl i na Sarta. Svědčil by o tom rozhovor, který zaznamenal kardinál Mathieu. V konkláve se měl Sarto setkat s francouzským kardinálem Lécotem z Bordeaux. Francouz, který Sarta neznal, se francouzsky zeptal, ze které je diecéze. Sarto mu však pouze sdělil, že francouzsky neumí. Lécot tedy svoji otázku zopakoval v latině a potom se s údivem dozvěděl, že mluví se Sartem. Dodal: „*Když ale, Vaše Eminence, nemluvíte francouzsky, nemáte žádnou vyhlídku, že budete zvolen papežem, protože ten umět francouzsky musí.*“ Viz Mathieu (1904): 267, kde je doslovný přepis rozhovoru. Srov. také Dal Gal (1952): 287-288. Tato příhoda by mohla naznačovat, že francouzští členové kolegia o Sartovi jako o možném kandidátovi již uvažovali.

²⁹⁹ Srov. Miko (1953): 289. O postojích španělských kardinálů více Bülow (1930): 620.

³⁰⁰ Srov. relace vyslance Szécsena, viz Engel-Janosi II. (1960): 31-32; Frei (1977): 41..

³⁰¹ Srov. Frei (1977): 39-40.

jakýkoliv kardinál francouzského původu.³⁰² Němečtí kardinálové naopak jasné vymezení neměli. Andreas Steinhuber zůstal poněkud stranou a kolínský Antonín Fischer odjel do Říma bez předchozího oznámení. Těsně před volbou se rovněž německá vláda stáhla do pozadí a ponechala na svědomí svých kardinálů, aby sami zvážili, kdo nejméně bude škodit německým zájmům.³⁰³

Společné porady německých a rakouských kardinálů byly evidentně velmi bouřlivé a výsledek neuspokojil všechny. Vídní i rakouským vyslancem proponovaný Serafino Vannutelli narazil na zřetelný odpor, který nahlas vyslovil kardinál Fischer.³⁰⁴ Podpořil ho i jinak vůči Fischerovi opoziční kardinál Kopp (příčinou měly být blíže nespecifikované spory Koppa se Serafinovým bratrem Vicenzem).³⁰⁵ Když se k Fischerovi připojil i Gruscha se Kutschthalerem, byla Vannutelliho kandidatura v podstatě ztracena, neboť zbývající Vaszary i Skrbenský nebyli ochotni vytvářet nějakou opozici.³⁰⁶ Puzyna se sice klonil k Vannutellimu, ale nijak dogmaticky - jeho prioritou byl nepolitický papež, který bude preferovat důraz na obnovu církevního života. Zřejmě na návrh Fischera proto volba padla Gottiho. Jednalo se bezpochyby o kompromis, neboť tento muž sice ničím nenadchnul, ale byl umírněný a přijatelný. Proti zůstal pouze Kopp, který kolegům vyčítal, že postupují nekoncepčně a náhodně a že mění názory téměř denně podle podřadných zdrojů. Jeho kandidátem byl Capecelatro a s tím šel i do konkláve.³⁰⁷

---

³⁰² „... das würdigste Oberhaupt in der Person eines untadelhaften, vernünftigen, mässigen und den Schwierigkeiten und Gefahren der gegenwärtigen Zeit gewachsenen Mannes...“ Engel-Janosi II. (1960): 8, popř. tamtéž, s. 31.

³⁰³ Německá neutralita se zdá být potvrzena z více zdrojů. Dostatek materiálů pro toto konstatování snesl Weber (1977): 233-237, 256-260. Stejně tvrzení vehementně zastával i kancléř Bülow, který odmítl jakékoliv své angažování proti Rampollovi: „Über die Wahl seines (rozuměj Lva XIII. - D. S.) Nachfolgers sind mancherlei Legenden vorbereitet worden. Es ist absolut falsch, dass ich auf das österreichischen Veto gegen Rampolla hingewirkt hätte. Ich hatte vielmehr dem Kardinal Kopp bei unserer letzten Begegnung vor der neuen Papstwahl ausdrücklich gesagt, dass wir uns möglichs neutral zu halten hätten. Ich persönlich hätte sehr gute Beziehung zu Rampolla und glaube, dass wir mit ihm auskommen würden.“ Viz Bülow (1930): 619.

³⁰⁴ Bülow (1930): 620.

³⁰⁵ Engel-Janosi II. (1960): 32-33.

³⁰⁶ Bülow (1930): 620.

³⁰⁷ Srov. zprávu rakouského vyslance Szécsena na zákaldě rozhovoru s Koppem. In: Engel-Janosi II. (1960): 32-33.

Výsledky prvního skrutinia všechny tyto zákulisní dohody naplnily a byly příčinou výše uvedeného překvapení na vrub Serafina Vannutelliho. Druhé hlasování odpoledne též den pouze potvrdilo rozložení sil, když Rampolla navýšil počet hlasů na 29 a Gotti si se 16 udržel do značné míry svůj předchozí výsledek. Zajímavé však bylo, že dalších pět hlasů navíc dostal i benátský Sarto,³⁰⁸ což naznačovalo posílení skupiny italských prelátů, kteří favorizovali jako papeže někoho, kdo bude stát stranou politických bojů a poskytne vyhlídky na smír s italským státem. Delikátní byla pozice kardinála Puzyny, nositele „tajemství“ rakouského císaře. Byl odhodlán zamezit nástupu Rampolly, současně ale neměl žádné zkušenosti se zákulisním jednáním a chtěl se svého břemene „zbavit“ co nejdříve. Při rozhovoru s vyslancem Szécsenem dokonce přišel s myšlenkou, že by oznámil veto vůči Rampollovi děkanovi Oregliovi ještě před započítáním konkláve. Šokovaný vyslanec, mající na zřeteli tradiční zásadu, že vynesení veta lze použít jen v krajním případě, mu to sice rozmluvil, ale o to více se snažil prosadit rakouské stanovisko jinými cestami. Zaslal proto děkanovi kardinálského kolegia zvláštní dopis, v němž mu nepřímou oznámil, že Puzyna má zvláštní pověření císaře a nebude váhat ho použít. Doufal přitom, že tím napomůže tomu, aby si Rampolla uvědomil vážnost situace a svoji kandidaturu reviduje.³⁰⁹

Po druhém skrutiniu, kdy obdržel Rampolla 29 hlasů, se nezkušený Puzyna obával, zda přímo nehrozí jeho zvolení v případném dalším kole. Navečer 1. srpna navíc přišel za kardinálem Koppem Antonio Agliardi, bývalý vídeňský nuncius, který byl na rakouské straně vnímán mimořádně negativně, a učinil Koppovi návrh, který posléze přispěl k posunu v hlasování. Podle jeho představ se mělo dalšímu vysilujícímu boji zabránit odmítnutím obou kandidátů, Rampolly i Gottiho, a přenést svoji přízeň na Sarta.³¹⁰ Kopp tento návrh přednesl svým německojazyčným kolegům a s výjimkou Vaszaryho získal jejich souhlas. Tento

³⁰⁸ Výsledky jak u Mathieua (1904): 276-277, tak u Koppa - Bülow (1930): 621.

³⁰⁹ K tomuto více Engel-Janosi II. (1960): 34; Obertyňski (1971): 189. K písemnému varování děkana Oreglii, že hrozí použití veta, přivedl vyslanec Szécsena kardinál Kopp: Bülow (1930): 621.

³¹⁰ Biskup Komar, citující Puzynu, dosvědčuje, že rakouští kardinálové byli varováni před možnými obtížemi při zvolení Gottiho, jelikož se jednalo o řeholníka kontemplativního řádu. Obertyňski (1971): 189-190.

obrat kalkuloval s přijatelností Sarta pro většinu kolegia, ale ani přisun šesti nových hlasů nemusel nic znamenat. Kardinál Puzyna, který neznal osobně žádného italského kardinála a neměl větší představy o vazbách či antipatiích uvnitř kurie, chtěl za každou cenu zabránit možnosti obdobného posílení ve prospěch Rampolly.³¹¹ V cizím prostředí se proto rozhodl, věrný své povaze, postupovat přímo. V neděli, 2. srpna 1903, ještě před zahájením zasedání, navštívil děkana Oregliu a sdělil mu, ústně i písemně, že má v rukou veto pro kardinála Rampollu. Žádal ho, aby to sdělil státnímu sekretáři a přiměl ho k dobrovolné rezignaci. Ten ale odmítl vzít veto na vědomí, natož aby ho někomu sděloval. Když neuspěl u děkana, musel jít přímo za Rampollou a sdělil mu totéž - musí rezignovat, nebo použije veto. Státní sekretář přijal sdělení s kamennou tváří a opustil ho.³¹²

Kardinál Puzyna, jinak sebevědomý, pevný a autoritativní člověk, zvyklý řešit věci přímo a bez jakýchkoliv diplomatických či zdvořilostních okolků,³¹³ evidentně narazil na limity své suverenity. Chladné odmítnutí obou mužů ho natolik znejistilo, že nevěděl, jak se v této situaci zachovat. Byl přesvědčen o tom, že podle instrukcí, tolik mu kladených na srdce, nebude muset veto otevřeně vynést a postačí intenzivní tlak na Rampollu. V tomto případě se ale zmýlil. Možná příliš uspěchané rozhodnutí vynést karty již po druhém skrutiniu, byť s největší pravděpodobností s vědomím zkušenějšího Koppa, zahrnovalo Puzynu do „slepé uličky“.³¹⁴ V kritické situaci se obrátil na Koppa s žádostí o radu, jak dále postupovat. Ten mu naznačil, že pro zvolení Sarta se musí učinit vše, a to ihned.³¹⁵ Když se zahájilo třetí skrutinium a kardinálové se připravovali vyplnit své

³¹¹ Puzyna později tvrdil, že veto vynesl až ve chvíli, kdy vzrostla zákulíní agitace ve prospěch Rampollova zvolení: „*Ich kann nicht länger den zunehmenden Aktion, besonders einiger französischen Kardinäle, ruhig zusehen.*“ Obertyński (1971): 189.

³¹² „... *Beide hörten mich ruhig an und verweigerten mir das Recht, das Veto einzubringen, als ich Ihnen diese Absicht zu Beginn des Konklaves mitteilte.*“ Obertyński (1971): 189.

³¹³ K Puzynově charakteru srov. Obertyński (1971): 178-181. Kardinál tvrdil, že chtěl hned od začátku „*spielen mit offenen Karten.*“

³¹⁴ Zoufalost Puzyny dokresluje příběh, který se velký papežský historik a pozdější rakouský vyslanec u Apoštolského stolce Ludwig Pastor dozvěděl od sekretáře konkláve Merry del Vala a zapsal si ho do deníku. Když totiž krakovský biskup neuspěl u děkana Oregliu, chtěl přimět právě mladého sekretáře del Vala, aby veto oznámil shromáždění. Když odmítnul, pokusil se mu papír s textem veta přímo vtláčit do rukou. Merry del Val ale nechal listinu spadnout na zem, takže ji musel ponížený Puzyna opět vzít zpátky. Pastor (1950): 696.

³¹⁵ Puzyna se zeptal Koppa: „*Was sollen wir tun?*“ Kopp mu odpověděl: „*Sarto; Sie sofort vorgehen.*“ Zdrojem je dopis Koppa kancléři Bülowovi. In: Bülow (1930): 621.

hlasovací lístky, Puzyna se skutečně odhodlal dotáhnout svoji misi až do konce. Požádal o slovo, a když mu byl poskytnut prostor, přečetl latinský text oficiálního veta rakouského císaře.³¹⁶ Situace, která měla vyvolat skutečnou bouři, však zpočátku získala značně komický nádech. Krakovský arcibiskup nikdy nevynikal silným hlasem a tíže okamžiku ho zřejmě natolik vystresovala, že jeho projevu jen málokdo zcela rozuměl.³¹⁷ Byl proto požádán, aby svá slova zopakoval (sic!) ještě jednou, a to na místě s lepší akustikou a přehledem. Ale ani poté se někteří kardinálové neorientovali. Proto se nakonec uvolil mladý kardinál Cavagnis a přečetl text zřetelně.³¹⁸

Když kardinál Kopp informoval německého kancléře Bülowa o celé události, komentoval to lakonicky slovy, že Rampolla sice protestoval, ale nikdo ho nepodpořil.³¹⁹ Takový popis situace se ale zásadně rozchází se všemi dalšími popisy a spíše naznačuje, že se Kopp snažil zakrýt skutečný stav věcí. Opak byl zřejmě pravdou. Ihned po třetím přečtení veta začalo kardinálské kolegium hlučet. Všechny zraky se ale především upřeli na Rampollu a očekávala se jeho reakce. O ní jsme opět dobře informováni díky baltimorskému kardinálovi Jamesovi Gibbonsovi (1834-1921), který seděl hned vedle státního sekretáře. Máme-li věřit jeho relaci, potom ani Rampolla zpočátku nerozuměl tomu, co Puzyna říká.³²⁰ Klonil bych se přece jen k tomu, že Rampolla učinil spíše pózu - dobře věděl, s čím mu Puzyna jen několik chvil předtím hrozil.³²¹ Rakouský historik Engel-

³¹⁶ „*Honori mihi duco, ad hoc officium jussu altissimo vocatus, humillime rogare Vestram Eminentiam, prout Decanum Sacri Collegii Eminentissimorum Sacrae Romanae Ecclesiae Cardinalium et Camerarium S. R. E., ut ad notitiam suam percipiat idque notificare et declarare modo officioso velit, nomine et auctoritate Suae Majestatis Apostolicae Francisci Josephi, Imperatoris Austriae et Regis Hungariae, jure et privilegio antiquo ut volentis, veto exclusionis contra Eminentissimum Dominum meum cardinalem Marianum Rampolla del Tinaro. Romae, 2 Augusti 1903. + J. Card. Puzyna.*“ Text písemného prohlášení viz Mathieu (1904): 280.

³¹⁷ Obertyński (1971): 178.

³¹⁸ Popis celé události u Engel-Janosi II. (1960): 38.

³¹⁹ „... *es erhob sich niemand, um gegen die österreichische Exklusion Einspruch zu erheben als Rampolla selbst.*“ Viz Bülow (1930): 621.

³²⁰ „*Che dice?*“ měl se zeptat Rampolla Gibbonse po prvním přečtení. Gibbons, buď proto, že sám také všemu nerozuměl, nebo že mu bylo trapné tuto záležitost sekretáři sdělit, odvětil, že neví, ale zaslechl jeho jméno. Engel-Janosi (1951): 1139.

³²¹ Je možné, že Rampolla zpočátku skutečně nebyl jistý Puzynovým vystoupením, neboť jím pronášený text se odlišoval od „standardní“ formulace vnesení *ius exclusivae*, kde se daný kardinál napřed omlouval za to, co musí učinit: „*Doleo*,...“ Upozornění na tuto skutečnost viz Mathieu (1904): 280. Samotné vyslovení veta se ale Rampolly velmi dotknulo. Gibbons popsal, že Rampolla, jehož aristokratický obličej

Janosi byl přesvědčen, že se Rampolla dobře připravil a mohl proto odpovědět na vyslovené veto s celou vážností a autoritativností.³²² Pronesené věty zněly impozantně: veto je těžkou ranou pro svobodu církve a uráží čest kardinálského kolegia - proto vznáší protest. Co se ale týče jeho osoby - nemohlo se mu přihodit nic čestnějšího a příjemnějšího.³²³ Vystoupil rovněž děkan kolegia Oreglia a rovněž veto tvrdě odmítnul.³²⁴ Tyto dvě reakce spustily laviny nespokojenosti - i ti, kteří Rampollu nefavorizovali, vnímali státní zásah do volby jako hrubou urážku.³²⁵ Naplnilo se to, čeho se rakouští diplomaté tak obávali.

Když se atmosféra trochu uklidnila, přistoupilo se k volbě. Ta ukázala, že Puzynovy obavy byly zbytečné a potvrzovala především jeho neobratnost. Rampolla měl stále „svých“ 29 hlasů, další mu ale nepřibyly. Přednesené veto se do hlasování nepřeneslo. Spíše se zdá, že Rampolla měl za sebou sice konstantní podporu, jeho potencionál růst však nebyl velký. Naopak Sartova podpora se rozrostla na 21 hlasů. Gotti klesl na 9, což odráželo přesun hlasů německých kardinálů k Sartovi. V benátském kardinálovi se nyní ukázal největší Rampollův soupeř, neboť skýtal možnost sjednocení i pro ty, kteří měli výhrady jak k Rampollovi, tak ke Gottimu. Hovořit ale o jasném trendu zatím nebylo možné. Teprve odpoledne, při čtvrtém skrutiniu se totiž projevila reakce na Puzynovo vystoupení. Rampolla totiž dostal o hlas navíc a měl jich nyní již 30. Sarto se posílil o tři hlasy na 24, o něž přišel opět Gotti (3), jehož podpora nyní s jistotou odezněla.

---

byl jinak bíle mramorový, celý potemněl, jak se mu vehnala do tváří krev. Srov. Engel-Janosi (1951): 1139. Těžko ovšem očekávat v této vypjaté situaci něco jiného o muže, o němž mnohé relace hovořily jako o vášnivě sicilské povaze.

³²² Srov. Engel-Janosi II. (1960): 39.

³²³ „*Je regrette qu'une grave atteinte soit portée en matière d'élection pontificale à la liberté de l'Église et à la dignité du Sacré-Collège par un puissance laïque, et je proteste donc énergiquement. Quant à mon humble personne, je déclare que rien de plus honorable et rien de plus agréable ne pourrait m'arriver. (Nihil honorabilius, nihil jucundius mihi contingere poterat).*“ Francouzský překlad latinsky proneseného projevu viz Mathieu (1904): 281.

³²⁴ Tento fakt ocenili zejména francouzští kardinálové, kteří si byli vědomi jisté děkanovy odtažitosti vůči státnímu sekretáři. Po zasedání proto Oregliu vyhledali a osobně mu poděkovali za pevnost postoje. Srov. Mathieu (1904): 281.

³²⁵ Z pléna směrem k Puzynovi měly zaznít i odsuzující výkřiky „*Pudeat te!*“ (Styd' se), což na této úrovni skutečně dokazuje míru pobouření a odporu. Srov. Schmidlin III. (1936): 17.

Již 3. srpna se ukázalo, že karty se obracejí. Podpora Rampolly ve čtvrtém skrutiniu byla spíše výrazem odporu vůči císařskému zásahu. Hlasy se pomalu začaly přesouvat na Sartovu stranu (27), čímž se potvrdilo, že je nyní hlavním favoritem. Zůstávaly nyní dva hlavní problémy: Francouzi si byli vědomi toho, že Rampollův potencionál je vyčerpán a byli ochotni podpořit Sarta. Nechtěli ale státního sekretáře zradit, uvítali by spíše, pokud by dobrovolně rezignoval. To ovšem bylo z jeho strany téměř vyloučené. Jeho hrdost sicilského šlechtice i vysokého církevního knížete nesnesla pocit, že by se jeho stažení kandidatury mohlo vnímat jako podřízení se rakouskému vetu.³²⁶ Druhým problémem byl sám Sarto, který při vědomí, že je nyní nejpravděpodobnějším kandidátem, naopak odmítl případné zvolení přijmout.³²⁷ Došlo tak k poněkud paradoxní situaci. Až po velkém tlaku se Sarto podřídil a ještě před odpoledním zasedáním 3. srpna své odmítnutí stáhl.³²⁸ Tím se v podstatě vše dovršilo. Ráno 4. srpna sdělil francouzský kardinál Benoit-Marie Langénieux Sartovi, že i on a jeho šest kolegů mu odevzdají své hlasy.

Dne 4. srpna 1903 byl při 7. skrutiniu zvolen kardinál Giuseppe Sarto papežem, vyslovilo se pro něj 50 kardinálů. Za Rampollou zůstalo 10 nejvěrnějších, zbývající dva hlasy připadly Gottimu. Značně otřesený a rozechvělý Sarto posléze volbu přijal jako Boží vůli, byť až na druhý „pokus“, neboť poprvé neřekl správnou přijímací formuli. Vzápětí si vybral i nové pontifikální jméno - Pius X.³²⁹ Po období Lva XIII. tím dal všem najevo, že jeho způsob výkonu pontifikátu bude odlišný. Skončila tak i éra státního sekretáře Mariana Rampolly del Tinardo, jehož pohled na svět i na církev se se Sartovým neshodoval.

---

³²⁶ Mathieu (1904): 283.

³²⁷ Bülow (1930): 622.

³²⁸ Svědectví o nátlaku na kardinála Sarta a jeho zoufalou snahu nominaci odmítnout podává např. Dal Gal (1952): 292-295. K jasné odpovědi vyzval jménem Oregliy Sarta i sekretář del Val, který ho zastihl modlíciho v kapli. Osobní rozhovor oba muže, kteří se předtím nikdy neviděli, velmi sblížil a Sarto, který měl minimální kontakty v rámci státního sekretariátu, již tohoto mladého biskupa nikdy ze své blízkosti nepustil. Merry del Val se stal navzdory svému věku a minimálním zkušenostem Rampollovým nástupcem na státním sekretariátu a realizoval vatikánskou zahraniční politiku v obtížném období první dekády 20. století. K postavě Merry del Vala srov. Oswald (1962): 73-92.

³²⁹ Srov. Dal Gal (1952): 296-298.

6 Důsledky užití *ius exclusivae* a další vývoj

Volba Pia X. vyvolala velkou pozornost, i když veřejnost nebyla zpočátku informována o jejím průběhu.³³⁰ Nový papež započal odlišnou etapu směřování katolické církve, byť v mnohém navázal na dědictví svých předchůdců Pia IX. a Lva XIII. Rakouská diplomacie byla s volbou spokojena, ačkoliv se neprosadil její kandidát. S ohledem na hrozící nebezpečí Rampollova zvolení se apolitický, na církevní záležitosti soustředěný a názorově konzervativní Sarto jevil být pro rakouské zájmy ideální.³³¹ Pius X. ukázal habsburské monarchii svoji příznivou tvář již v zápětí - dvakrát udělil osobní audienci kardinálovi Puzynovi a přísliby k nápravě vztahů vyzněly i v průběhu vstupní audience vyslance Szécsena.³³² Pro naše téma *ius exclusivae* není ovšem další vývoj v církevně politické oblasti tak zásadní, jako důsledky, které užití veta znamenalo pro další vývoj.

6.1 Právní úpravy

Ačkoliv sehrálo *ius exclusivae* při Piově nástupu roli, sám papež se nijak neodlišoval od většiny členů kardinálského kolegia. I pro něj byly jakékoliv státní zásahy do vnitřních záležitostí katolické církve nemyslitelné a ve své přímočarosti a určité jednoduchosti se rychle rozhodl, že nedopustí další nadužití tohoto institutu. Nelze přesto říct, že právní opatření, která byla zavedena za pontifikátu tohoto papeže, jsou pouze dílem jeho cílevědomosti. Zůstává skutečností, že v mnohém pouze navázal na již započaté procesy, které inicioval jeho předchůdce Lev XIII. a bývalý státní sekretář Rampolla.

³³⁰ K reakcím veřejnosti Frei (1977): 75-88. Navzdory všem zprávám zůstávala značná nejistota ohledně průběhu konkláve. I odborník formátu Alexandra Eislera ještě v roce 1907 o užití veta trochu pochyboval: „Die Ereignisse dieses Konklaves, die angeblich oder tatsächlich erteilte Exklusive Österreich gegen den gewesenen Kardinal-Staatssekretär Rampolla sind noch zu frisch im Gedächtnisse...“ Eisler (1907): 246.

³³¹ Svoji spokojenost vyjádřil ihned po volbě i Puzyna, když do Vídně oznamoval, že byl zvolen svatý papež (Cardinal Sarto, patriarche de Venice, homme saint, choix exquis sous chaque rapport vient d'être élu Pape sous le nom Pie X). Viz Miko (1953): 294.

³³² Engel-Janosi II. (1960): 54-55.

Počátkem snah Lva XIII. o lepší zajištění budoucího konkláve byla již zmiňovaná konstituce *Praedecessores nostros*, která byla dokončena v roce 1882. Problémem *ius exclusivae* se ale začal Vatikán vážně zajímat až o něco později, na konci 80. let. Historici se shodují na tom, že příčinou byla kniha předního odborníka na otázku monarchistického veta Ludwiga Wahrunda: *Das Ausschließungsrecht (Jus Exclusivae) der katholischen Staaten Österreich, Frankreich und Spanien bei den Papstwahlen* z roku 1888. Tento autor posléze svoje bádání dále rozšiřoval o další poznatky.³³³ Výsledky ale byly pro Vatikán problematické - Wahrund došel k závěru, že *ius exclusivae* je skutečným právním nástrojem, a ne pouhou zvyklostí či tradicí.³³⁴ Není jistě náhodou, že právě v této době pověřilo i rakouské ministerstvo zahraničí svého experta, sekčního šéfa hraběte Carla Kuefsteina, aby vypracoval rozbor stejné otázky pro potřeby rakouské diplomacie. I on došel k závěru, že se jedná o právo, byť jeho užití vyvolává stále větší odpor.³³⁵

Vatikán s takovým výkladem přirozeně nesouhlasil. Přesto ale práce v konsistoři na počátku 90. let k ničemu konkrétnějšímu ještě nevedly. K dalšímu započetí práce na tématu došlo až v červnu 1903, kdy papež Lev XIII. nařídil podrobit právo veta dalším výzkumům. Jako příčina opětovného otevření se považuje obava Vatikánu z užití *ius exclusivae* při další papežské volbě, i když zřejmě spíše v teoretické rovině. Papež a jeho státní sekretář reagovali na informace pařížské nunciatury, že rakouský vyslanec v Londýně Albert Mensdorff-Dietrichstein sondoval, jaký je mezi francouzskými kardinály názor na *ius exclusivae* a zda souhlasí s jeho užitím.³³⁶ S ohledem na následnou smrt papeže však vše šlo stranou a dokončení zůstalo na nové piánské administrativě. Není třeba dodávat, že angažmá v této oblasti získalo díky předchozímu vetu zcela jinou dimenzi i míru aktivity.

³³³ Wahrund (1890); Wahrund (1892).

³³⁴ Wahrund (1888): 219-252.

³³⁵ Srov. Frei (1977): 31-34;

³³⁶ Nakolik byla tato informace skutečně pravdivá, nelze určit. Friedrich Engel-Janosi (II. (1960): 24) si našel v práci jezuita M. Scaduta: *I Precedenti di una Riforma e le Leggi di Pio X sul Conclave* z *Civiltà Cattolica* 1944, č. V., s. 8 a dále.

Úkolu posoudit *ius exclusivae* a připravit příslušné dokumenty k jeho dalšímu zneužití se ujala zvláštní komise, v níž se velmi angažoval především Pietro Gasparri.³³⁷ Podklady pro stanovení konečného stanoviska římské kurie k této otázce připravil Eugenio Pacelli - další z řady mužů, kteří v následujících letech významně ovlivňovali směřování katolické církve.³³⁸ I když o činnosti komise příliš informací nemáme, můžeme předpokládat, že dobře vnímala pozornost, kterou rakouské veto, poté, co se začalo proslýchat o jeho použití, po celém světě vyvolalo. Denní tisk po dlouhé týdny rozebíral různé detaily a dohady, diskuze se přenesly i na parlamentní půdu. Pacelli i Gasparri museli v první řadě zaujmout stanovisko k rozšířenému názoru, že *ius exclusivae* je skutečný právní institut, který se zakládá na zvykovém právu. Pacelli s tímto pojetím nesouhlasil a jednoznačně historicko-právním rozborem došel k závěru, že jde pouze o církví tolerovaný nátlakový prostředek katolických monarchů, který se vyvinul z doby panovnického absolutismu.

Konečný rozchod s tímto tolerovaným zasahováním do papežských voleb umožnilo několik věcí. Na prvním místě jistě stálo odhodlání papežské kurie, posílené společným odporem a rozladěním všech skupin vatikánského dvora. Druhým faktorem byla obava, že v případě pasivity by mohlo při dalším konkláve k obdobnému vývoji. Centralizovaná církev však již nebyla ochotna a schopna „přivřít oči“ nad porušováním své autonomie. Třetím prvkem bylo pozvolné „vyhoření“ těch, kteří dosud s vetem disponovali. Evidentní to bylo v případě Francie, která nastoupila cestu k úplné odluce církve a státu a tím v podstatě o jakékoliv právo přišla. Španělsko se drželo při poslední volbě stranou a nehrálo významnější roli. Problém byl jen u Rakouska-Uherska, které se sice po Puzynově vystoupení snažilo držet zpátky a celé vzrušení rychle zažehnat, na své právo však rozhodně nechtělo rezignovat. Do hry proto musel vstoupit ještě čtvrtý bod - nejasná právní klasifikace *ius exclusivae*. Ani rakouská diplomacie si totiž nebyla jistá, jak veto prezentovat. Kardinál Puzyna při svém vystoupení hovořil o starém

³³⁷ Pietro Gasparri se stal později státním sekretářem, a to jak u Benedikta XV., tak i Pia XI.

³³⁸ Eugenio Pacelli se stal rovněž státním sekretářem a následně dosáhl i povýšení na papežský stolec. Jeho práce nesla název: *Il veto di esclusione nel conclave*. Srov. Scaduto (1944): 238-239.

právu a privilegiu,³³⁹ což potvrdil i ministr zahraničí Gołuchowski, který označil panovnické veto jako zvykové právo.³⁴⁰ Po tvrdém tlaku konzervativních a katolických poslanců se ale ospravedlňoval, že císař pouze projevil svůj názor a přání. Záleží jen na kardinálech, nakolik se budou touto „žádostí“ řídit.³⁴¹

Práce na příslušných legislativních výnosech byly ukončeny poměrně rychle, již koncem roku 1903. 20. ledna 1904 byla vydána konstituce *Commissum nobis*, která panovnické veto jednou pro vždy zakazovala. Základním argumentem bylo, že církve nikdy *ius exclusivae* neuznala. A jelikož dosavadní opatření Piových předchůdců se ukázala jako nedostatečná, bylo třeba vydat tuto konstituci. Zajímavé bylo konstatování, že skončil i prostor pro jakoukoliv toleranci: „změněné poměry ukazují, že takové vměšování světské moci v našem čase ztratilo tím spíše jakékoliv opodstatnění...“³⁴² Do budoucnosti se proto zapovídalo využívat jakýchkoliv prostředků, které by k vetu vedly, a samotné *ius exclusivae* využívat. Po této pasáži zohledňující poměry mezi církví a světskou mocí se konstituce obracela do „vlastních řad“. Ustanovení zakazovalo kardinálům pod hrozbou exkomunikace brát od světské moci pokyny k udělení veta, a to i v případě, že by se hovořilo o pouhém přání. Jakékoliv opatření takového druhu, byť by jen vzdáleně se *ius exclusivae* blížilo, nesmí od nynějška kardinály zajímat. Aby byly všechny detaily dostatečně jasné, navazovala na konstituci „prováděcí vyhláška“ státního sekretariátu.

Nová legislativa byla 29. ledna 1904 rozeslána všem kardinálům, 30. ledna potom všem nunciům. Jednotlivé státy informovány nebyly, lze ale předpokládat, že se o konstituci i její dikci dozvěděly vzápětí.³⁴³ Vatikán neponechal nic náhodě a význam konstituce posílil jejím vtělením do další konstituce, která se zabývala

³³⁹ „...*jure et privilegio antiquo*...“ Vit Mathieu (1904): 280.

³⁴⁰ Srov. návrh memoranda z 18. 9. 1903, viz Engel-Janosi II. (1960): 50-51.

³⁴¹ Engel-Janosi II. (1960): 51.

³⁴² „... *mutata temporum adiunctas huiusmodi civilis potestatis immixtio nostra aetate multo videatur magis omni rationis et aequitatis fundamento destituta* ...“ Viz příloha č. 3.

³⁴³ Rakouský vyslanec hrabě Szécsen poslal text konstituce do Vídně již 8. března 1904 (Frei (1977): 96). Oficiálně byla opatření vynesena na veřejnost až v roce 1909.

volbou papežů, *Vacante Sede Apostolica* z 25. prosince 1904.³⁴⁴ Současně bylo stanoveno, že znění konstituce bude předneseno při jmenování nových kardinálů, dále po smrti papeže v prvním generálním shromáždění kardinálů a posléze i při zahájení volebního konkláve. Kardinálové museli přísahat, že se budou ustanoveními řídit.³⁴⁵ Dlouhá historie *ius exclusivae* se těmito opatřeními formálně uzavřela.

6. 2 Hodnocení *ius exclusivae*

Když zpětně pohlédneme na pohnuté konkláve z roku 1903, vyvstanou před námi dvě základní otázky, které si zaslouží odpověď: 1. nakolik rakouské veto ovlivnilo nezvolení kardinála Rampolly novým papežem, resp. zda by byl Rampolla zvolen, kdyby veto zůstalo skryto; 2. co lze označit za skutečnou příčinu toho, že veto bylo realizováno. Zodpovědět první otázku je mimořádně obtížné. Kardinál Rampolla byl až do přednesení císařského vyloučení nejsilnějším kandidátem s poměrně slušným náskokem před ostatními pretendenty. Mezi shromážděnými kardinály byl stále vnímán jako nejschopnější státník a diplomat Vatikánu, což v období nejistoty a ohrožení hrálo svoji nepopíratelnou roli. Konkláve bylo přitom od počátku rozděleno na dvě hlavní skupiny, kde ta Rampollova se jevila být kompaktnější než frakce Gottiho. Sarto stál jako třetí v pozadí a své hlasy získal až jako jisté východisko z nouze.

Rakouské veto by za jistých okolností skutečně mohlo působit jako jeden z podstatných prvků. Lze sice souhlasit s kardinálem Mathieuem, že na počátku 20. století bylo *ius exclusivae* již anachronismem a naprostá většina kardinálů s ním nesouhlasila.³⁴⁶ Vedle rakouských kardinálů a vřavslavského Koppa, které bychom snad mohli označit za kardinály korunní, se s největší pravděpodobností jen málokdo cítil být vázán vyřknutou námitkou kardinála Puzyny. Přesto ale nelze

³⁴⁴ Viz Příloha č. 4.

³⁴⁵ „*Et Ego N. Cardinalis N. spondeo, voveo, ac iuro.*“ Viz tamtéž.

³⁴⁶ „*Nous constaterous seulement qu'il produisit sur les cardinaux d'abord et ensuite sur tous les juges compétens l'effet d'un anachronisme choquant...*“ Mathieu (1904): 281.

paušalizovat. Císařské Rakousko bylo privilegovanou katolickou zemí, které byla tradičně prisuzována ochrana Svatého stolce. Jeho pasivita v době italského obsazení zbytku Církevního státu a následný vznik Trojspolku sice vyvolaly roztrpčení a zklamání, císař František Josef si však stále udržoval svoji prestiž a v měnícím se světě působil jako záštita tradičního katolicismu. To vše mohlo získat jiný rozměr právě v okamžiku, kdy se Rampollova politika sbližování s republikánskou Francií začala bortit. Ignorovat v této situaci císařské veto se mohlo jevit nevhodným, ať už vědomě či nevědomě.

Na rakouské veto by bylo možná vhodnější pohlížet jako na katalyzátor dalších procesů. Kardinálové nestáli o dlouhou a vyčerpávající volbu, která by jitičila situaci. Rakouský zásah jen vyhrotil dosavadní rozdělení uvnitř kolegia. Pobouření v prvním okamžiku po vynesení exklusivity sice vyústilo v manifestační posílení Rampollovy skupiny, přesto ale nestačilo k tomu, aby dostatečné množství členů konkláve odhlédlo od svých výhrad ke státnímu sekretáři a dalo mu svůj hlas.³⁴⁷ Kardinál Sarto se přitom jevil jako Bohem seslané řešení. Muž stojící stranou vatikánských bojů i politického soupeření, všeobecně oblíbený a s pověstí svatého a bezúhonného života.³⁴⁸ Můžeme říct, že církev opět na prahu rodících se krizí obrátila při hledání Petrova nástupce svůj pohled na světce a upozadila důraz na odpovídající vůdčí schopnosti, diplomatickou průpravu, původ či vzdělání. Použité veto tak pouze urychlilo a usnadnilo tendenci, která v rozhodování konkláve byla již od počátku. Rampollův vyhraněně diplomatický styl řešení církevních problémů se i díky přílišné délce Lvova pontifikátu poněkud „omrzel“ a rakouské odmítnutí pomohlo některým kardinálům ke konečnému rozhodnutí. Mohli ho rovněž vnímat jako potvrzení nevhodnosti konfrontačního stylu podpory jednoho státu na úkor druhého a přílišného vtažení do svárů „koncertu velmocí“ na počátku 20. století. Umírněný, zbožný a doslova církevní Sarto symbolizoval odstup od

³⁴⁷ Právě toto nebezpečí vnímal kardinál Kopp jako zásadní. Skutečnost, že veto nevedlo k manifestačnímu příklonu k Rampollovi proto nepřímo označil za důkaz pro přijatelnost *ius exclusivae*: „... es war Gefahr vorhanden, dass nun noch ein grösserer Teil der Kardinäle bei ihrer Abneigung gegen fremde Einmischungen in die Papstwahl für Rampolla und seine Wahl Partei nehmen würden. Allein es erhob sich niemand... Viz Bülow I. (1930): 622.

³⁴⁸ Takto ho hodnotí např. i kardinál Kopp v dopise Bülowovi: Bülow (1930): 622.

vysoké politiky a zaručoval opětovný návrat k důrazu na ryze církevní problémy. Stále se ale jedná o pouhou hypotézu - jako většina jiných historiků se i já se kloním k názoru, že již nikdy s jistotou nerozhodneme, nakolik rakouské veto ovlivnilo nezvolení kardinála Rampolly.

Obdobně nejednoznačně se jeví i druhý problém - příčiny uplatnění veta. Jestliže v případě možných dopadů exklusivity na Rampollovo nezvolení jsme byli v zajetí pouhých spekulací, v tomto případě se naopak musíme vypořádat s množstvím různých teorií a rozporuplných svědectví. Především je třeba si uvědomit základní skutečnost, že nezpochybnitelná řada objektivních i subjektivních důvodů, které vedly rakouskou stranu ke snaze zabránit zvolení Mariana Rampolly, nemusí mít přímý vztah k uplatnění veta. Rakouská strana ponechávala exklusivitu jako nouzový nástroj, přičemž si císařská diplomacie stále více uvědomovala odpor a roztrpčení, které veto způsobovalo. Tím důležitější je nalézt odpověď na otázku, proč u uplatnění exklusivity došlo, a to dokonce velmi brzy po zahájení konkláve.³⁴⁹

Při pohledu na kardinála Puzynu a další rakouské aktéry vyhlášení veta (Gołuchowski, Ledóchowski), nelze nezmínit teorii tzv. polského spiknutí. Podle ní je vynesena exklusivita spjata se snahou nedopustit nástup proruského Rampolly. Východní politika státního sekretáře, která vnímala carské Rusko jako důležitého partnera nejen v politické (spojenectví s Francií), ale i náboženské (sjednocení ruské církve s římskou) rovině, vedla v důsledku k dalšímu ohrožení polského národa. I když nelze ani krakovského Puzynu, ani provídeňského Gołuchowského zařadit k polským nacionalistům, bezpochyby vnímali vatikánský posun k ruskému konkurentovi za nepřipustný.³⁵⁰ Polskou stopu by potvrzovala i

³⁴⁹ Formální instrukce pro udělení veta dostal vyslanec ihned po smrti Lva XIII. Ttelegram zněl: „*Streng geheim. Bitte selbst zu entziffern: das Mitglied des Heiligen Kollegs, gegen welches die Exclusiva eventuell und äussersten Falles auszuüben wäre, ist Kardinal Rampolla.*“ Engel-Janosi II. (1960): 25.

³⁵⁰ Důvěrník krakovského biskupa Edward Komar ve svých vzpomínkách na Puzynu zásadní odpor k Rampollově politice potvrzoval. Puzyna měl po vetu prohlásit: „*Heute kann ich nur soviel sagen, dass ich ein Gegner der Wahl Rampollas nicht nur mit Rücksicht auf die ganze Kirche war, sondern auch mit Rücksicht auf die Kirche in Polen, auf ganz Polen. Mehr darf ich nicht sagen. Ich habe genug Beweise in der Hand gehabt.*“ Obertyński (1971): 184.

skutečnost, že to byl právě Puzyna, který si osobně na císaři Františku Josefovi veto vyžádal.³⁵¹ Předcházet tomu měla návštěva delegace polské šlechtické elity u krakovského biskupa těsně před jeho odjezdem do Říma. Ministr Gołuchowski měl být jak spoluinspirátorem, tak pomocníkem při přesvědčování císaře o vhodnosti zákroku proti vatikánskému státnímu sekretáři. Náhodná neměla být přítom ani volba Sarta, který měl snad být polského původu!³⁵²

Při zvážení všech argumentů pro a proti této teorii musíme konstatovat, že k takto prvoplánovému postupu téměř s jistotou nedošlo. Odpor vídeňské diplomacie i polské nobility proti proruským tendencím vatikánské politiky je neoddiskutovatelný. Puzyna byl jistě ve spojení s lidmi, kteří si uvědomovali možné následky dalšího prohlubování vatikánsko-ruských vztahů na úkor polského prvku. Nakolik ovšem víme o prioritách a směřování myšlenek krakovského preláta, zdá se nám nepravděpodobné, že by se nechal vést politickými a utilitárními motivy. Puzyna patřil k těm církevním knížatům, která ve svém jednání vždy upřednostňovala zájmy církve, a to bez ohledu na momentální nálady a potřeby okolí. Máme svědectví o jeho napjatých vztazích s polskými nacionalisty a poměrně značné neoblíbenosti mezi krakovskou společností.³⁵³ Kardinála Rampollu skutečně odmítal, ale důvody měly být podle jeho vlastního vyjádření především vnitrocírkevní - Rampolla byl příliš „politický“, Puzyna chtěl papeže „církevního“.³⁵⁴ Proti polské teorii by rovněž svědčilo zaangażování vratislavského kardinála Koppa, muže, který ve své činnosti usiloval o germanizaci a na polské straně byl vnímán velmi negativně.

S Koppem je spjata i druhá teorie, která klade do popředí jeho osobní pomstu vůči Rampollovi. Vzájemné vztahy vratislavského biskupa a vatikánské státního

³⁵¹ Potvrzoval to slavný Puzynův výrok: „*Nicht Österreich hat mich ausgenützt, vielmehr habe ich Österreich ausgenützt.*“ Obertyński (1971): 188.

³⁵² K diskuzím, které o tomto porbíhaly především na polských internetových servrech, srov. např. <http://haggard.w.interia.pl/piusx.html>.

³⁵³ Ke vztahům k polským nacionalistům i krakovskou společností více Obertyński (1971): 179-180.

³⁵⁴ „*Man verdächtigt mich politischer Motive ... meine Politik ist einzig: Gott dem Herrn und der Kirche zu dienen. ... Es handelte sich bei mir nur um die Zukunft der Kirche, um die Strömungen und Richtlinien in der Kirche.*“ Obertyński (1971): 188.

sekretáře byly negativně ovlivněny nejen profrancouzským směřováním vatikánské politiky. Kopp, navzdory svým uznávaným zásluhám o normalizaci německo-vatikánských relací, narazil na obtíže při svém jmenování kardinálem (návrh ze strany německého i rakouského císaře přišel již v roce 1891, ke jmenování ale došlo až o dva roky později). Původcem měl být právě Rampolla, který v Koppově povýšení viděl jednak nebezpečné posílení německé strany, jednak nahlížel na Koppa jako na aktivního stoupence svého konkurenta Galimbertiho.³⁵⁵ Kopp nikdy Rampollovi jeho jednání nezapomněl a při konkláve možnost odvety využil. Rozhodování měl ulehčeno vědomím, že obdobně negativně je nastaven i rakouský císař.

Jakkoliv přirozeně nelze osobní motivy pominout, volba nové hlavy katolické církve byla natolik závažnou a komplexní záležitostí, že pouhé vzájemné napětí nemohlo prosazení veta zapříčinit. I v případě Koppa se nesmíme dopustit nebezpečného zjednodušování. Prameny dosvědčují, že v posledních letech před volbou se vztahy mezi oběma preláty zlepšily. Ať již to byla ze strany Rampolly promyšlená snaha získat si vlivného Koppa ještě před volbou na svoji stranu nebo se jednalo o vzájemné docenění, máme svědectví, že státní sekretář našel k vratislavskému biskupovi cestu a vzájemně se radili a korespondovali.³⁵⁶ Koppovo jednání v rámci konkláve, kdy se zřetelně angažoval protirampollovsky, a obraz, který nám vyvstane před očima při čtení jeho dopisu Bülowovi, kde se ukazuje být státnímu sekretáři přízní velmi vzdálen, by svědčily byť o ne příliš dobrém charakteru kardinála Koppa, nebo o zkreslených informacích pruské legace. Tím spíše musíme být obezřetní při zvažování míry „zavinění“

³⁵⁵ K problémům při Koppově jmenování srov. Weber (1973): 428-442. Ke této teorii více Frei (1977): 91.

³⁵⁶ Pruský vyslanec ve Vatikánu Rotenhan informoval na konci roku 1902 Berlín v tom smyslu, že předchozí napětí mezi oběma muži bylo vystřídáno přátelskými relacemi: „*Der Kardinalstaatssekretär stehe jetzt ziemlich gut mit Kardinal Kopp, er sei der einzige Kardinal, mit dem letzterer regelmässig korrespondiere, Rampolla erweise ihm kleine Gefälligkeiten und schmeichle ihm manchmal, wofür Kardinal Kopp nicht unempfindlich sei.*“ Frei (1977): 45.

vratlavského preláta. Jeho angažmá se zdá být neoddiskutovatelným, aniž by ovšem bylo možno zcela vysvětlit všechny motivy jeho jednání.³⁵⁷

Při objasňování zákulisních vlivů, které uvedly do života Rampollovu ostrakizaci, se vynořuje také třetí jméno, s nímž některé zainteresované osoby spojovaly Puzynovo vystoupení. Řeč je o Johannu Montelovi, německém prelátovi s mimořádně dobrými kontakty v rámci římské kurie, který měl být hlavním koordinátorem a pravým původcem realizované exkluzivity.³⁵⁸ Montel byl bezesporu „šedou eminencí“ ve vatikánsko-německých vztazích a jeho zkušeností a kontaktů využívali diplomaté jak rakouského, tak německého císařství.³⁵⁹ Byl to právě on, kdo poskytl vyslanci Rotenhanovi informace o údajné vzájemné přízni Rampolly a Koppa,³⁶⁰ a obdobně celá řada dalších zpráv se zakládala právě na jeho tvrzeních. Posoudit ovšem jeho zapojení v kauze rakouského veta odpovědně nelze. Nepatřil, obdobně jako většina německých a rakouským prelátů, k Rampollovým příznivcům, neměl však s ním žádné bližší styky. Domnívám se, že jeho případná role mohla být pouze v potvrzování či vyvracení domněnek, čímž mohl ovlivnit konečná rozhodnutí kompetentních osob. Náleží tudíž do jakéhosi hlavního proudu směřování klíčových německých prelátů, pro něž nebyl státní sekretář vhodnou osobou pro papežství a kteří se snažili zabránit jeho zvolení. V tomto smyslu tvoří i on pomyslný kámen do mozaiky na cestě ke konečnému rozhodnutí Puzyny.

Vedle všech těchto více méně osobních motivů je třeba připomenout i vlivy institucionální. Ludwig Pastor přinesl svědectví, že hlavním původcem byl italský vyslanec ve Vídni hrabě Nigra, který měl v intencích italské vlády přesvědčit

³⁵⁷ Sám Kopp to ovšem vehementně popíral. Svůj dopis Bülowovi končil slovy: „*An der Agitation gegen ihn habe ich nicht teilgenommen.*“ Bülow (1930): 623. Současně kardinál neopomněl konstatovat, že Rampollu několikrát varoval, že musí reálně s rakouským vtem počítat.

³⁵⁸ Názor o Montelovi, jakožto inspirátorovi rakouského veta, šířil italský historik a politik Raffaele de Cesare. Více pravdě snad bude informace Landrieux, který hovořil o Montelově úsilí získat německou a rakouskou stranu pro Gottiho, čímž pouze nepřímo přispěl k Rampollovu odmítnutí. Odkaz viz Frei (1977): 90.

³⁵⁹ K postavě J. von Montela srov. Weber (1973): 14-208.

³⁶⁰ Viz poznámka č. 356.

rakouskou stranu.³⁶¹ S ohledem na to, co víme o italsko-německo-rakousko-uherských vyjednáváních o společném postupu, můžeme toto tvrzení spíše pominout. Pokud italský ministr zahraničí Tittoni³⁶² i jeho rakouský kolega Gołuchowski³⁶³ v reakci na kritiku poslanců později tvrdili, že k žádné spolupráci či ovlivnění druhou stranou nedošlo, můžeme to v zásadě přijmout jako bernou minci. Rakouská diplomacie se připravovala na blížící konkláve samostatně a dle zaběhlých mechanismů a nemáme jediný důkaz o tom, že by koordinovala svůj postup s jinou velmocí. Obdobně neuspěje názor, že veto zapříčinil rakouský vyslanec Szécsen, který stál v roli volebního vyslance, o němž často hovořil jeho předchůdce Revertera.³⁶⁴ Zdá se být dostatečně potvrzeno, že Szécsen dodržoval jasné instrukce Vídně stran obezřetnosti při vynesení veta a Puzynova agilnost ho spíše zneklidňovala. Současně se jeho činnost a přehled v době před zahájením konkláve i v jeho průběhu jeví být dosti nekompetentní na to, aby mohl výrazně ovlivnit Rampollovo vyloučení.

Je tedy možné vynést skutečně objektivní zhodnocení rakouského veta? I s ohledem na množství faktorů, které nám zůstávají s velkou pravděpodobností skryty, je třeba odpovědět spíše negativně. Svoji roli sehrálo téměř s určitostí více podnětů, které společně uvedly exklusivitu do života. Předpokladem byly zaběhlé mechanismy fungování rakouské diplomacie, která se na případné využití veta kontinuálně připravovala. Při hrozbě zvolení nepřijatelného kandidáta, který se rakouské straně jevil nevhodným již v delším časovém horizontu, se riziko využití veta výrazně zvýšilo. Nezpochybnitelnou roli hrálo i nepříznivé personální zajištění, které zabránilo dostatečné kontrole tohoto institutu. Nezkušený vyslanec v rozhodujícím momentu nebyl schopen vyvinout potřebný tlak a nalézt vhodné alternativy pro nahrazení veta méně konfliktním nástrojem. Přesto se ukazuje být klíčovou osoba krakovského biskupa Puzyny. Polský kardinál nebyl, zpětně nahlíženo, ideálním nositelem císařského pověření a naložil s ním neuváženě. Bylo

³⁶¹ Zdrojem této informace je Pastor (1950): 426; nelze ji ale potvrdit z jiných zdrojů.

³⁶² Weber (1977): 200-202.

³⁶³ Engel-Janosi II. (1960): 51-52.

³⁶⁴ Claar (1929): 481; Frei (1977): 89-90.

porušeno základní pravidlo, že korunním kardinálem musí být nejzkušenější a v otázce nuancí vyjednávání nejjobeznámenější prelát. Puzyna byl pro tuto roli nevhodný, neboť neměl žádné kontakty, byl unáhlený a uvyklý řešit problémy zjednodušeně a autoritativně.³⁶⁵ V okamžiku, kdy nebyl schopen nalézt východisko z vypjaté situace, rychle podlehl pokušení dosáhnout výsledku využitím veta.

Když uvážíme význam, jaký měl aktuální tlak na kardinála Puzynu v hodinách před třetím dnem volby, potom si zaslouží naši pozornost ještě jeden muž. Pokud budeme věřit kardinálovi Koppovi, potom nebyl krakovský prelát rozhodnutý o použití veta ani večer 1. srpna.³⁶⁶ Jen několik okamžiků předtím se rakouští a němečtí kardinálové na radu Agliardiho shodli na podpoře Sarta. Zdá se přitom, že právě Agliardiho iniciativa, která vyzněla velmi naléhavě a nastolila mezi císařskými kardinály atmosféru přímého ohrožení, Puzynu přesvědčila o nutnosti jednat.³⁶⁷ Kardinál Agliardi se tudíž jeví být klíčovou osobou, která dosáhla toho, že krakovský prelát nabyl přesvědčení o reálnosti Rampollova zvolení. Veto sdělil děkanovi Oregliovi, ten ho ale ignoroval a odmítl ho oznámit plénu. V tomto okamžiku vystupuje do popředí jako druhá klíčová osoba kardinál Kopp, který je oním činitelem, který utvrdil Puzynu v nutnosti veřejného vystoupení. Rakouské veto tak v sobě spojuje jak tendence dlouhodobějšího charakteru, tak i zcela aktuální a bezprostřední faktory. Jejich spojením došlo k uplatnění *ius exclusivae*.

³⁶⁵ Obertyński (1971): 179.

³⁶⁶ Srov. dopis Koppa, Bülow (1930): 621.

³⁶⁷ Kopp vylíčil svůj rozhovor s Agliardim v duchu existenčního ohrožení Rakouska i Německa: „... (Agliardi) bezeichnete die Lage sehr ernst. Unter anderem machte er geltend, dass Rampolla die Tiara festhalte, obwohl er wohl wisse, dass er nur ein Papst von Loubets und Combes' Gnaden sein werde. Zudem sei er ein Todfeind Österreichs und durchaus kein aufrichtiger Freund Deutschlands, das er wohl fürchtete, aber nicht weniger hasse...“ Viz Bülow (1930): 621.

„Věřím, že nepřeháním, když vyslovím názor, že pro případné konkláve v roce 1908 či 1910 by stačilo jediné hlasování a skončilo by jednohlasným zvolením Rampolly.“ Těmito slovy vyjádřil v předvečer 1. světové války jeden německý katolík vzpomínku na nedávné úmrtí kardinála Mariana Rampolly del Tinardo.³⁶⁸ I když nelze nevznést pochybnost na takovými prohlášeními, jednu důležitou skutečnost tato slova odráží. Mariano Rampolla v době svého státního sekretářství nepatřil mezi příliš oblíbené a ctěné muže katolické hierarchie, byl více obáván než milován.³⁶⁹ Veto, které se na jeho hlavu sneslo při papežské volbě v roce 1903, zahájilo jeho cestu do ústraní.³⁷⁰ Kariérní pád však, nahlíženo z jiného úhlu pohledu, byl vrcholem jeho morální autority. Rampolla se stal symbolem katolické církve v její snaze oprostít se s konečnou platností od zásahů světské moci a dovršit svoji skutečnou nezávislost. Ač poražen, zachoval si svoji důstojnost a pozornost až do konce života. Pro své protivníky stále představoval memento, že příští výběr papeže ho opětovně vynesou vzhůru.³⁷¹ Že tyto obavy nebyly plané, se potvrdilo, když Rampollův žák a souputník, Giacomo della Chiesa, ani ne rok po jeho skonu vyšel vítězně z dalšího konkláve.

Ani pro Rakousko-Uhersko nebylo vynesení veta vítězstvím, byť v prvním okamžiku se to tak jevílo. Pius X. vnímal habsburskou vládu jako záruku pořádku a katolické tradice a také osobně měl v Rakousku pozitivní vztah. Císař se nemusel obávat podpory francouzských zájmů, naopak věřil v povolnost papežství při případných mezinárodních konfliktech. Užití *ius exclusivae* však poškodilo Rakousko morálně. Zatímco vytríbený diplomat Rampolla se stal mravní autoritou,

³⁶⁸ „Ich glaube, man übertreibt nicht, wenn man die Ansicht ausspricht, dass ein Konklave im Jahre 1908 oder 1910 nur aus einem einzigen Wahlgang mit einer einstimmigen Wahl Rampollas bestanden hätte.“ Viz Cramer-Klett (1914): 3.

³⁶⁹ Rampolla byl v Římě i ve Vatikánu respektován jako vlivná osoba, měl však málo skutečně blízkých přátel. K charakteristice srov. např. Claar (1929): 479.

³⁷⁰ Kardinál Rampolla se po vynuceném odchodu z pozice státního sekretáře nadále působil jako arcikněz basiliky sv. Petra, od počátku roku 1909 působil v sekretariátu Kongregace Svatého Oficia a dva roky před smrtí mu byl svěřen Tajný vatikánský archiv.

³⁷¹ K obavám z dalšího konkláve a Rampollovým vyhlídkám srov. odkazy u Engel-Janosi II. (1960): 163-173; Frei (1977): 93.

císař se projevil jako „realpolitik“ a o mravní kredit přišel. Jako ostudu a potupu pro katolické Rakousko vnímali rakouský postup mnozí vlivní katolíci. Až prorocká slova zazněla z úst Ludwiga Pastora, který v počínání rakouské diplomacie viděl nejen hanbu, ale současně popření odůvodnění vlastní existence. Proč by mělo císařství nadále existovat, když se zpronevěřilo své podstatě, tj. ochraně katolické církve, a hájí své vlastní egoistické zájmy?³⁷² S patetičností by se dalo konstatovat, že rakouské veto se skutečně stalo pro Rakousko-Uhersko pyrrhovým vítězstvím. Papež Benedikt XV., svědek potupného zostuzení svého učitele a přítele Mariana Rampolly, byl o několik let později svědkem neskonale větší potupy vypuzení habsburské dynastie z vlastních dědičných zemí.

Poslední využití *ius exclusivae* v dějinách papežství nebylo pouhou epizodou v neustálém střetávání světské a církevní moci. Lze ho bezpochyby označit za jistý přelom či znamení nové doby. Katolická církev si díky němu zřetelněji uvědomila, jak důležitá pro ni je vnitřní autonomie. Následný pontifikát Pia X., který se vyznačoval nedostatek citu pro obtíže mezinárodní diplomacie, sice přinesl mnohdy problematická rozhodnutí ve vztazích s okolními zeměmi, jednoznačně však dovršil vnitřní centralizační proces a opětovně učinil z Apoštolského stolce především duchovní autoritu. Francouzská rozluka církve a státu, oslabení královské vlády ve Španělsku a rozpad Rakouska-Uherska jsou pomyslnými milníky na této cestě. Katolická církev přestala být mocenským faktorem a intenzita zásahů světské moci do výběru její hlavy rychle poklesla. U všech konkláve, která proběhla po roce 1903, bylo rozhodnutí o novém papeži zcela v rukou kardinálského kolegia a nemáme žádné prameny, které by svědčily o snaze vlád přímo intervenovat do volby. Institut *ius exclusivae* se stal mrtvým právním reliktem, který je nyní pouze předmětem bádání historiků a právníků.

---

³⁷² „Das Veto ist eine Schmach für das „katholische“ Österreich. ... Das finis Austriae ist vielleicht nicht mehr fern. Man zerstört die Grundlage, auf der die Macht des Kaisers beruht, seinen katholischen Glauben...“ Pastor (1950): 417-418.

8 Prameny a literatura

a) prameny

BAUMGARTEN, P. M. (1986): *Die römische Kurie um 1900. Ausgewählte Aufsätze*. Ed. C. WEBER. Köln: Böhlau.

Bullarii Romani Continuatio summorum pontificum. X. (1964). Edd. A. BARBÈRI - R. SEGRETI. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt (původně Romae 1845).

BÜLOW, B. von (1930): *Denkwürdigkeiten. 1. díl: Vom Staatssekretariat bis zur Marokkokrise*. Ed. F. STOCKHAMMERN. Berlin: Ullstein.

Dekrete der ökumenischen Konzilien. 3 díly (2000). Ed. J. WOHLMUTH. Paderborn: Ferdinand Schöningh.

ENGEL-JANOSI, F. (1964): *Die politische Korrespondenz der Päpste mit den österreichischen Kaisern 1804-1918*. München: Herold.

Friedrich Graf Revrtera. *Erinnerungen (1888-1901)* (1972). Ed. G. ANDRIANY. *Archivum Historiae Pontificae* 10: 241-339.

HEFELE, K. J. (1907-1908): *Histoire des conciles*. Paris: Letouzey et Ané.

Le Liber Pontificalis. Texte, introduction et commentaire. 2. díly (1886, 1892). Ed. L. DUCHESNE. Paris: Ernest Thorin.

Magnum Bullarium Romanum. Bullarum, privilegiorum ac diplomatum Romanorum Pontificum amplissima collectio. IV/1-2. (1965). Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt (původně Romae 1745).

MATHIEU, F. D. - UN TÉMOIN (1904): *Les derniers jours de León XIII et le conclave du 1903*. *Revue des deux mondes* LXXIV/20 (15. 3.): 241-285.

MANSI, G. D. (1960): *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*. 8. díl: *Anni 492 - 536*. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt (původně Paris 1901).

MGH Constitutiones et acta publica IV/1 (1893). Ed. L. WEILAND. Hannover: Hahn.

MGH Scriptores I. (1826). Ed. G. H. PERTZ. Hannover: Hahn.

MGH Scriptores rerum Lagobardicarum et Italicarum (1878). Ed. G. WAITZ.
Hannover: Hahn.

PASTOR, L. (1950): *Tagebücher - Briefe - Erinnerungen*. Ed. W. WÜHR.
Heidelberg: Kerle.

b) literatura

ADINOLFI, M. (2005): *Il Conclave. Storia, regole e protagonisti dell' electione più misteriosa del mondo*. Metalica: Halley.

AUBERT, R. (1952): *Le pontificat de Pie IX (1846-1878)*. Paris: Bloud & Gay.

BASTGEN, B. (1960): Pius VII. und Consalvi. Zur Geschichte des Konklave in Venedig. *Historisches Jahrbuch* 79: 146-174.

BECKER, W. (1988): Der Kulturkampf als europäisches und als deutsches Phänomen. *Historisches Jahrbuch* 101: 422-442.

BEDESCHI, L. (1968): *La curia romana durantela crisi modernista*. Parma: Guanda.

BILDT, C. N. D. de (1906): *Christine de Suède et le conclave de Clémens X (1669-1670)*. Paris: Plon-Nourrit.

BINDER, F. - JOCHNER, G. (1903): Die Conclavien des 19. Jahrhunderts. *Historisch-politische Blätter für das katholische Deutschland* 132: 186-216.

BOBERSKI, H. (1999): *Der nächste Papst. Die geheimnisvolle Welt des Konklave*. Salzburg: Otto Müller Verlag.

BURKHARD, R. (1990): *Das Zweite Konzil von Lyon (1274)*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.

BUSLEY, H.-J. (1992): Das königliche Nominationsrecht für die Bischöfe in Bayern. H. MORDEK (ed.), *Aus Archiven und Bibliotheken. Festschrift Raymund Kottje*. Frankfurt am Main: Lang.

CESARE, R. de (1914): Kardinal Rampolla. *Deutsche Revue* 39/1: 262-275.

- CLAAR, M. (1929): Kardinal Rampolla als Staatssekretär und Papstweber (1887-1903). *Europäische Gespräche. Hamburger Monatsblätter für auswärtige Politik* 9/7: 465-482.
- COCHLOVIUS, K. (1910): *Die Papstwahl und das Veto der katholischen Staaten*. Greifswald: Abel.
- CRAMER-KLETT, T. v. (1914): Kardinal Rampolla del Tinaro. *Hochland* 11/2: 1-19.
- CRISPOLTI, C. - AURELI, G. (1912): *La politica di Leone XIII da Luigi Galimberti a Mariano Rampolla*. Roma: Bontempelle & Invernizzi.
- DAL GAL, H. (1952): *Pius X*. Freiburg: Paulusverlag.
- DEMARCO, D. (1949): *Il tramonto dello Stato Pontificio*. Torino: Giulio Einaudi.
- DEUERLEIN, E. (1959): Bismarck und die Reichsvertretung beim Hl. Stuhl. Im Vorfeld des Kulturkampfes. Der „Fall Hohenlohe-Schillingsfürst“. *Stimmen der Zeit* 164: 203-219, 256-266.
- DRABEK, A. M. (1976): *Die Vorträge der fränkischen und deutschen Herrscher mit dem Papsttum von 754 bis 1020*. Wien: Böhlau.
- EHRLE, W. - EGGER, H. (1933): *Conclavepläne. Beiträge zu ihrer Entwicklungsgeschichte. Piante dei conclavi*. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana.
- EICHMANN, E. (1916): Die römische Eide der deutschen Könige. *Zeitschrift für Rechtsgeschichte Kanonische Abteilung* 6: 168-190.
- EISLER, A. (1907): *Das Veto der katholischen Staaten bei der Papstwahlen seit dem Ende des 16. Jahrhunderts*. Wien: Manz.
- ENGELBERG, E. (1990): *Bismarck, Das Reich in der Mitte Europas*. Berlin: Akademie-Verlag.
- ENGEL-JANOSI, F. (1950): Zwei Studien zur Geschichte des österreichischen Vetorechts. In: SANTIFALLER, L. (ed.), *Festschrift zur Feier des zweihundertjährigen Bestandes des Haus-, Hof- und Staatsarchiv*. Wien: Druck und Kommissions-Verlag der Österreichischen Staatsdruckerei, s. 283-300.
- ENGEL-JANOSI, F. (1951): L'Autriche au conclave 1903. *Revue belge de philologie et d'histoire* 4: 1111-1141.

- ENGEL-JANOSI, F. (1953): Austria and the Conclave of 1878. *Catholic Historical Review* 39: 142-166.
- ENGEL-JANOSI, F. (1958/1960): *Österreich und der Vatikan 1846-1918*, 2 díly. Graz: Styria.
- EVARD, M. (1908): *Le droit de veto dans les conclaves*. Paris: Sirey.
- FEINE, H. E. (1964): *Kirchliche Rechtsgeschichte. I. Die katholische Kirche*. Köln: Böhlau.
- FEINE, H. E. (1966): *Reich und Kirche (ausgewählte Abhandlungen zur deutschen und kirchlichen Rechtsgeschichte)*. F. MERZBACHER (ed.), Aalen: Styria.
- FINCK VON FINCKENSTEIN, A. (1988): Ulrich von Augsburg und ottonische Kirchenpolitik in der Alemannia. In: I. EBERL (ed.), *Früh- und hochmittelalterlicher Adel in Schwaben und Bayern*. Sigmaringendorf: Regio-Verlag Glock und Lutz, s. 261 - 269.
- FISCHER, H.-J. (1997): *Die Nachfolge. Von der Zeit zwischen den Päpsten*. Freiburg: Herder.
- FREI, P. (1977): *Die Papstwahl des Jahres 1903 unter besonderer Berücksichtigung des österreichisch-ungarischen Vetos*. Bern: Peter Lang.
- GALLARATI SCOTTI, T. (1961): Il Conclave del 1800. In: G. C. SANSONI (ed.), *La civiltà veneziana nell' età romantica (Civiltà veneziana VII.)*. Firenze: Sansoni, s. 229-245.
- GAUGUSCH, L. (1905): *Das Rechtsinstitut der Papstwahl*. Wien: Manz.
- GIOBBIO, A. (1903): *Austria, Francia e Spagna e l'Esclusiva nel Conclave*. Rome: Editrice Romana.
- GOEZ, W. (1958): *Translatio imperii*. Tübingen: Mohr.
- GRABER, R. (1962): Mariano Rampolla del Tinaro. In: SANDFUCHS, W. (ed.), *Die Aussenminister der Päpste*. München-Wien: Günter Olzog Verlag, s. 58-72.
- GRAHAM, R. A. (1959): *Vatikan Diplomacy. A Study of Church and State on the international Plane*. Princeton: University Press.
- GSTREIN H. (1982): *Der Karawanenkardinal. Charles Lavigerie, Kardinalerzbischof von Algier u. Carthago, Primas von Afrika sowie Gründer d. Weissen Väter*. Mödling: St. Gabriel.

- HALLER, J. (1934): *Das Pasttum. Idee und Wirklichkeit*. 1. díl. Stuttgart - Berlin: J. G. Cotta.
- HASLER, A. B. (1977): *Pius IX. (1846-1878), päpstliche Ufehlbarkeit und 1. vatikanisches Konzil*. 2 díly. Stuttgart: Anton Hiersemann.
- HERRE, P. (1973): *Papstum und Papstwahl im Zeitalter Phillips II*. Aalen: Scientia-Verlag.
- HILLING, N. (1909): *Die Reformen des Papstes Pius X. auf dem Gebiete der kirchenrechtlichen Gesetzgebung*. Bonn: Hanstein.
- HÜLSEBUSCH, B. (2003): *Jak se volí papež. Konkláve včera a dnes*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- CHEYSSAC, L. DE (1906): *Le Ralliement*. Paris: Librairie de Saints-Frères.
- JASPER, D. (1986): *Das Papstwahldekret von 1059. Überlieferung und Textgestalt*. Sigmaringen: Thorbecke.
- KISSLING, J. B. (1911/1916): *Geschichte des Kulturkampfes im Deutschen Reiche*. 3 díly. Freiburg: Herder.
- LATOURETTE, K. S. (1959): *The Noneteenth Century in Europe*. 1. díl: *Background and the Roman Catholic Phase*. London: Eyre and Spottiswoode.
- LAUDAGE (1984): *Priesterbild und Reformpapstum im 11. Jahrhundert*. Köln - Wien: Böhlau.
- LECTOR, L. (1894): *Le Conclave. Origines, histoire, organisation, législation ancienne et moderne*. Paris: P. Lethielleux.
- LECTOR, L. (1895): *L' Election Papale*. Paris: P. Lethielleux.
- Lexikon des Mittelalters (LMA)* (2000). Stuttgart - Weimar: J. B. Metzler.
- LINGEN, CH. (1895): *Über kirchliches Gewohnheitsrecht*. *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 73: 131-140.
- LÖNNE, K.-E. (1986): *Politischer Katholizismus im 19. und 20. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- LUZIO, A. (1939): *La Questione romana e il cardinale Rampolla. Chiesa e stato. Studi storici e giuridici per il decennale della conciliazione tra la S. Sede e l'Italia*. I. *Studi storici* 65: 441-479.

- MACK, E. (1906): *Das Recht der Exclusive bei der Papstwahl*. Borna-Leipzig: Noske.
- MAIER, H. (1999): *Revoluce a církev*. Brno: CDK.
- MARTINA, G. (1959): *Il liberalismo ed il Sillabo*. Roma: Stella matutina.
- MARTINA, G. (1985): *Pio IX (1851-1866)*. Roma: Pontificia univ. Gregoriana.
- MAYER, M. v. (1874): *Die Papstwahl Innocenz XIII*. Wien: Baumüller.
- MEYDENBAUER (1897): *Die Vigens ecclesiae disciplina*. Gräfenheinen: C. H. Schulze & C.
- MIKO, N. (1953): Das Konklave vom Jahre 1903 und das österreichisch-ungarische Veto. *Theologisch-praktische Quartalschrift* 101: 285-302.
- MORSEY, R. (2003): Kulturní boj. Bismarckova preventivní válka proti Centru a katolické církvi. *Teologie a společnost* 2: 9-16.
- MÖRSDORF, K. (1962): Der Kardinalstaatssekretär. Aufgabe und Werdegang seines Amtes. In: SANDFUCHS, W. (ed.), *Die Aussenminister der Päpste*. München-Wien: Günter Olzog Verlag, s. 11-25.
- NIPPERDEY, T. (1988): *Religion im Umbruch. Deutschland 1870-1918*. München: Beck.
- NIPPERDEY, T. (1992): *Deutsche Geschichte 1866-1918*. 2. díl. München: Beck.
- OBERTYŃSKI, Z. (1971): Kardinal Puzyna und sein Veto. In: FLIEDER, V. - KOVACS, E. (edd.): *Festschrift für Franz Loidl zum 65. Geburtstag (Aus Christentum und Kultur)*, 3. díl. Wien: Hollinek, s. 177-195.
- OSWALD, J. (1962): Raffaele Merry del Val. In: SANDFUCHS, W. (ed.), *Die Aussenminister der Päpste*. München-Wien: Günter Olzog Verlag, s. 73-92.
- PAPA, E. (1967): *Il Sillabo di Pio IX e la Stampa francese, inglese, italiana*. Roma: Cinque lune.
- PASTOR, L. (1928-1929): *Geschichte der Päpste im Zeitalter der katholischen Restauration und des dreissigjährigen Krieges*. Díly XII, XIII/1. Freiburg im Breisgau: Herder.
- PASTOR, L. (1930-1931): *Geschichte der Päpste im Zeitalter der fürstlichen Absolutismus*. XIV/1-2, XV, XVI/1. Freiburg im Breisgau: Herder.

- PENCO, G. (1978): *Storia della Chiesa in Italia*. 2. díl. *Dal Concilio di Trento ai nostri giorni*. Milano: Jaca Book.
- PIVANO, S. (1905): *Il Diritto di Veto. Jus Exclusivae nell'elezione del Pontefice*. Torino: Utet.
- PLÖCHL, W. (1960, 1962, 1970): *Geschichte des Kirchenrechts*, 3 díly. München: Herlod.
- PONCET, O. (1998): Les cardinaux protecteurs des couronnes en cour de Rome dans la première moitié du XVIIe siècle: l'exemple de la France. In: G. SIGNOROTTO – M. A. VISCEGLIA (edd.), *La corte di Roma tra Cinque e Seicento "teatro" della politica europea*. Roma: Bulzoni, s. 461-480.
- RENAULT, F. (1994): *Cardinal Lavignerie. Churchman, Prophet and Missionary*. London: Athlone Press.
- RENDINA, C. (2005): *Příběhy Papežů. Dějiny a tajemství*. Praha: Volvox Globator.
- ROSA, G. DE (1961): Il „non expedit“ e lo Stato unitario italiano. *Humanitas* 16: 709-732.
- SÄGMÜLLER, J. B. (1892): *Die Papstwahl Bullen und das staatliche Recht der Exklusive*. Tübingen: Laupp.
- SÄGMÜLLER, J. B. (1895): Das Recht der Exklusive in der Papstwahl. *Archiv für katholischen Kirchenrecht* 73: 193-256.
- SÄGMÜLLER, J. B. (1896): Neueste Lösungsversuche in der Frage nach dem staatlichen Recht der Exklusive in der Papstwahl. *Archiv für katholischen Kirchenrecht* 76: 25-40.
- SÄGMÜLLER, J. B. (1903): Die Ernennung des Nachfolgers durch die Päpste Ende des 5. und Anfang des 6. Jahrhunderts. *Theologisches Quartalschrift* 85: 91-108, 235-254.
- SÄGMÜLLER, J. B. (1967): *Die Papstwahlen und die Staaten von 1447 bis 1555. Eine kirchenrechtlich-historische Untersuchung über den Anfang des staatlichen Rechtes der Exklusive in der Papstwahl*. Aalen: Scientia-Verlag.
- SALATA, F. (1929): *Per la storia diplomatica della Questione romana*. 1. díl: *Da Covour alla Triplice Alleanza*. Milano: F. Ili Treves.

- SCADUTO, M. (1944): I precedenti di una riforma e le leggi di Pio X. sul conclave. *Civiltà Cattolica* 95: 140-149, 236-246.
- SEPPELT, F. X. (1957): *Das Papsttum im Spätmittelalter und in der Renaissance* (neu bearbeitet von G. Swaiger). München: Kosel.
- SCHATZ, K. (1992): *Vaticanium I.: 1869-1870*. 3 díly. Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- SCHIEFFER, R. (1998): Karolingische und ottonische Kirchenpolitik. In: R. D. BAUER (ed.), *Mönchtum - Kirche - Herrschaft*. Sigmaringen: Thörbecke, s. 311-325.
- SCHMIDLIN, J. (1934/1936): *Papstgeschichten. Der neuesten Zeit*. II. a III. díl. München: Kösel & Pustet.
- SIGNOROTTO, G. (1998): Lo squadrone volante. I cardinali "liberi" e la politica europea nella seconda metà del XVII secolo. In: G. SIGNOROTTO – M. A. VISCEGLIA (edd.), *La corte di Roma tra Cinque e Seicento "teatro" della politica europea*. Roma: Bulzoni, s. 93-138.
- SINOPOLI DI GIUNTA, G. P. (1923): *Il Cardinale Mariano Rampolla del Tinaro*. Roma: Tipografia Poliglotta Vaticana.
- SOUCHON, M. (1970): *Die Papstwahlen in der Zeit des Grossen Schismas*. Aalen: Scientia.
- SPADOLINI, G. (1972): *L'opposizione cattolica da Porta Pia al '98*. Firenze: Sansoni.
- STUTZ, U. (1909): *Der neueste Stand des deutschen Bischofswahlrechtes*. Stuttgart: F. Enke.
- SUCHÁNEK, D. (2000): Bismarckův „kulturní boj“ – kořeny, příčiny, souvislosti. *Historický obzor* 11/11-12: 248-258.
- SUCHÁNEK, D. (2003): Katolická církev a „kulturní boj“. *Teologie a společnost* 2: 3-8.
- SUCHÁNEK, D. (2005): Pruský kulturní boj - zápas o podobu Německého císařství. In: F. STELLNER - M. KOVÁŘ (edd.), *Staletí objevů, diplomacie a válek. Sborník k 60. narozeninám profesora Aleše Skřivana*. Praha: Karolinum, s. 423-434.

- SUCHÁNEK, D. (2006): Das Legitimitätsproblem vor dem Hintergrund der Deposition Johannes' XII. *Prague Papers on History of International Relations*: 5-28.
- TABACCHI, S. (1998): Cardinali zelanti e fazioni cardinalizie tra fine Seicento e inizio Settecento. In: G. SIGNOROTTO – M. A. VISCEGLIA (edd.), *La corte di Roma tra Cinque e Seicento "teatro" della politica europea*. Roma: Bulzoni, s. 139-165.
- TRANIELLO, F. (1970): *Cattolicesimo conciliatorista*. Milano: Jaca Book.
- TRINCIA, L. (2001): *Il nucleo tedesco : Vaticano e Triplice alleanza nei dispacci del nunzio a Vienna ; Luigi Galimberti, 1887-1892*. Brescia: Morcelliana.
- VERUCCI, V. (1993): Antiklerikalismus und Laizismus in den Jahren des Kulturkampfes. In: R. LILL - F. TRANIELLO (edd), *Der Kulturkampf in Italien und in den deutschsprachigen Ländern*. Berlin: Duncker und Humbold, s. 27-56.
- VIDAL, G. (1906): *Le veto d'exclusion en mati re d'election pontificale*. Toulouse: vl. nákladem.
- VOCELKA K. (1993): Der Kulturkampf in der Cisleithanischen Reichshälfte der Habsburgermonarchie. In: R. LILL - F. TRANIELLO (edd), *Der Kulturkampf in Italien und in den deutschsprachigen Ländern*, Berlin: Duncker und Humbold, s. 356-359.
- WAHRMUND, L. (1888): *Das Ausschließungsrecht (Jus Exclusivae) der katholischen Staaten Österreich, Frankreich und Spanien bei den Papstwahlen*. Wien: Hoelder.
- WAHRMUND, L. (1890): *Beiträge zur Geschichte des Exklusionsrechtes bei den Papstwahlen aus römischen Archiven (Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse 122/13)*. Wien: Hoelder.
- WAHRMUND, L. (1892): Zur Geschichte des Exklusionsrechtes bei den Papstwahlen im 18. Jahrhundert. *Archiv für katholischen Kirchenrecht* 67: 100-124.
- WAHRMUND, L. (1903): *Das deutsche Reich und die kommenden Papstwahlen. Zeitgenössische Betrachtungen für weitere Kreise*. Frankfurt: Neuer Frankfurter Verlag.

WALSH, M. (2003): *The Conclave. A Sometimes Secret and Occasionally Bloody History of Papal Elections*. Norwich: Canterbury Press.

WEBER, C. (1973): *Quellen und Studien zur Kurie und zur vatikanischen Politik unter Leo XIII. Mit Berücksichtigung der Beziehungen des Hl. Stuhles zu den Dreibundmächten*. Tübingen: Niemeyer.

WEBER, C. (1977): Italien, Deutschland und das Konklave von 1903. Eine Studie zur Kirchen- und Bündnispolitik der Dreibundmächte. *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 57: 199-260.

WEBER, C. (1992): Ein starke enggeschlossene Phalanx. Essen: Hasler.

WINTER, E. (1950): *Russland und die slawischen Völker in der Diplomatie des Vatikans 1878-1903*. Berlin: Akademie-Verlag.

WINTER, E. (1961): *Russland und das Papsttum*. 2. díl. Berlin: Akademie-Verlag.

WURM, H. J. (1902): *Die Papstwahl. Ihre Geschichte und Gebräuche*. Köln: Bachem.

WURM, H. J. (1909): Die neuen Papstwahlgesetze Pius' X. *Germania. Wissenschaftliche Beilage* 18/16.

ZIMMERMANN, A. (1901): *Das neue Vereinsgesetz und die religiösen Kongregationen in Frankreich*. Hamm: Breer & Thiemann.

ZIMMERMANN, H. (1962): Das Privilegium Ottonianum von 962 und seine Problemgeschichte. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 20: 147-190.

ZIMMERMANN, H. (1971): *Das dunkle Jahrhundert. Ein historisches Porträt*. Graz: Styria.

c) internetové odkazy:

www.catholic-hierarchy.org

www.documentacatholicaomnia.eu

www.fiu.edu/~mirandas/cardinals.htm

<http://haggard.w.interia.pl/piusx.html>